T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİMDALI
İSLAM HUKUKU BİLİMDALI

XVII. YÜZYIL OSMANLI MERKEZ VE TAŞRASINDA FETVA "KİTABU'S-SİYER ÖRNEĞİ"

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Faruk Çelik

İstanbul 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİMDALI
İSLAM HUKUKU BİLİMDALI

XVII. YÜZYIL OSMANLI MERKEZ VE TAŞRASINDA FETVA "KİTABU'S-SİYER ÖRNEĞİ"

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Faruk Çelik

Danışman
Prof. Dr. Abdullah Kahraman

İstanbul 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi AHMET FARUK ÇELİK'nın XVII.YÜZYIL OSMANLI MERKEZ VE TAŞRASINDA FETVA "KİTABU'S - SİYER ÖRNEĞİ" adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 10.05.2018 tarih ve 2018-13/19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 23/05/2018

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı		**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. ABDULLAH KAHRAMAN	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. EROL ÖZVAR	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. NECMETTİN KIZILKAYA	

ÖZET

Fetva, ilk defa Osmanlı Devleti'nde bir müessese haline gelmiştir. Fetva müessesesinin en önemli ürünleri olan ve ortaya çıktığı çağın dini, hukuki, siyasi ve sosyal hayatına dair önemli malumatlar ihtiva eden fetva mecmualarının birçoğu günümüze ulaşmıştır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşrasında iki meşhur müftünün *Kitâbu's-Siyer* fetvalarını kaynak, muhteva ve şekil açısından mukayese ederek bir yandan İslam uluslararası hukukuna dair meselelerin Osmanlı merkez ve taşrasında nasıl değiştiğini gösterirken diğer yandan merkez ve taşrada verilen fetvaların hukuki referanslarını, şekilsel özelliklerini, muhtevalarını ve konu farklılıklarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fetva, Minkârîzâde Yahya Efendi, Hayreddin er-Remlî, Merkez, Taşra, Kitâbu's-Siyer.

ABSTRACT

Fatwā had taken the form of an institution for the first time in the Ottoman Empire, and Fatwa collections are its most significant product. Fatwa collections which contain important information regarding religious, legal, political and social life of a given period are still extant. This study compares the *Kitāb al-Siyar* fatwās of two famous muftīs from the Ottoman center and periphery in terms of source, content and form. In this way, we aim to show both how matters of Islamic International Law evolved in the Ottoman center and periphery, and to also examine the fatwās in terms of their legal references, modal characteristics, and differences in content and substance.

Key words: Fatwā, Minkarîzâde Yahyâ Efendi, Khayr al-Dīn al-Ramlī, Center, Periphery, Kitāb al-Siyar

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **VIII**

GİRİŞ: KONU, AMAÇ, YÖNTEM, KAYNAKLAR ve LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNİN SİYASİ İKTİSADİ, SOSYAL, DİNİ HAYATI, FETVA KURUMU ve ŞEYHÜLİSLAMLIK

I. XVII. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ SİYASİ, İKTİSADİ SOSYAL ve DİNİ HAYATINA BAKIŞ **13**

II. FETVA KURUMU ve ŞEYHÜLİSLAMLIK **24**

A. FETVA KURUMU 24

B. ŞEYHÜLİSLAMLIK 28

1. Osmanlı Devleti Öncesinde Şeyhülislamlık 28

2. Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık 34

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYHÜLİSLAM MİNKÂRİZÂDE YAHYA EFENDİ ve HAYREDDİN er-REMLİ'NİN HAYATLARI VE ESERLERİ

I. ŞEYHÜLİSLAM MİNKÂRÎZÂDE YAHYÂ EFENDİ'NİN HAYATI ve ESERLERİ **39**

A. ŞEYHÜLİSLAM MİNKÂRÎZÂDE YAHYÂ EFENDİ 39

1. Hayatı 39

2. Eserleri 44

II. HAYREDDİN er-REMLİ'NİN HAYATI ve ESERLERİ **47**

A. HAYREDDİN er-REMLÎ 47
1. Hayatı 48
2. Eserleri 53
III. MİNKARİZÂDE YAHYÂ EFENDİ VE HAYREDDİN er-REMLÎ 58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİNKÂRİZÂDE ve REMLİ'NİN KİTABU'S-SİYER BÖLÜMÜNDEKİ FETVALARININ MUKAYESESİ

I. ANA HATLARIYLA KİTABU'S-SİYER ve KONULARI 64
II. FETVALARIN MUKAYESESİ 69
A. FETVALARIN KAYNAKLARI İTİBARİYLE MUKAYESESİ 69
1. Kitâbu's-Siyer Fetvalarının Kaynakları İtibariyle Mukayesesi 69
2. İki Fetva Kitabının Kaynalarının Genel Olarak Mukayesesi 77
B. FETVALARIN SORU ve CEVAP AÇISINDAN MUKAYESESİ 82
C. SİYER FETVALARININ KONU ve SAYI İTİBARİYLE MUKAYESESİ 98
1. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin Siyer Bölümünün Muhtevası 98
2. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'nin Siyer Bölümünün Muhtevası 105
3. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *el-Fetâva'l-Hayriyye*'nin Siyer Bölümü'nün Konu ve Sayıları İtibariyle Mukayesesi 107
D. BENZER KONULARDA VERDİKLERİ FETVALAR 109
1. Müslümanları Rahatsız Etmek, Yüksek Sesle Dini Bir Ayini Yerine Getirmek ve Kiliseye İlavede Bulunmak 109
2. Zimmilerin Binalarının Yüksekliği 110
3. Gayrimüslimlerin İbadethâneleri 110
4. Müslümanlara Üstünlük Taslamak ve Rahatsızlık Vermek 111
5. Cizye 111
6. Hz. İbrahim'e Küfretmek ve Lanet Okumak 112
7. Bir Zimminin Hz. Peygambere Küfretmesi 112
8. Zimmileri Müslümanlara Tercih Etmek ve Küfür 113
9. Fetvayı Yırtıp Yere Atmak, Şeriata Küfretmek ve Fetvayla İstihza Etmek 113
10. Şeriattan Yüzçevirmek, Şeriatı İnkar ve İstihfaf Etmek 113
11. Şeriata Başvurmayı Reddetmek ve Kendi Örflerine Başvurmak İstemek 114
E. FARKLI KONULARDA VERDİKLERİ FETVALAR 115
1. Şeyhülislamlık Makamından Kaynaklanan Farklar 115

2. Coğrafyadan Kaynaklanan Farklar 116
3. Demografik Yapıdan Kaynaklanan Farklar 117

SONUÇ 118

KAYNAKLAR 122

EK-1 *FETÂVÂ-YI MİNKÂRÎZÂDE*'NİN KİTÂBU'S-SİYER BAHSİ TRANSKRİPSİYONU 132

EK-2 *el-FETÂVÂ'L-HAYRİYYE*'NİN KİTÂBU'S-SİYER BAHSİ TERCÜMESİ 226

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
F.	: Fakültesi
FBE	: Fen Bilimleri Enstitüsü
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Nr.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal bilimler enstitüsü
sy.	: Sayı
ty.	: Tarih Yok
vr.	: Varak
yy.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ: KONU, AMAÇ, YÖNTEM, KAYNAKLAR ve LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Fetvalar, müsteftîlerin sorularının müftüler tarafından cevaplandırılması suretiyle ortaya çıkmaktadır. Halkın müftülerden dini hukuki meselelerde fetva istediği gibi kadılar da çözemedikleri meselelerde müftülerin görüşlerine başvurmuşlardır. Müftülerin, özellikle de şeyhülislamların verdikleri fetvalar mecmualar halinde bir araya getirilmiştir. Fetva mecmualarının bir kısmı şeyhülislamlara, bir kısmı ise Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan diğer ulemaya aittir.[1] Biz bu çalışmada şeyhülislamların verdikleri fetvaları devletin merkezinde bulunmaları sebebiyle merkez fetvaları, Osmanlı sınırları içinde yaşayan diğer alimlerin verdikleri fetvaları ise merkezden uzak olmaları itibariyle taşra fetvaları olarak isimlendireceğiz.

Fetvaları soran kişilerin siyasi ve iktisadi durumları, yaşadıkları coğrafya, dilleri ve kültürleri sorulan sorular ve verilen fetvalar üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu çalışma, çok geniş bir coğrafyaya hükmetmiş olan Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşrasında iki meşhur müftü tarafından devletler hukuku alanında verilen fetvaları kaynak, muhteva ve şekil açısından mukayese ederek, hem Osmanlı merkez ve taşrasında verilen fetvaları konu edinmekte hem de siyasi, iktisadi ve coğrafi farklılıkların fetvalar üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada yapılacak mukayesede Osmanlı merkezini temsilen şeyhülislam fetvalarından Minkârîzâde Yahya Efendi'nin, taşrasını temsilen ise Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları esas alınacakatır. İki fetva mecmuasının mukayesesini merkez ve taşrada en fazla farklılığın olabileceğini ve tezimizin hacmini çok fazla aşmayacağını düşündüğümüz *Kitâbu's-Siyer* yani uluslararası İslami hukukla ilgili verilen fetvalar çerçevesinde yapacağız. Bu sayede Osmanlı merkez ve taşrasında gayrimüslimlerin karşılaştıkları problemleri, Müslümanlarla olan ilişkilerini ve dönemin uluslararası

[1] Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 351.

ilişkilere dair meselelerinin merkez ve taşra bağlamında hangi konularda yoğunlaştığını göreceğiz. Dolayısıyla Minkârîzâde Yahya Efendi'nin *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* isimli Osmanlıca fetva mecmuası ile Hayreddin er-Remlî'nin *el-Fetâvâ'l-Hayriyye* isimli Arapça fetva mecmuasının *Kitâbu's-Siyer* bölümlerindeki fetvalar tezimizin ana kaynaklarını oluşturacaktır.

XVII. yüzyılda meşihat makamındaki şeyhülislamların görev süreleri umumiyetle çok kısadır. Böyle bir dönemde Minkârîzâde Yahya Efendi on bir yıl üç ay meşihat makamında kalmış ve onun şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvalardan on bir binin üzerinde fetva günümüze ulaşmıştır. Bu itibarla Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvaları yaşadığı yüzyılın dini, siyasi, iktisadi ve sosyal hayatı hakkında önemli bilgiler içermesi itibariyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Taşrada verilen fetvaların temsilcisi olarak esas aldığımız Hayreddin er-Remlî ise, hayatının büyük çoğunluğunu Filistin'in Remle şehrinde geçirmiş, bununla birlikte yaşadığı dönemde birçok müderris, âlim ve kadı onun ilmine itibar etmiş ve kendisinden fetva istemiştir. Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları sadece Remle şehriyle sınırlı kalmamış komşu şehirlerden de kendisine sorular gelmiştir. Bu sebeple onun fetvaları, Osmanlı taşrasında vuku bulan meseleleri içermesi ve kendisine sorulan sorularda meseleyle ilgili tafsilatlara yer verilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte Hayreddin er-Remlî, Minkârîzâde Yahya Efendi'yle aynı dönemde yaşamış, hatta Minkârîzâde Yahya Efendi, bir meselede kendisine yazılı surette soru gönderip cevaplamasını istemiştir. Bu ilişki, mukayese ettiğimiz iki müftünün de birbirinden haberdar olması ve birbirini tanıması açısından önemli olduğu gibi Hayreddin er-Remlî'nin de sahip oluğu konumun önemini göstermektedir.

Çalışmamıza konu olan fetvalar, Minkârîzâde Yahya Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin yaşadığı XVII. yüzyılın ikinci yarısını kapsamaktadır. XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından yaşanan birçok karışıklıklara rağmen devletin büyümeye ve varlığını devam ettirmeye muktedir olduğu önemli bir dönemdir.[2] İçinde bulunduğu zaman diliminin ürünü olan fetvalar hukuk tarihi açısından taşıdığı önemin yanında bu dönemin

[2] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, (çev. Ayşe Berktay, Süphan Andıç, Serdar Alper), Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, 545.

sosyal, siyasi ve iktisadi hayatında yaşanan olayların anlaşılması için de önemli müracaat kaynaklarındandır.

Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarını içeren *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'nin birçok baskısı bulunmaktadır. Çalışmamızda bu baskılardan h. 1300 senesinde basılan *el-Matba'atü'l-kübrâ'l-Mîriyye (Dârü't-tibâ'ati'l-Âmire)* baskısını esas alacağız. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin ise kütüphanelerde yazma halinde nakilli ve nakilsiz birçok nüshası vardır. Nakilsiz olan fetva mecmuaları *Fetâvâ-yı Minkârizade* ismini taşırken nakilli fetva mecmuaları *Fetâvâ-yı Atâullah* ismini taşımaktadır. Üzerinde çalıştığımız *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* isimli 14 nüshadan 13 tanesi Süleymaniye Kütüphanesi'nde, bir tanesi ise Harvard Üniversitesinde[3] bulunmaktadır. Nakilli fetva mecmualarından ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Fetâvâ-yı Atâullah* isminde kayıtlı 10 nüsha[4] bulunmaktadır.

Bu çalışmada doğrudan Minkârîzâde Yahya Efendi'ye nisbet edilen *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* nüshaları esas alınacaktır. Zira *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* olarak meşhur olan nüshalarda bulunan fetvalar, hacim olarak doğrudan Minkârîzâde Yahya Efendi'ye nispet edilen fetva mecmualarındaki fetvalardan çok daha azdır. Mesela *Fetâvâ-yı Atâullah* isimli *Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1264* nüshası toplamda 334 varaktan oluşurken, *Minkârîzâde Yahya Efendi* isimli *Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye 2003* nüshası 653 varaktan oluşmaktadır. Siyer bahsi özelinde de bu iki nüsha arasındaki karşılaştırma sonucunda yaptığımız tespite göre ilkinde 147 fetva bulunurken ikincisinde 448 fetva bulunmaktadır.

Şükrü Özen "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü" isimli çalışmasında *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'yi tanıtırken, bu eserin Minkârîzâde'nin öğrencilerinden ve fetva eminlerinden Atâullah Mehmed Efendi'nin fetvaların nakillerini kaynak isimleriyle kaydettiği çalışmasıyla yaygınlık kazanmış olduğu için *Fetâvâ-yı Atâullah* diye bilindiğini söylemektedir. Özen, Atâullah Mehmed Efendi'nin fetva mecmuasının

[3] Harvard Law School Library, nr. 1402.

[4] Fetâvâ-yı Atâullah, Süleymaniye Ktp., Ragıppaşa nr. 617; Ragıppaşa nr. 618; Laleli nr. 1264; Nuruosmaniye nr. 2005. ; Nuruosmaniye nr. 2006; Süleymaniye nr. 663; Yazma Bağışlar nr. 3251; Yazma Bağışlar nr. 3403; Yazma Bağışlar, nr. 3442; Yazma Bağışlar nr. 7471.

başında yer alan mukaddimesinden hareketle bu mecmuanın derlenme sürecine yer vermekte ve nüshayla ilgili yaptığı tanıtımı, *"*Atâullah Efendi'nin nakli olan bu çalışması yaygın olarak bilinir fakat Minkârîzâde'nin fetvalarını nakilsiz içeren veya nakillerin sayfa kenarlarında verildiği nüshalar da bulunmaktadır."[5] cümlesiyle sonlandırmaktadır. Bu ifade, Atâullah Efendi nüshalarını ön plana çıkarmakta ve Minkârîzâde Yahya Efendi üzerine yapılacak çalışmalarda esas alınacak nüshaların aslında Atâullah Efendi nüshaları olması gerektiği izlenimini vermektedir. Halbuki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* isimli nüshalar, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* isimli nüshalarla karşılaştırıldığında fetva sayıları açısından büyük bir fark ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvaları üzerine yapılacak çalışmalarda *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* nüshaları esas alındığı takdirde fetvaların önemli bir kısmı eksik kalacaktır. Nitekim aşağıda detaylarına yer vereceğimiz üzere Minkârîzâde Yahya Efendi üzerine yapılan iki yüksek lisans tezinde[6] bu durum söz konusu olmuştur.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Fetâvâ-yı Minkârîzâde Yahya Efendi* ismiyle kayıtlı olan 14 nüshanın 6 tanesinde[7] istinsah tarihi bulunurken 8 tanesinde[8] bulunmamaktadır. İstinsah tarihi bulunan nüshalardan *Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, nr. 628*; *Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1055*. ve *Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye nr. 601.* her ne kadar *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ismiyle kayıtlı olsa da Ataullah Efendi'nin Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını nakilleriyle birlikte hazırladığı fetva mecmualarındandır. Ayrıca *Süleymaniye Kütüphanesi Ahmed Paşa nr. 111* nüshasında yer alan fetvalar Minkârîzâde Yahya Efendi'nin diğer nüshalarındaki

---

[5] Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III, s. 5, 2005, 297-298.

[6] Bünyamin Karadöl, *Şeyhü'l-İslâm Minkarî-Zâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2006; Mehmet Koç, *Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Talak İle İlgili Fetvaları ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2008.

[7] Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa, nr. 628; Şehid Ali Paşa, nr.1055; Hamidiye nr. 601; Ahmed Paşa nr.111; Nuruosmaniye nr. 2003; Harvard MS 1402.

[8] Süleymaniye Ktp., A-Tekelioğlu nr. 361; Esad Efendi, nr. 1088; Hacı Selim Ağa, nr. 449; Nuru Osmaniye, nr. 2056; Nuru Osmaniye nr. 2001; Nuruosmaniye nr. 2002; Hamidiye nr. 610; Nuru Osmaniye, nr. 2037.

fetvalarla aynı değildir. Bu fetva mecmuasının *Fetâvâ-yı Feyziyye* ile olan benzerliği dikkatimizi çekmiştir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ismiyle kayıtlı mecmualardan geriye *Nuruosmaniye nr. 2003* ve *Harvard MS 1402* nüshaları kalmaktadır.

Üzerinde istinsah tarihi bulunmayan 8 nüsha arasından dördü her ne kadar *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *Fetâvâ-yı Yahya Efendi* olarak kayıtlı olsa da gerçekte Zekeriyazâde Yahya Efendi'ye aittir. Bu nüshalar şunlardır*: Süleymaniye Kütüphanesi, A-Tekelioğlu nr. 361*; *Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1088; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr. 449* ve *Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye, nr. 2056*. Geriye kalan *Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye nr. 2001*; *Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye nr. 2002*; *Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye nr. 610* ve *Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru Osmaniye, nr. 2037* nüshaları ise Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içermektedir.

Çalışmamızda Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını tespit ederken istinsah tarihi bulunan nüshalar içerisinde yer alan *Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye nr. 2003* nüshasını esas aldık. Aslında daha önceki bir tarihe ait olması nedeniyle *Harvard 1402* nüshasını esas alabilirdik. Fakat *Harvard 1402* nüshasının elimizde bulunan dijitallerin görüntü kalitesi çok iyi olmadığından o nüshayı merkeze almadık. Bununla birlikte çoğu yerde *Nuruosmaniye nr. 2003* nüshasında okuduğumuz fetvaları *Harvard nr. 1402* nüshasındaki fetvalarla karşılaştırdık ve bu fetvaların aynı olduğunu tespit ettik.

Burada, tez konumuzla doğrudan ilgili olmasa da Osmanlı fetva literatürü açısından çok yeni ve önemli olduğunu düşündüğümüz bir tespite yer vermek istiyoruz. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de yer alan siyer bahsi fetvalarını diğer fetva mecmualarındaki fetvalarla mukayese etme isteği ve merakı neticesinde bu fetvaları birkaç fetva mecmuasıyla mukayese ettik. Bu fetva mecmualarından Abdurrahim Efendi'ye ait olan fetva mecmuasındaki siyer fetvalarının gerek sıralamalarının gerekse muhtevasının *Fetâvâ-yı Minkarizâde*'deki fetvalarla birebir aynı olduğunu gördük. Siyer bahislerindeki bu benzerliğin iki fetva mecmuasının başından, ortasından ve sonundan seçmeler yapmak suretiyle yaptığımız mukayesede de değişmediğini gördük. Ayrıca *Fetâvâ-yı*

Minkârîzâde ile *Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi*'nin içindekiler kısmının da birbirinin aynı olduğu fark ettik.

İlk başta yaptığımız mukayesede *Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi*'nin iki cilt halinde bulunan Dârü't-Tıbâ'ati'l-Ma'mûre-ti's-Sultâniyye, (1243/1827) baskısını kullandık. Araştırmamıza Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan *Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi* nüshaları üzerinden devam ettik. Burada *Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi* isminde 17 nüshaya ulaştık. Bu nüshalardaki fetvaları *Fetâvâ-yı Abdurrahim*'in *Dârü't-Tıbâ'ati'l-Ma'mûre-ti's-Sultâniyye* baskısında bulunan fetvalarla mukayese ettik ve yazma nüshalardaki fetvalarla taş baskıdaki fetvaların aynı olduğu sonucuna ulaştık.

Tespitimize göre *Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi* olarak bilinen ve meşhur olan fetva mecmuası aslında Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içermektedir. Ayrıca *Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi*'nin ulaştığımız 17 nüshasından 10 tanesinin[9] başında "el-mevlâ el-'allâmetü'l-merhûm şeyhülislam Yahya Efendi eş-şehîr bi-Minkârîzâde tayyeballâhu serâhu ve ce'ale'l cennete mesvâhu" ifadesi yer almaktadır. Yazma nüshalardaki bu ifadeler ulaştığımız sonucu teyit etmektedir. Sonuç olarak, her ne kadar *Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi*, gerek batıda fetva üzerine yapılan çalışmalarda gerekse ülkemizdeki çalışmalarda müstakil bir fetva mecmuası olarak kabul görmüş olsa da aslında Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içermektedir. Bu tespit hakkındaki detaylara başka bir çalışmada yer vermek istiyoruz.

Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetva mecmuası, ihtiva ettiği fetva sayısı ve fetvaların verilmiş olduğu dönem itibariyle diğer fetva mecmuaları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Böyle olmakla birlikte, günümüzde bu mecmua üzerinde yapılan çalışmalar oldukça azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* üzerine yapılan müstakil üç çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Mehmet İpşirli'nin

[9] Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1570; Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 953; Süleymaniye Ktp., Yozgat, nr.315; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1211; Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 356; Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 262; Süleymaniye Ktp., Mihrimah Sultan, nr. 136; Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1147; Süleymaniye Ktp., Ali Emiri Sry, nr. 88. Süleymaniye kütüphanesinde Fetâvâ-yı Abdurrahim Efendi adında bulunan diğer nüshalar ise şunlardır: Süleymaniye Ktp.,Yazma Bağışlar nr. 1440; Süleymaniye Ktp., İzmir nr. 250; Süleymaniye Ktp., Yozgat nr. 327; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 1121; Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa nr. 321; Süleymaniye Ktp., Hacı Selimağa, nr. 440; Süleymaniye Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 122.

Minkârîzâde Yahya Efendi'nin hayatını anlattığı ve fetvalarından seçme yaparak 116 örneğe yer verdiği çalışmadır.[10] Diğer iki çalışma ise Çukurova Üniversitesi'nde yapılan transkripsiyon çalışmalarıdır.

Bunlardan birincisi *Şeyhü'l-İslâm Minkarî-zâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları* isimli tezdir. Bu tezde, Minkârizade Yahya Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki farklı nüshasının olduğunu söylenmiş, bu nüshaların da *Esad Efendi (No:1088)*[11] ve *Hamidiye (No:601)*[12] nüshaları olduğu ifade edilmiştir.[13] Fakat biz yaptığımız araştırmada sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* veya *Fetâvâ-yı Yahya Efendi* olarak kayıtlı 14 nüsha olduğunu tespit ettik. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Esad Efendi (No:1088)* olarak kayıtlı olan nüsha Minkârîzâde Yahya Efendi'ye değil, Zekeriyazâde Yahya Efendi'ye aittir. Daha okunaklı ve tashih edilmiş olması gerekçeleriyle[14] tercih edildiği söylenen *Hamidiye (No:601)* nüshası Ataullah Efendi'nin nakillerinin yer aldığı nüshadır ve hacim olarak diğer fetva mecmuasındaki fetvalardan çok daha az fetvayı içermektedir. *Nuruosmaniye nr. 2003* nüshasında bu konularla ilgili Minkârîzâde Yahya Efendi'nin 805 fetvası bulunurken, *Hamidiye (No:601)* nüshasında 415 fetva bulunmaktadır. Dolayısıyla bahsi geçen nüshada fetvaların neredeyse yarısı yoktur.

İkinci tez ise *Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Talak İle İlgili Fetvaları ve Tahlili* isimli tezdir. Bu çalışmada *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* Yahya Efendi'nin 30 farklı nüshasının bulunduğu söylenmektedir. Fakat hiçbir gerekçe belirtilmeden çalışmada *Hamidiye (No:601)*[15] nüshasının esas alınacağı söylenmektedir.[16] Yukarıda da

[10] Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi", *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İ.Ü. Edebiyat F. Yayınları, İstabul 2006, 238-249; Süleyman Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 438.

[11] Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1088.

[12] Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 601.

[13] Karadöl, *Şeyhü'l-İslâm Minkarî-Zâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları*, 1.

[14] Karadöl, *Şeyhü'l-İslâm Minkarî-Zâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları*, 1.

[15] Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 601.

[16] Mehmet Koç, *Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Talak İle İlgili Fetvaları ve Tahlili*, 2-4.

belirttiğimiz gibi bu nüsha Ataullah Efendi'nin fetvaların nakillerini kaleme aldığı nüsha olup diğer mecmualarla mukayese edildiğinde fetvaların birçoğunu içermemektedir. Bu nüshada talakla ilgili Minkârîzâde Yahya Efendi'nin 378 fetvası bulunurken *Nuruosmaniye nr. 2003* nüshasında[17] bu meseleyle ilgili Minkârîzâde Yahya Efendi'nin 791 fetvası bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma Minkârizade Yahya Efendi'nin talakla ilgili fetvalarının yarısından daha azını ihtiva etmektedir.

Yukarıdaki üç çalışma haricinde Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını müstakil olarak konu edinen bir çalışmaya rastlamadık. Bizim çalışmamız, Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Atâullah* ismindeki mecmualarla *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ismindeki mecmualar arasındaki hacim farkını ortaya koyması ve fetvaları *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ismindeki mecmualardan incelemesi açısından yukarıdaki çalışamalardan farklılık arz etmektedir.

Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları ise birçok çalışmanın konusu olmuştur. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye* ile ilgili Türkçe kaleme alınan en kapsamlı çalışma Said Nuri Akgündüz'e aittir. *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları* ismini taşıyan çalışma giriş, üç ara bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun amacı, kaynakları ve ilgili literatüre yer verildikten sonra birinci bölümde fetvaların dil, üslup, soru ve cevap formları açıklanmış, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'nin genel özelliklerine yer verilmiştir. İkinci bölümde fetvaların kaynakları ve usulü hakkında bilgilere yer verilmiştir. Üçünü bölümde ise fetvaların muhteva incelemesi yapılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmada fetva örneklerine çok az yer verilmektedir. Bizim çalışmamız ise *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'nin *Kitâbu's-Siyer* bahsindeki fetva örneklerini ihtiva etmektedir.

Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları Türkçe dışındaki literatürde de büyük kabul görmüş ve birçok çalışmaya konu olmuştur. Haim Gerber tarafından kaleme alınan *Islamic Law and Culture 1600-1840*[18] isimli çalışmada Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları çokça kullanılmıştır. Aynı müellife ait bir başka çalışma ise *Rigidity Versus Opennes in*

[17] Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 2003.

[18] Haim Gerber, *Islamic Law And Culture 1600-1840*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1999.

Late Classical Islamic Law[19] isimli çalışmadır. İhsan Abbas'ın *Hair ad-Dîn ar-Ramî's Fatâwa*[20], Samir M. Seikaly'nin *Land Tenure in 17th Century Palestine*[21], Sabrina Joseph'in *An Analysis of Khayr al-Din al-Ramli's Fatawa*[22] isimli çalışmaları da Hayreddin er-Remlî ve fetvalarıyla ilgili yapılan diğer çalışmalardır.

Guy Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*[23] isimli tezinde Minkârîzâde Yahya Efendi'nin ve Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarını kullanmaktadır. Minkârîzâde Yahya Efendi'nin verdiği fetvaların nakilleriyle Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında kullandığı kaynakları karşılaştırmaktadır. Aslında Minkârîzâde Yahya Efendi fetva verirken kaynak göstermemektedir. Bugün elimizde bulunanlar daha sonradan hazırlanan nakil çalışmalarından ibarettir. Halbuki Guy Burak, bu nakilleri Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarında bizzat kendisinin gösterdiği kaynaklar olarak değerlendirmektedir.

Siyer ve Fetva ile ilgili 1978 senesinde Hilmar Krüger tarafından kaleme alınan "*Fetwa und Siyar*" isimli çalışma konumuz açısından önem arz etmektedir. Giriş, sonuç ve beş bölümden oluşan bu eserin giriş kısmında İslam Uluslararası Hukuku, bu kurallarının bugünkü geçerliliği ve Arap ülkelerinin siyasi argümanı olarak cihat başlıklarına yer verilmiştir. Birinci bölümde, kelime olarak siyerin anlamı ve *Kitâbu's-Siyer*'in konuları işlenmiştir. İkinci bölümde, Osmanlı İslam Hukuku'nda fetva, fetvanın formu, fetva örnekleri ve zimmîlerin hukuki statüleriyle ilgili meselelere yer verilmiştir. Aynı zamanda bu bölümde İslam Hukuku'nda fetva kurumu, Yahudi ve Roma Hukuku'nda bulunan benzerleriyle mukayese edilmiştir. Ardından üçüncü bölümde, bu

---

[19] Haim Gerber, "Rigidity Versus Opennes in Late Classical Islamıc Law: The Case of The Seventeenth-Century Palestinian Muftî Khayr Al-Dîn Ad-Ramlî." *Islamic Law and Society*, c. V, s. 2, 1998, 165-195.

[20] İhsan Abbas, "Hair Ad-Dîn Ar-Ramli's Fatâwa: A New Light on Life in Palestine in the Eleventh/Seventeenth Century", *Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter Und Neuzeit*, ed. Ulrich Haarmann, Peter Bachmann. Beyrut 1979, 1-19.

[21] Samir M. Seikaly, "Land Tenure in 17th Century Palestine: The Evidence from the al-Fatâwâ al-Khairiyya", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Khalidi, Beyrut 1984, 397-408.

[22] Judith Tucker, "Biography as History: The Exemplary Life of Khayr al-Din al-Ramli", *Auto/Biography and the Construction of Identity in the Middle East*, ed. Mary Ann Fay, New York: Palgrave, 2002, 9-17.

[23] Guy Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time: Islamic Law, Jurisprudential Authority and Empire in the Ottoman Domains (16th-17th Centuries)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New York University, 2012.

çalışmada fetvalarını esas aldığı şeyhülislamları ve fetva mecmualarını tanıtmaktadır. Bahsi geçen şeyhülislamlar: Çatalcalı Ali Efendi, Feyzullah Efendi, Abdurrahim Efendi ve Abdullah Efendi'dir. Dördüncü bölümde, *Kitâbu's-Siyer*'in fetva kitapları içindeki yeri ve fetva kitaplarının yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Beşinci bölümde de Osmanlı fetva kitaplarının *Kitâbu's-Siyer* bölümlerindeki uluslararası hukuki problemler ele alınmaktadır ki bu kısım eserin ana bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde devletler hukukuyla ilgili sorular, dâru'l-islam, dâru'l-harb meseleleri; zimmîlerin hukuki statüleri, vatandaşlıkla ilgili meseleler, cihad, zimmîlik statüsünün kaybedilmesi, irtidad ve bağiler başta olmak üzere gayrimüslimlerle ilgili fetva konularına yer verilmektedir. Sonuç bölümünde ise Osmanlı fetva mecmualarında *Kitâbu's-Siyer* bölümündeki fetvaların farklı sıklıklarla ele alındığından, devletler hukuku, milletler hukuku, vatandaşlık hukuku ve savaş hukuku konularında Abdullah Efendi'nin çok fetvası olduğu halde diğerlerinde daha az fetva bulunduğundan bahsedilmektedir. Fetva kitaplarının diğer füru kitaplarından daha sistematik olması, fetvaların nakillerine yer verilmesi ve fetva verirken Hanefi mezhebine göre fetva verilmesi gibi meseleler de sonuç bölümünde ele alınmaktadır.[24] Bu çalışmada sadece şeyhülislamların *Kitâbu's-Siyer*'le ilgili verdikleri fetvalar konu edilirken bizim çalışmamızda Minkârîzâde Yahya Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları özelinde merkez ve taşradaki müftülerin *Kitâbu's-Siyer* fetvaları mukayese edilmiştir. Ayrıca Krüger bu çalışmasında şeyhülislamların *Kitâbu's-Siyer*'le ilgili verdikleri tüm fetva konularını ele almazken biz mukayese konusu olan müftülerin Kitâbu's-Siyer bahsindeki tüm fetvalarını çalışmamıza dahil ettik.

Fetva mecmualarının, müsteftîlerin belirli bir zaman ve mekân diliminde vuku bulmuş olayları müftüye sorması suretiyle müftünün İslam'ın bu olaylar hakkındaki ahkâmını açıkladığı hukuk metinleri olduğunu ifade ettik. Fetvalar vasıtasıyla bizler bir yandan fetvanın sorulduğu zaman ve mekân diliminde ortaya çıkan hukuki problemleri görüp inceleme imkânı bulurken bir yandan da ilgili zaman dilimindeki dini, sosyal, siyasi ve ekonomik hayata dair önemli bilgiler elde etmekteyiz. Dolayısıyla fetva mecmuaları İslam hukuk tarihi için olduğu kadar, Osmanlı tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Fetva mecmualarının *Kitâbu's-Siyer* ile ilgili bahislerinde yer alan fetvalar

[24] Hilmar Krüger, *Fetwa Und Siyar*, Otto Harrassowıtz, Wıesbaden, 1978.

ise Uluslararası İlişkiler tarihine dair önemli bilgiler içermektedir.

Fetvaların diğer disiplinler için taşıdığı önemi Minkârîzâde Yahya Efendi'nin siyer bahsinde karşılaştığımız bir fetvası üzerinden göstermek istiyoruz: *"Hâric-i boğazda vâki' derya dâru'l-İslâmdan mıdır, dâru'l-harpten midir? el-Cevab: İkisinden dahi değildir."* Bu fetvada şeyhülislam efendiye Çanakkale boğazının dışında kalan denizin dâru'l-İslâm mı yoksa dâru'l-harb mi olduğu sorulmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı dışındaki denizlerdeki hâkimiyetiyle ilgili olan bu soru fetvalarda yer alan konuların, tarih, coğrafya, siyaset bilimi, iktisat gibi sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerini ilgilendirebilecek genişlikte olduğu göstermektedir. Ayrıca bu soruya verilen cevap XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin deniz sınırlarının nereler olduğu hakkında önemli bir ipucu vermektedir.

Fetvalar gördüğümüz üzere uluslararası hukuk gibi makro alanların yanında imam-cemaat ilişkileri gibi dahi mikro alanlara dair de aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Örneğin; merkezi temsilen seçtiğimiz Minkârîzâde Yahya Efendi'nin siyer fetvalarında imam-cemaat ilişkilerini yansıtan fetvalar bulunmaktadır. Bazen cemaatten birileri imama hakarette bulunduğunda hakaret eden kişiye ne yaptırım gerektiği şeyhülislama sorulurken bazen de imam cemaate kızarak "Sizin gibi esircilerin imamı olmakdan kâfir karyesinde papas olmak yeğdir"[25] gibi sözler sarf etmiş ve imamın bu sözleri şeyhülislam fetvalarına konu olmuştur. Bu tür fetvalar XVII. yüzyıl Osmanlı toplumundaki sosyal ilişkileri yansıtması açısından önemlidir. Bunlara ek olarak Kelam ve Akide ilimlerini ilgilendiren meseleler de siyer fetvalarına konu olmuştur.[26] Bu anlamda Kelam tarihi çalışmaları için de fetva mecmuaları önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışma, giriş, üç bölüm, sonuç ve ekler kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, yöntemi, ve önemi gibi konular işlenmektedir. Ayrıca tezin birincil ve ikincil kaynaklarına yer verilmekte, henüz yazma haline bulunan Fetâvâ-

[25] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 46/b, Fetva No: 6.

[26] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 44/a, Fetva No:2, 3, 5-7; vr. 44/b, Fetva No: 10; vr. 52/b, Fetva No: 4-5.

yı Minkârîzâde Yahya Efendi nüshaları hakkındaki araştırma sonuçları aktarılarak literatür değerlendirmelerinde bulunulmaktadır.

Birinci bölümde, XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti siyasi, iktisadi, dini ve sosyal hayatına bakış; fetva kurumu ve şeyhülislamlık başlıkları altında okuyucuyu konuya hazırlayan bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölümde, Minkârîzâde Yahya Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin hayatları ve eserleriyle ilgili bilgiler ele alınmakta fetva mecmuaları tanıtılmaktadır.

Üçüncü bölüm ise ana hatlarıyla *Kitâbu's-Siyer* ve iki müftünün fetvalarının mukayesesini içermektedir. Bu bölümde fetvalarda kullanılan referanslar hakkında bilgi verilmekte ve fetva mecmuaları kaynakları itibariyle mukayese edilmektedir. Daha sonra soru ve cevap şekilleri açısından iki fetva mecmuası karşılaştırılıp aralarındaki farklara ve benzerliklere yer verilmektedir. Akabinde fetvalar konu ve sayı itibariyle mukayese edilmektedir. Sonrasında iki müftünün benzer ve farklı konularda verdikleri fetvalar ve farklı konulardaki fetvaların farklılık sebepleri üzerinde durulmaktadır. Sonuç bölümünde ise tezimizde elde edilen bulgular özetlenmektedir. Son olarak ekler kısmında Minkârîzâde Yahya Efendi'nin *Kitâbu's-Siyer* bahsi fetvalarının transkripsiyonuna ve Hayreddin er-Remlî'nin aynı bahisteki fetvalarının tecrümelerine yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNİN SİYASİ İKTİSADİ, SOSYAL, DİNİ HAYATI, FETVA KURUMU ve ŞEYHÜLİSLAMLIK

I. XVII. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ SİYASİ, İKTİSADİ SOSYAL ve DİNİ HAYATINA BAKIŞ

Bu kısım Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'nin ve Hayreddin er-Remli'nin yaşadığı ve fetva verdiği XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, iktisadi, sosyal ve dini hayat hakkında genel bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı Devleti, XIV. yüzyılın başlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar uzun bir süre büyüyen ve güçlenen bir yapıya sahipti.[27] Bununla birlikte XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti siyasi olarak çok zor zamanlar geçirmiştir. Girdiği savaşlarda mağlup olmuş, Anadolu'da isyanlar çıkmış ve siyasi istikrarsızlıklar baş göstermiştir.[28] XVII. yüzyıl Osmanlı Devletinde, yaşanan karışıklıklara rağmen devletin büyümeye ve varlığını sürdürmeye devam etmesini sağlayan dikkate değer değişiklikler meydana gelmiştir.[29] Colin İmber, Osmanlı Devleti'nin bu zor zamanları atlatmasında devletin iki kurumunun çok önemli roller oynadığını söylemiştir. Bunlardan birincisi kalem elemanlarıdır. Kalem elemanları, sadrazam ve vezirlerin çok sık değişmesine rağmen tüm olumsuzluklar karşısında çalışmaya devam ederek vergilerin tahsil edilmesi ve orduların ikmali gibi acil günlük işleri sekteye uğratmadan yerine getirmişlerdir. İkinci kurum ise mahkemeler ve hukuk sistemidir. Mahkemeler de çalışmalarını hiçbir zaman aksatmamışlardır. Bu da halkın sultana karşı olan bağlılığını güçlendirmiştir.[30]

1580 ve 1590 senelerinde yaşanan mali kriz XVII. yüzyılı önemli ölçüde etkilemiş ve bu yüzyılda yaşanan demografik krizin ve ekonomik sıkıntıların temelini oluşturmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan olumsuzluklarda deneyimsiz padişahların ve saray kadınlarının da önemli rolü olduğu söylenmiştir.[31]

---

[27] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, 331.

[28] Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, (çev. Şiar Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, 420.

[29] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 545.

[30] Imber, *Osmanlı İmparatorluğu*, 420.

[31] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 545.

Bu yüzyılın siyasi hayatının anlaşılmasında Venedikle olan ilişkiler önemli bir yere sahiptir. 1453 senesiyle başlayan süreçte Venedik, Dalmaçya'dan Ege Adaları'na kadar Osmanlı İmparatorluğu ile komşu olmuştur. Osmanlı Venedik arasındaki ticari ve kültürel ilişkiler barış dönemlerinde olduğu gibi savaş dönemlerinde de devam etmiştir.[32] XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında Venedik ile Osmanlı arasındaki barışın bozulmasında sürgün edilmiş anlamına gelen Uskok ismindeki korsanların büyük bir etkisi vardır. Uskoklar bugünkü Hırvatistan'ın Senj şehrinden tüm Adriyatik Denizi'ne yayılmıştır. Amaçları, Adriyatik'ten geçen Osmanlı malları ile tüccarların güvenli ortamlarını bozarak ticari mallara el koymak ve Osmanlı ile Venedik arasındaki ilişkileri bozmaktır.[33]

Venedik'le Osmanlı arasındaki savaş çok geçmeden patlak vermiş, 1645'te Hanya, 1646'da Resmo Osmanlı tarafından ele geçirilmiştir. Fakat deniz üstünlüğü Venedik'te kalmıştır. Bu dönemde korsan takibatı ve kıyıları koruma görevi dışında önemli faaliyetlerde bulunmayan Osmanlı donanması Venedik'le girdikleri mücadelede deniz güçlerinin zayıfladığını anlamıştır. Venediklerin Boğazlar ve İzmir çevresini abluka altına alarak ikmal yollarını kesmeleri savaşın uzamasına sebebiyet vermiştir. 1648 senesinde Kandiye kuşatılmış fakat 1656 Kandiye'deki kuşatmaya yardım amacıyla çıkan Osmanlı filosu Çanakkale önlerinde bozguna uğramış, İstanbul ablukaya alınmıştır. Bu dönemde İstanbul'da büyük kıtlık çekilmiştir. Venedik'in Limni ve Bozcaada'yı alması büyük bir paniğe sebep olmuştur. Köprülü Mehmed Paşa böyle bir dönemde olağanüstü yetkilerle donatılıp henüz küçük yaşta olan IV. Mehmed'in veziriazamı olarak devleti idaresinin başına geçmiştir.[34]

Köprülü Mehmed Paşa, Limni ve Bozcaada'yı Venedik'in elinden almayı başarmış, ardından Girit'i almak istemiş fakat bu sırada Kanûnî'nin Orta Avrupa siyasetini devam ettirmek gayesiyle Macaristan ile Lehistan arasında köprü vazifesi gören

[32] Maria Pia Pedani, "Osmanlı Padişahının Adına: İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar" ed. Nevin Özkan, (çev. Elis Yıldırım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, XII.

[33] Maria Pia, Pedani, Doğu'nun Kapısı Venedik, (çev. Gökçe Karaca Şahin), Küre Yayınları, İstanbul 2012, 77-78

[34] Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi: Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA, İstanbul 1994, c. I, 51

ve kuzey siyaseti için önemli bir yeri olan Erdel'i korumak amacıyla yönünü Erdel'e çevirmiştir. Fakat içerideki isyanlar sebebiyle Erdel meselesi de tam olarak çözülememiştir. 1661 senesinde Köprülü vefat ettiğinde her ne kadar Girit ve Erdel meselesi çözüme kavuşturulmamış olsa da merkezde ve taşrada devlet otoritesi sağlanmış, devletin mali kaynakları güçlendirilmiştir. 1683'e kadar devam edecek olan bu dönem ihyâ dönemi olarak isimlendirilmiştir.[35] Minkârîzâde Yahya Efendi'nin şeyhülislamlığı bu döneme tekabül etmektedir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın vefatından sonra yerine oğlu Ahmed Paşa geçmiştir. İlk olarak Erdel meselesiyle ilgilenen Ahmed Paşa, 1664 Vasvar Antlaşmasıyla Erdel'deki Osmanlı hakimiyetini sağlamış daha sonra Girit'e yönelmiştir. 1666 senesinde başlayan Girit kuşatması 1669 senesinde başarıyla sonuçlanmış, Kandiye alınarak Girit Osmanlı toprağı haline getirilmiştir. Erdel ve Girit meselelerinin hallinden sonra Osmanlı devleti yönünü Karadeniz'in kuzeyindeki Ukrayna'ya çevirmiştir. Rus ve Leh baskıları altındaki Ukrayna Kazakları'nın yardım çağrısı üzerine gerçekleştirilen bu sefer sonucunda Osmanlı ordusu Kamaniçe'yi zaptetmiştir. Lehistan'ın barış isteği üzerine Bucaş (1672) ve Zorawna (1676) antlaşmaları imzalanmış, Podolya ve Kamaniçe Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Buraların alınmasıyla Osmanlı toprakları Karadeniz'in kuzey ve batısındaki en uç noktaya ulaşmıştır. Köprülüler döneminde gerçekleşen kazanımlar ise 1683-1699 Osmanlı-Hasburg savaşı ile kaybedilmiştir.[36]

Ticareti devlet ve toplumdan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti 1600 sene boyunca tüccar faaliyetlerini ticari faaliyetleri engellemeden denetim altında tutup vergi tahsil edebilmek için çaba göstermiştir.[37] Mehmet Genç, Osmanlı İktisâdi görüşünün temellerini üç ilke üzerinden açıklamaktadır. Bunlar iaşe (provizyonizm), gelenekiçilik (tradisyonalizm) ve fiskalizm'dir. İaşe ilkesine göre iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Buna göre üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması amaçlanmaktadır. Diğer

[35] Feridun Emecen, *Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya*, 52

[36] Feridun Emecen, *Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya*, 53; Doğunun kapısı Venedik, s.83.

[37] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 601.

bir ilke ise gelenekçiliktir. İaşe ilkesi birkaç yüzyıl devam ederek Osmanlı İktisadi hayatında merkezi bir rol oynamış ve bu ilkenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gelenekçilik, iktisadi ilişkilerde oluşan dengeleri muhafaza etme ve ortaya çıkabilecek herhangi bir değişikliği ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. İşçi ve dükkân sayısının dondurulması, ziraatta işletme büyüklüğünün belirli bir oranda tutulması ve ziraatı bırakarak şehirlere göç etmenin yasaklanması bu ilke gereği ortaya çıkan düzenlemelerdendir. Son olarak Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatına yön veren bir diğer ilke ise fiskalizm'dir. Bu ilke hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmayı ve gelirlerin ulaştığı düzeyin altına inmemesini amaçlamaktadır. Hazineye ait gelirlerin artırılmasını amaçlayan bu ilke, mevcut harcamaları kısmaya yönelik faaliyetleri de içermektedir.[38]

Osmanlı ticaretinde taşımacılık, deniz yolu daha az maliyetli olmasına rağmen, deve sırtlarında veya kağnılarla yapılmaktaydı. Bunda XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin sulardaki asayişi sağlamada çektiği güçlük etkili olmuş olmalıdır. Dolayısıyla kara yolları Osmanlı ticaretinde önemli bir role sahiptir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Akdeniz devletleri arasında gemi inşaatı için en fazla kaynaklara sahip olan devlettir. Gemi imalatında hayati öneme sahip olan kereste, İstanbul, Gelibolu ve İzmit tersanelerine yakın Kuzeybatı Anadolu veya Karadeniz'in güney sahilindeki ormanlardan temin ediliyordu. Bu durum XVII. yüzyılın sonlarına ve XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir.[39] Diğer yandan donanmanın esasını teşkil eden leventlerin büyük zayiata uğraması, tecrübeli denizcilerin ortadan kalkması ve dünyadaki gelişmelere ayak uydurulamaması gibi sebeplerle donanma eski gücünü kaybetmiştir. Öyle ki donanma Venediklilerle yapılan Girit savaşları esnasında Çanakkale boğazı dışına çıkamayacak duruma gelmiştir.[40]

Osmanlı Devleti'nin Çanakkale boğazı dışındaki denizlere hâkimiyetiyle ilgili

[38] Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 41-46.

[39] Imber, *Osmanlı İmparatorluğu*, 382.

[40] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, 55.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'de bir soru bulunmaktadır. Soru "Hâric-i boğazda vâki' derya dâru'l-İslâmdan mıdır, dâru'l-harpten midir?" şeklindedir. Minkârîzâde Yahya Efendi "İkisinden dahi değildir." şeklinde cevap vermiştir.[41] Bu fetvadan da anlaşılacağı üzere XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti, Çanakkale boğazı dışında yer alan denizlerde ne tam bir hâkimiyet kurabilmiş ne de bu denizlerdeki hâkimiyet mücadelesini terk etmiştir.

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sıkı denetiminde olan kervan yolları öncelikle Osmanlı tüccarları tarafından kullanılmaktaydı. Kervan yollarının birleştiği İstanbul, Edirne, Halep ve Kahire önemli birer merkez haline gelmiştir. XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın başında kervan yolları merkezlerinden İstanbul ve Kahire eskiden olduğu gibi ekonomik düzeylerini korumuş, Halep ise gerilemiştir.[42]

Ticaret önemli ölçüde köy pazarları düzeyinde gerçekleştirilmekteydi. XVII. yüzyılın başında yaşanan karışıklıklar ve nüfus hareketleri pazarları da etkilemiş ve birçok kırsal pazarın ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu yüzyılda kırsal alandaki nüfus gitgide azalmıştır. Orta Anadolu'da göçebe ve yarı göçebe toprak kullanım biçimlerinin yaygınlaşması da nüfustaki azalmanın göstergesidir. Bununla birlikte bazı yerlerde pazarlar varlığını korumuş veya yeniden kurulmuştur. İç ticaret, önemli ölçülerde toplumsal farklılaşmaya ve sermaye birikimine yol açmıştır. Bunu XVII. yüzyılın Ankara veya Bursa kentlerinde ve XVIII. yüzyıl Balkan kasaba ve kentlerinde görmek mümkündür. Dolayısıyla Osmanlı'da ticaret, devlet ve toplum bütünlüğünün vazgeçilmez bir unsurudur.[43]

XVII. yüzyılda İstanbul, Akdeniz ve Avrupa'nın en büyük kentiydi; İstanbul'un XVII. yüzyıldaki tahmini nüfusu 600.000-750.000 civarında kabul edilir. İstanbul, Osmanlı ulaşımında da merkezi bir konuma sahiptir. Birçok ülkeden insanın gelip gittiği bu şehir aynı zamanda veba gibi hastalıkların da yayılmasındaki aktarma noktalarından biridir. Osmanlı başkentinden gelen gemi ve kervanlar vasıtasıyla Mısır ve Balkanlardaki

[41] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 33b.

[42] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 606,610,612.

[43] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 572,574, 601, 616.

çok sayıda salgının izini sürmek mümkündür. İstanbul nüfusunun ihtiyaçları Rumeli ve Anadolu'nun kıyı bölgelerinden ve Marmara ve Karadeniz'de yapılan gemi ticaretinden karşılanmaktadır. İstanbul'un sebze ve meyve tüketimini yakın yerlerden karşılamak mümkün değildi. Bu sebeple nar ve diğer taze meyveler Marmara Denizi kıyısındaki köylerden sağlanmaktaydı. Zeytin ise Anadolu'nun Ege kıyısındaki Edremit ve Ayvalık'tan gelmekteydi.[44]

Merkezi otoritenin zayıfladığı ve mahalli güçlerin çiftçiler üzerinde etkili olduğu XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çiftlikler ve büyük üreticiler ortaya çıksa da Osmanlı'da hâkim üretim tipi küçük ziraî işletmeciliklerdi.[45] XVII. yüzyılın başlarında büyük üretim yapan çiftlikler sadece Batı Karadeniz kıyılarında bulunan çiftliklerdi. Bu çiftliklerin oluşmasında İstanbul'un gıda maddesi talebini karşılama gayesi önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca XVII. yüzyılın başında Anadolu'da veya Doğu Trakya'da zengin bir tarım alanı bulunmazken, Suriye ve Mısır'da tarım genişlemiş ve kırsal alan iyi bir şekilde işlenmiştir.[46]

Payitaht iaşesinin denetlenmesi vazifesi İstanbul kadısında bulunuyordu. Resmen sadrazama bağlı olarak çalışan İstanbul kadısı, kentin günlük işlerini yürütmekle vazifeliydi. Satılan malların narhının belirlenmesi, pazarda belirlenen narhın uygulanması ve ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü de İstanbul kadısının sorumluluğundaydı. Bu görevlerin yerine getirilmesinde Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları ve muhtesib İstanbul müftüsüne yardımda bulunurdu.[47]

XVII. yüzyılda genelde tekstil sanayii özelde ise pamuklu dokuma sektörü hem Batı'nın hem de Hintli zanaatkârlara ödenen düşük ücretlerin ve etkin dağıtım şebekelerinin tehdidi altında kalmış, böylelikle ithal Hint malları, Anadolu ve Rumeli dokumacılarının ürünleriyle rekabet eder hale gelmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin

[44] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 571, 620, 623.

[45] Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları*, ed. Güler Eren, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999, c. III, 18.

[46] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 577,606.

[47] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 624.

içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara hem iç hem de dış etkenler sebebiyet vermiştir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bir yandan Avrupa kumaşları ithal ederken diğer yandan tarım ürünleri ve işlenmiş mallar ihraç ettiğinin varsayılması gerekir. Bölgesel düzeyde önemli olan uluslararası düzeydeki bu alışverişler Osmanlı Devleti'ni Avrupa ekonomisine bağımlı kılacak büyüklükte değildir.[48]

Azınlıklar İstanbul'da Patrik veya Hahambaşı gibi dinsel önderlerinin otoritesi ve sorumluluğu altında ibadethâneleri etrafında veya işyerlerinin yakınlarında grup halinde otururlardı. Gayrimüslimlerin en yoğun yaşadıkları yer Galata bölgesidir. Buranın haricinde İstanbul'daki azınlık yerleşimlerinde büyük yoğunlaşmalar olmamıştır. Ayrıca XVII. yüzyılda Galata'da çoğu Rum veya Frenklere ait olan 3.080 dükkân, 8 çarşı, bir yağ pazarı, bir bedesten, bir balıkhane, bir gümrük binası, bir yağ kapanı, yeniçerilere ait bir kışla ve 200 meyhane bulunmaktadır.[49]

Osmanlı Devletinde yabancı tüccarlarla ilgili işler mümkün olduğu kadar alt düzeydeki memurlar tarafından yürütülürdü. Yabancı tüccarlar, genellikle emin adındaki geçici görevlilerle ve mültezimlerle muhatap olurlardı. XVII. yüzyılda gayrimüslimlerin ticari faaliyetlerinde artış gözlemlenirken, Müslüman tüccarların uzak yol ticaretine katılımı ise giderek azalmıştır. Bu yüzyılda mühimme defterinde adı geçen Acem tüccarların hemen hemen hepsi gayrimüslimdir. Ermeni tüccarlar genellikle uluslararası ticaret ağına dahilken Rum tüccarlar ise Osmanlı içindeki bölgelerarası ticaret alanında faaliyet göstermekteydiler. Rumlar, 1650 tarihlerinden itibaren ticarette daha fazla yer almaya başlamışlar, özellikle de tüccar ve kaptan olarak faaliyet göstermişlerdir.[50]

Son zamanlarda XVII. yüzyıl üzerine yapılan çalışmalar, dönemin Osmanlı ekonomik yaşamının sanıldığından daha dinamik olduğunu ve birçok zanaatın 1600'lerin başındaki krizi aşmış olduğunu göstermektedir. Osmanlı ekonomisinin sahip olduğu

[48] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 603, 607.

[49] Robert Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 1995, 71-73.

[50] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 644-647.

potansiyel, onu âtıl ve savunmasız kalmaktan kurtarıyordu. XVIII. yüzyılda bile Halep'te, İngiliz tüccarlarla rekabet eden büyük ölçekte işler yapan Osmanlı tüccarları bulunmaktaydı.[51]

Halktan toplanan vergilere gelecek olursak, köylüden hasadının onda birini ve birçok bölgede ise sekizde birini oluşturan öşür vergisi alınırdı. Bunun dışında başlangıçta savaş harcamalarını finanse etmek için toplanan fakat XVII. yüzyılda neredeyse süreklilik kazanan avârız vergileri, toplanan vergilerin oranını artırmaktaydı.[52] Hizmet ve aynî ödemeler şeklideki vergilerden nakit olarak toplanan vergilere geçilmesi ise Osmanlı devlet maliyesinin geçirdiği en kapsamlı dönüşümlerden biridir. Bu sadece XVII. yüzyıla ait bir gelişme değildir. XVI. yüzyılda da köylü vergilerinin bazıları hizmetten dönüştürülen vergilerdir. Bununla birlikte vergileri nakde dönüştürme sürece XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılda hızlanmıştır. [53]

Osmanlı merkezi hazinesinin gelirleri büyük oranda cizye, avârız ve mukataadan oluşmaktadır.[54] Cizye, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından biridir.[55] Gayrimüslimlerden alınan cizyenin tamamı merkezi hazinede toplanmaktadır. Belirli hizmetler karşılığında cizyeden muaf tutulma ve cizyenin merkezi hazine dışında belirli bir gruba bırakılması durumu çok nadirdir. Maliyenin ihtiyacına göre devletin halkın servet ve gelirine göre aldığı avârız vergileri de sadece merkezi idarenin kontrolünde olmuştur.[56] XVII. yüzyılın sonlarından itibaren vergilerin, özellikle iktisat tarihi için anlamlı olabilecek verileri ihtiva etmesi gereken vasıtalı vergilerin büyük bir bölümü,

[51] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 655.

[52] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 657; Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları*, ed. Güler Eren, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999, c. III, 128.

[53] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 657.

[54] Erol Özvar, "Osmanlılar, Mali Yapı", *DİA*, XXXIII, 523.

[55] Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları*, 128.

[56] Özvar, "Mali Yapı", 523.

yıllık veya herhangi bir belirli vade ile değil de "kayd-ı hayat" şartı ile iltizama verilmiştir.[57] Ömür boyu verilen iltizamlara malikâne ismi verilmiştir.[58]

Nakit vergilerin en eskisi olan cizye, 1691 yılına kadar genellikle kişi başına değil, hane halkı başına alınmıştır. Kimi köyler ise vergisini global bir miktar olarak bir defa ödemek üzere anlaşma yapmışlardır. Hasbsburglar ve müttefikleriyle yapılan savaş hazine gelirlerinin arttırılmasını gerektirmiş ve 1691 senesinde, hane halkı başına cizye alma usulü terkedilerek İslam'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi her kişiden ayrı ayrı cizye alınmaya başlanmıştır.[59]

Cizye, 1690'dan sonra diğer gelirlerden ayrılıp merkezi bütçede müstakil bir kalem olarak yer almaya başlamıştır. Avarız vergileri ise daima müstakildir. Bununla birlikte avârız vergileri düzenli toplanan vergiler olmadığından 16. yüzyıl bütçelerinde normal dışı gelir kalemi içinde yer almaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren ise avârız vergileri de düzenli hale gelmiştir. Her türlü iktisadi faaliyetten alınan mukataalar ise merkezi hazinenin diğer bir önemli gelir kalemini oluşturmaktadır. Birçok çeşidi bulunan bu verginin çoğunluğu vasıtalı vergilerden meydana gelmektedir. Devlet mukataaların hepsini merkezi hazineye aktarmamakta, tımar ve vakıf sektörüyle bölüşmekteydi. Ekonomide nakit sektörünün artması ve XVII. yüzyıldan itibaren tımarların daralmaya başlamasıyla mukataalardan merkezi hazineye aktarılan gelirlerde önemli artışlar olmuştur. Merkezi maliyenin kontrolünde bulunan gelirler, ordu ve bürokrasinin maaşlarının ödenmesinde ve askeri kurumların giderlerinde ve saray masraflarında kullanılmıştır.[60]

Son olarak, fetihlerin fethedilen bölgelerdeki etnik nüfusa olan etkisinden de söz etmek gerekir. Her ne kadar Osmanlı'nın Arapça konuşulan eyaletlerdeki fetihler bu kentlerin etnik yapısında büyük değişikliklere yol açmasa da, Balkanlar'da durum farklı

[57] Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 146.

[58] Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları*, 128.

[59] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 658.

[60] Özvar, "Mali Yapı", 523.

olmuştur. Mesela Macaristan'da eyalet merkezi Buda'ya zamanla büyük oranda Müslüman, Boşnak, Türk ve Ortodoks Sırp ahali yerleşmiş, burada oturan Macarlar ise şehirden göç etmişler hatta XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde Buda'da tek bir Macar aile kalmıştır. Etnik yapıdaki bu değişim kentlerin mimari görünümlerini ve ekonomik yaşamlarını da etkilemiş, Balkan kentleri giderek birer Osmanlı kentine dönüşmüşlerdir.[61]

Tablo 1: XVII. Yüzyılın Siyasi Kronolojisi[62]

1603-39	İran savaşları
1603-1617	**I. Ahmed**
1606	Habsburglarla Zsitvatörök barışı
1609	Anadolu'da Celalîlerin bastırılması
1612	Hollandalılara kapitülasyonların verilmesi
1613-35	Ma'noğlu Fahreddin ayaklanması
1618	İran'la barış, Osmanlıların Azerbaycan'dan çekilmesi
1617-1618	**I. Mustafa**
1618-1622	**II. Osman**
1621	Polonya'nın istilâsı
1622	II. Osman'ın katli
1622-1623	**I. Mustafa**
1623-1640	**IV. Murad**
1624-28	Anadolu'da isyanlar; İstanbul'da anarşi
1624-37	Kazakların Karadeniz kıyılarını vurmaları
1632	Murad'ın yönetime hâkim olması
1635	Revan (Erivan) Kuşatması (26 Temmuz-8 Ağustos)
1637	Azak (Azov) kalesinin Kazakların eline geçmesi

[61] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 570.

[62] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*, 545-546.

1638	Osmanlıların Bağdat'ı geri alması (24 Aralık)
1639	İran'la barış (17 Mayıs)
1640-1648	**I. İbrahim**
1640	Azak'ın geri alınması
1645-69	Venedik'le savaş; Girit'in istilâsı; Kandiye (İraklion) Kuşatması
1648-56	Çanakkale Boğazı'nı Venedik ablukası
1648	Sultanın tahttan indirilmesi ve katli
1648-1687	**IV. Mehmed, Avcı**
1648-51	Valide Sultan Mahpeker (Kösem)'in idaresi
1649-51	İstanbul'a yeniçerilerin hâkim olması ve Asya eyaletlerinde Celalî paşaların boy göstermesi
1651-55	İstanbul'da anarşi; Venedik ablukası sürüyor
1656	Köprülü Mehmed'in geniş diktatörlük yetkileriyle başvezirliğe atanması (15 Eylül)
1656-59	Merkezî yönetimin gerek yeniçerileri, gerekse taşra eyaletlerini tekrar denetim altına alması
1657	Venedik ablukasının kaldırılması (10 Temmuz)
1657-59	Osmanlıların Eflak ve Transilvanya'da duruma tekrar h^km olmaları
1661-76	Köprülü Fazıl Ahmed'in veziriâzamlığı
1661-76	Köprülü Fazıl Ahmed'in veziriâzamlığı
1663	Habsburglarla savaş (12 Eylül)
1664	Saint Gotthard savaşı (1 Ağustos), Vasvar barışı (10 Ağustos)
1669	Kandiye'nin zaptı, Venedik'le barış (15 Eylül)
1672-76	Polonya ile savaş, Kamaniçe'nin (Kaminiec) Podolya ile birlikte ilhakı, Zuravno andlaşması (27 Ekim 1676)
1676-83	Kara Mustafa'nın vezir-i âzamlığı
1677-81	Ukrayna üzerinde Rusya ile rekabet, Cihrin fethi (21 Ağustos 1678)
1681	Sakız adasına Fransız saldırısı (24 Temmuz)
1683	Viyana kuşatması (14 Temmuz- 31 Ağustos)
1684	İmparatorun, Polonya kralının ve Venedik'in Osmanlılara karşı Kutsal Birlik kurması
1686	Buda'nın düşmesi (2 Eylül); Rusya'nın Kutsal Birlik'e katılması; Vendiklilerin Mora'ya çıkması

1687	Habsburg ordusu karşısında ikinci Mohaç savaşında bozgun (12Ağustos), ordunun isyanı; IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi (8 Kasım)
1687-1691	**II. Süleyman**
1688	Belgrad'ın düşmesi (8 Eylül)
1689	Avusturyalıların Kosova'ya ulaşması; Rusların Kırım'a saldırması
1689-91	Köprülü Fazıl Mustafa'nın veziriâzamlığı; vergi reformları
1690	Belgrad'ın Avusturyalılardan geri alınması
1691-1695	**II. Ahmed**
1691	Salankamen savaşı; Fazıl Mustafa'nın ölümü (19 Ağustos)
1695-1703	**II. Mustafa**
1696	Azak kalesinin düşümesi (6 Ağustos)
1696	Osmanlıların Macaristan'da karşı-taarruza geçmesi
1697	Osmanlıların Zenta yenilgisi (11 Eylül)
1698-1702	Köprülü Hüseyin'in vezir-i âzamlığı
1699	Karlofça (Karlowitz) andlaşması (26 Ocak)

II. FETVA KURUMU ve ŞEYHÜLİSLAMLIK

A. FETVA KURUMU

Sözlükte genç, delikanlı anlamlarına gelen "feta"[63] kelimesinden türeyen "fetva" kelimesi ıstılahta dinî bir meselede sorulan soruya bir fakihin verdiği cevap[64] veya şer'i delillere dayanarak Allah'ın o konudaki hükmünün ne olduğunu açıklamak[65] şeklinde

[63] Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zamahşeri, *Esâsu'l Belâğa*, Dâru'l ilmiyye, Beyrut 1998, II. 7; Mustafa b. Şemseddin el-Karahisârî, *Ahteri Kebir*, Dârü't-tıbâati'l-âmire, İstanbul 1294, s.745; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İsfahani, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dârü'l-Kalem, Dımeşk 1997, 625.

[64] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970, c. I, 246.

[65] Muhammed Süleyman Aşkâr, *el-Fütyâ ve Menâhici'l-İftâ*, Mektebetü'l-Menaru'l-İslâmiyye, Kuveyt 1976, 9.

tanımlanmaktadır. İslâm'ın ilk yıllarında fetva kelimesi yerine "fütya" kelimesi de yaygın olarak kullanılmıştır.[66]

Kurumsallaşmış bir yapı olarak olmasa da fetva verme geleneği İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren vardır. Hz. Peygamber hayattayken sahâbeler bir sorunla karşılaştıklarında doğrudan Hz. Peygambere başvurmuşlar ve ondan fetva istemişlerdir. Bu anlamda ilk müftü Hz. Peygamberdir. Hz. Peygamber, kendisine sorulan soruları çözüme kavuştururken kaynak olarak vahye, sahip olduğu tecrübeye ve istişareye başvurmuştur. Tecrübe ve istişarenin dışında kalan, ancak vahiyle çözülebilecek sorunlar karşısında vahiy gelmesini beklemiştir. Bunun haricindeki meselelerde ise kendisinin ve diğer insanların beşeri tecrübesinden istifade ederek sorunlara çözüm getirmiştir.[67]

Hz. Peygamber kendisine gelen soruları cevaplandırırken bir yandan da Mescid-i Nebevîye'ye bitişik halde bulunan Suffe'de ilme meraklı ve kabiliyetli olan sahâbeleri yetiştirmiştir. Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman bin Avf, Abdullah bin Mes'ud, Muâz b. Cebel ve Ubeyy b. Ka'b gibi önde gelen sahâbeler Hz. Peygamber hayattayken ictihadda bulunarak fetva vermişlerdir.[68]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber daha ilk dönemden itibaren sahâbelerin ilmî açıdan eğitimlerine önem göstermiş, onlar arasından temayüz edenlere kendisi hayatta iken fetva vermeleri konusunda müsaade etmiş ve onları bu konuda teşvik etmiştir. İslam'ın tebliğ edilmesiyle birlikte günden güne İslam coğrafyası genişlemiş ve Müslüman nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. Genişleyen İslam coğrafyasındaki Müslümanların sorularına cevap verecek kimselere ihtiyaç hâsıl olmuştur. Böyle durumlarda Hz. Peygamber, liyakatine güvendiği bazı sahâbeleri Müslümanlara önderlik edip onların sorunlarıyla ilgilenmeleri ve fetva vermeleri için farklı bölgelere

---

[66] Osman Şahin, İslam Hukukunda Fetva Usûlü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 2002, 15-16; Emine Arslan, *Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin El-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, 4.

[67] Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat, İstanbuk 2015, 21-31.

[68] Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi, 29-30;* Fahrettin Atar, "İfta Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *MÜİFD*, sy. 3 (1985), 24.

göndermiştir. Zeyd b. Sabit'in Yemen'e vali olarak gönderilmesi buna örnek gösterilebilir.

Hz. Peygamberin vefatından sonra da fetihlerin hızla devam etmesiyle birlikte Medine'de ikamet eden sahâbeler farklı şehirlere gitmişler ve halkın sorunlarına çözüm aramışlardır. Sahâbeler Hz. Peygamber'den edindikleri Kur'an ve Sünnet bilgilisini insanlara aktarmışlar, daha sonraki kuşaklara rehberlik edecek tâbiun âlimlerini yetiştirmişlerdir. Sahâbelerin gittikleri yerlere göre karşılaştıkları problemler farklılık arz etmiştir. Her bölgenin kendi kültürü ve etnik yapısı bu farklılıkta önemli bir etken olmuştur. Sahâbelerin karşılaştıkları problemlerin ve yaşadıkları coğrafyanın değişkenliği içtihatlarında önemli rol oynamış, farklılıklara sebep olmuştur. Bu farklılıklar tâbiîn neslinde daha belirgin hale gelmiş, ehl-i hadis ve ehl-i rey adıyla iki farklı ekol ortaya çıkmıştır. Tebeu't-tâbiîn devrine gelince, bu devirde günümüzde kendisine tabi olduğumuz mezheplere ismini veren Ebû Hanife ve Malik b. Enes gibi büyük mezhep sahibi müctehid imamlarla birlikte her bölgede farklı konularda fetva verebilen müctehid âlimler yetişmişlerdir. Bu devirde yetişen müctehidler genellikle bir ekole bağlı kalmamış, kendi içtihatlarını ortaya koymuşlardır. İctihad edebilecek bilgi ve beceriyi haiz olmayanlar ise ictihad melekesine sahip kimselerden fetva istemişlerdir.[69]

Müftülük, mezheplerin teşekkülüne kadar resmi bir makam olma özelliği kazanamamıştır. Mezheplerin teşekkülüyle birlikte müftüler fetvalarında, kadılar ise hükümlerinde bağlı bulundukları mezhep imamlarının görüşlerini esas almışlardır. Dinî meselelere müftülerin, adli meselelere ise kadıların bakma prensibi Abbasiler döneminde ortaya çıkmış ve bu fetva-kaza ayrımı hukuk sistemindeki yerini alarak kalıcı hale gelmiştir.[70]

Müftüler, İslam hukukunun erken dönemde sistemleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hukuki ve ahlaki olarak yöneticiden ziyade yaşadığı topluma karşı sorumlu olan müftüler, kendilerine sorulan sorulara fetvalar vermişlerdir. Bu sorular bazen halktan

[69] Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi, 39-40;* Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, XII, 489.

[70] Atar, "Fetva", *DİA,* XII, 489.

gelen bazen de mahkemedeki kadıların sordukları sorulardan oluşmuştur. Her ne kadar görüşleri bağlayıcı olmasa da sahip oldukları yüksek ilmi birikim sebebiyle müftülerin verdikleri fetvalar o konudaki nihai hüküm olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu fetvalar çoğunlukla mahkemelerde uygulanmıştır.[71]

Fetva veren müftülerin, kadıların atandığı gibi devlet tarafından atanmaları gerekmemektedir. Yeterli fıkıh birikimine sahip olan herkes fetva verebilmektedir. Bununla birlikte belirli bir tarihten itibaren müftülerin de devlet tarafından tayin edildiği görülmüştür. İster devlet tarafından tayin edilsin ister edilmesin müftülerin verdikleri fetvalar hukukun işleyişinde önemli bir rol oynamış ve onların fetvaları mecmualar halinde bir araya getirilmiştir. Müftüler bir yandan kadılara karşılaştıkları hukuki problemlerin çözümünde yardımcı olurken bir yandan da halkın karşılaştığı birçok problemi henüz mahkemeye intikal etmeden çözüme kavuşturmuşlardır. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı'da birçok yere kadıların yanında müftüler de tayin edilmiştir. Ayrıca, mahkemedeki davalarda tarafların müftülerden aldıkları fetvaları getirerek iddialarını destekledikleri görülmüştür. Fetva her ne kadar kadıyı bağlayıcı bir nitelikte olmasa da gelişigüzel reddedilemez. Kadının ilgili fetvanın tersine vereceği bir hükümde ciddi gerekçelere sahip olması gereklidir. Özellikle şeyhülislam fetvaları bu anlamda özel bir yere sahiptir.[72]

Fetva, vâkıâtla eş anlamlı olarak kurucu hukukçular olarak ifade edilen Ebû Hanife ve onun yakın halkasındaki hukukçulardan sonra gelen alimlerin, kurucu hukukçuların ortaya koydukları usulü benimseyerek hakkında herhangi bir görüş bulunmayan veya tartışmalı olan görüşler hakkındaki kararları için de kullanılmaktadır. Bu kararlar yani fetvalar hukuk sistemini geliştiren bir yapıya sahiptir.[73] Vâkıat dolayısıyla fetva türünde ortaya çıkan ilk eser, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö.383/991) verdiği fetvaları bir araya getiren *en-Nevâzil fi'l-fetâvâ* isimli eserdir.[74]

---

[71] Wael B. Hallaq, *İslam Hukukuna Giriş*, (çev. Necmettin Kızılkaya), Ufuk Yayınları, İstanbul 2014, 24.

[72] M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta, İstanbul 2013, 94-95.

[73] Mürteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, İSAM, İstanbul 2014. 77

[74] Mürteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 88

Kâdîhan'ın *el-Fetâvâ*'sı ve *el-Fetâva'l- Hindiyye* ise bu türdeki eserlerin en meşhur örneklerindendir.[75] Osmanlı'da ise şeyhülislamların verdikleri fetvalar mecmualar halinde toplanmış ve Osmanlı hukuk tarihi boyunca çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Kadıların, aldıkları kararların Divân-ı Hümâyun'dan dönmesini istememeleri ve kararları çoğu zaman şeyhülislam fetvalarına dayandırma arzuları bunda önemli bir rol oynamıştır.[76]

B. ŞEYHÜLİSLAMLIK

1. Osmanlı Devleti Öncesinde Şeyhülislamlık

Şeyhülislam tabiri, "şeyh" ve "İslam" kelimelerinin izafetiyle oluşmuş ve ilk olarak hicri IV. yüzyılda Horasan'da şeref unvanı olarak kullanılmıştır. Bu yüzyılda şeyhülislam kelimesinin yanında "İmâdü'l-İslâm", "Fahrü'l-İslâm", "Rüknü'l-İslâm", "Zeynü'l-İslâm", "Şemsü'l-İslâm", "Hüccetü'l-İslâm", "Behâü'l-İslâm" gibi şeref unvanları da kullanılmıştır. Fakat bu unvanların kullanımları sadece birkaç kimseyle sınırlı kalmış, şeyhülislam tabiri gibi kalıcı bir kullanıma sahip olmamıştır.[77]

İslam kelimesine izafe edilerek oluşturulan şeref unvanlarının iki farklı kullanımına rastlanmaktadır. Bunlardan birincisi "celâl", "'izz", "seyf" gibi kelimelerin "İslam" kelimesiyle izafesinden oluşan "Celâlü'l-İslâm", "İzzü'l-İslâm", "Seyfü'l-İslâm" gibi unvanlardır. Bunlar dünyevi iktidar sahipleri, özellikle de Fâtimi vezirleri için kullanılmış unvanlardır. İkincisi ise "şeyh" ve "din" kelimelerinin "İslam" kelimesiyle

[75] Mürteza Bedir, "Fetva ve Değişim: Geleneksel Fıkhın Son Fakihi İbn Âbidîn ve Fıkıh Yönteminde Büyük Kırılma", *Hanefîlerde Mezhep Usûlü: Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî,* İbn Âbidîn, İnceleme-Tercüme, Şenol Saylan, Klasik, İstanbul 2016, 37.

[76] M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 98.

[77] Ali Emiri, *"Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi" İlmiye Salnâmesi*, İstanbul, 1384, 19,20; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, 174.

terkibinden oluşan "Şeyhülislam" ve "Şeyhü'd-din" gibi unvanlardır. Bu unvanlar ise sadece sûfîler ve ulemâ için kullanıla gelmiştir.[78]

Ali Emîrî, Şeyhülislamlık Osmanlı'daki gibi resmi bir makam olma hüviyeti kazanmadan önce tarihte kendisine şeyhülislam unvanı verilen âlimleri üç gruba ayırmıştır:[79]

1. Yaşadıkları şehir ahalisi tarafından kendilerine Şeyhülislam unvanı verilen âlimler: Ebû'l-Kâsım Yûnus b. Tâhir (ö. 411/1020) Belh'de ve Ebû Osman İsmâil es-Sâbûni (ö. 449/1057) Nişabur'da ilk defa bu ünvanla meşhur olmuş âlimlerdir.[80]

2. Sadece belirli bir bölgede değil, farklı bölgelerde yaşayan Müslümanlar arasında şeyhülislam ismiyle meşhur olmuş âlimler: Bu grup âlimlere örnek olarak kendilerine şeyhülislam unvanı verilen Hanefî mezhebi âlimlerinden Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-İsbîcânî (ö. 535/1140) ile Ali es-Soğdî el-Hanefî (ö. 461/1069) örnek gösterilmektedir.[81]

3. Fetva verme yetkisine sahip olan ve fetva verdikleri için bu isimle meşhur olmuş âlimler: Bu grup âlimlere de hocasından fetva aldıktan sonra 677 (1278) senesinde halka fetva vermeye başlayan Ebû'l-Muzaffer Raziyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Burhânî örnek verilebilir.[82]

Bir bölgeye müstakil olarak kadı tayin edilmesi uygulamasına ilk olarak Hulefâ-yi Râşidîn döneminde rastlanmaktadır. Abbasiler döneminde Hârûnürreşid'in Ebû Yûsûf'u kâdılkudât tayin etmesiyle ilk defa yargı sisteminde hiyerarşik bir yapının ortaya

[78] J.H. Krames, "Şeyhülislam", *İslam Ansiklopedisi*, 1970, XI, 485.

[79] Ali Emiri, *İlmiye Salnâmesi*, 20.

[80] Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şehülislamlık*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, 30.

[81] Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şehülislamlık*, 30.

[82] Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şehülislamlık*, 31.

çıktığı görülür. Kâdılkudâtlığın ortaya çıktığı ilk asırda bazı özel şahsiyetler dışında kâdılkudâtların diğer kadıları tayin ve azletme yetkileri bulunmamaktaydı. Fakat III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren kâdılkudâtların yargı sisteminin başı haline geldiği gözlemlenmektedir.[83]

Fâtimiler Mısır'a geçmeden önce Numan b. Muhammed'i kâdılkudât olarak tayin etmişlerdir. Dolayısıyla kâdılkudâtlık, Fatimiler döneminde de varlığını sürdüren bir müessese olmuştur. Selâhaddin-i Eyyübî (567/1171) Mısır'ı fethetmiş ve Fâtimi hilafetine son vererek Eyyübiler devletini kurmuştur. Bununla beraber dönemin kâdılkudâtının Eyyübiler devletinde vazifesine devam etmesine müsaade göstermiştir. Memlüklüler döneminde de devamlılığını sürdüren kadılkudâtlara farklı unvanlar verilmiş ve her birine şeyhülislâm diye hitap edilmiştir.[84]

Osmanlılardan önceki İslam devletleri içerisinde ortaya çıkan ve yargı sisteminin başı olarak bilinen kâdılkudâtlık, Osmanlı'da ortaya çıkan şeyhülislamlık kurumunun temellerini oluşturmaktadır.[85]

Kâdî-i asker, *kâdılasâkir*, *kâdılcünd*, *kâdileşker* gibi kullanımları da bulunan Kazaskerlik ise bir müessese olarak ilk defa Hz. Ömer döneminde ortaya çıkmış, daha sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam etmiştir. Ordu içinde çıkan anlaşmazlıkların çözümü ve işlenen suçların cezalandırılması maksadıyla ihdas edilen bu müessese, Abbasiler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular gibi Ortaçağ Türk-İslam devletlerin de varlığını devam ettirmiştir.[86] Osmanlılarda ise ilk defa I. Murad döneminde ihdas edilen bu teşkilatla, askeri sınıfın şer'i hukuki meselelerinin çözümü hedeflenmiş ve ilk kazasker olarak Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Hayreddin Efendi tayin edilmiştir.[87]

---

[83] Şükrü Özen, "Kâdılkudât", *DİA*, XXIV, 78.

[84] Özen, "Kâdılkudât", 79.

[85] Seyfeddin Erşahin, "Meşihat-I İslamiyye'den Diyanet Riyasetine (Ziya Gökalp'ın Şeyhülislamlık Tasarısı)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.38 (1998), 333.

[86] Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, XXV, 140.

[87] Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 151.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehirler hakkında bilgi verirken bu şehirlerde fetva veren kimseler hakkında "şeyhülislam" tabirini kullanmıştır. Orta Asya ve Çin'de şeyhülislam olarak meşhur olan âlimler, medreselerdeki ders müfredatını belirlemekte ve bu medreselerin işleyişini kontrol etmekteydiler. Bununla beraber onlar, yeni yetişen talebelere icazet verme ve kadıya yardım etme görevlerini de yerine getirmekteydiler. İran'da da Osmanlı'dakine benzer bir şekilde şeyhülislamlık kurumu var olmuş fakat dinî bir müessese olarak şeyhülislamlığın ortaya çıkması Osmanlılar eliyle gerçekleşmiştir.[88]

Görüldüğü üzere şeyhülislam ifadesi Osmanlılardan önce de tarih boyunca bir şeref unvanı olarak kullanıla gelmiştir. Aynı zamanda bu tabir ilk olarak Osmanlı'da tüm ilmiye sınıfının reisi anlamında kullanılmıştır.[89]

Şeyhülislamlığın ortaya çıkış sebepleriyle alakalı tartışmalar genel olarak J. H. Krames'in İslam Ansiklopedisinde yazdığı "şeyhülislam" maddesindeki görüşler etrafında gerçekleşmektedir. Krames şeyhülislamlık müessesesinin ortaya çıkışının üç sebebi üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi, Osmanlı padişahlarının Mısır'da Memlûk sultanlarının yanında bulunan Abbasi halifesinin konumunu taklit ettikleri görüşü; ikincisi, gayrimüslimlerin başında bulunan patrikliğin taklit edilmesi; üçüncüsü ise şeyhülislamlığın Osmanlı Devleti'nde mevcut dünyevi iktidarın yanında kazâî salahiyetleri elinde bulunduran sûfî-dinî bir an'anenin sonucunda doğmuş olmasıdır.[90]

Şeyhülislamlık müessesesinin gayrimüslimlerin başında bulunan patriğin taklit edilerek oluşturulduğu görüşü, bundan önce İslam dünyasında ortaya çıkan dinî müesseselerin hiçbirini hesaba katmayan ideolojik bir yaklaşımın ürünüdür. Zira İslam dünyasında şeyhülislamlıktan önce kâdılkudâtlık gibi dinî kurumlar zaten vardır. Dolayısıyla Müslümanlar patrikliği örnek almaktan ziyade sahip oldukları kurumları geliştirmişlerdir. Ziya Kazıcı, bu müessesenin ortaya çıkışının sadece belirli sebeplere bağlı kalarak açıklanamayacağı üzerinde durmuş ve bu müessesenin kuruluş sebebinin

[88] Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *DİA*, XXXIX, 91.

[89] Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, sy. 5 (1981), 41.

[90] Krames, "Şeyhülislam", 486-487.

başka dinlerdeki ruhani riyasetin taklit edilmesiyle açıklanmasını ise tamamen indî bir mütalâa olarak değerlendirmiştir. Bunun yerine o şeyhülislamlığı ortaya çıkaran tarihi olayları incelemenin ve böylelikle konuyla alakalı bir kanaate varmanın daha isabetli olacağı görüşünü benimsemiştir.[91]

Şeyhülislamlığın halifeliğin taklidi olduğunu ileri süren görüş ise tarihi gerçekliklerle uyuşmamaktadır. Yavuz Sultan Selim Mısırı fethetmiş, halifeyi ve halifelik kurumunu da İstanbul'a taşımıştır. Bununla beraber aynı tarihlerde Osmanlı'da şeyhülislam da görevinin başında bulunmaktadır. Öyleyse şeyhülislam ve halifenin yerine getirdiği fonksiyonlar farklı olup bunların birbirinin taklidi olması söz konusu değildir.[92]

Şeyhülislamlığın, dinî-sûfî geleneğin bir mirası olarak dünyevi hâkimiyetin yanında dinî bir otorite isteyen halkın dinî duygularının temsilcisi olarak kurulduğunu ifade eden görüş ise araştırmacılar tarafından kısmen makul kabul edilmektedir. Kaydu, şeyhülislamlığın ortaya çıkmasında hiçbir politik düşüncenin olmadığını varsayan bu görüşü isabetli bulmamaktadır. Her müessesenin kuruluşunda kurucusunun ve sosyal çevrenin önemli bir etkisi vardır. Ona göre şeyhülislamlığın kuruluşu, II. Murad'ın şahsi karakteri ve devletin içinde bulunduğu sosyal ve siyasi şartlar incelendiğinde doğru şekilde açıklanabilecektir.[93]

Osmanlı Devleti'nin II. Murad dönemi ve öncesinde içinde bulunduğu siyasi ortama bakacak olursak, Timur, Ankara savaşında (1402) Osmanlıyı büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgi sonucunda Anadolu'da kurulan Türk birliği bozulmuş, fetih hareketleri sekteye uğramıştır. Anadolu Beylikleri tekrardan kendi varlıklarını göstermeye başlamış, şehirler Timur'un orduları tarafından yağmalanmıştır. Bunun

[91] Kazıcı, *Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi*, 43.

[92] Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamın Etkinliği", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*, ed. Sami Erdem, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, 751.

[93] Ekrem Kaydu, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1989), 206,207.

yanında Osmanlı şehzadeleri arasında gerçekleşen taht kavgaları pek çok toprağın kaybedilmesiyle ve kardeş kanının dökülmesiyle sonuçlanmıştır.[94]

Bu karışıklıklar II. Murad'ın babası Çelebi Mehmed'in, kardeşi Musa Çelebi'yi yenmesine (1413) kadar devam etmiştir. Bu dönem aynı zamanda halk arasında bâtınî görüşlerin de hızla yayılmaya başladığı bir dönemdir. 1420 yılında Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin isyan etmiş ve büyük bir dinî ayaklanma ortaya çıkmıştır. Bedreddin, her türlü şahsi mülkiyetin kaldırılmasını tavsiye ediyor ve dinî görüşleri kitabi dinlerin sentezinden oluşuyordu. Bu ayaklanma güçlükle bastırılmış fakat Bâtınî ve Şiî akımlar halk arasında yaşamaya devam etmiştir.[95]

II. Murad 1421 yılında devletin böyle dinî ve siyasi karışıklıklar içerisinde bulunduğu bir dönemde padişah olmuştur. O, kuruluşundan itibaren dinin önemli bir rol oynadığı Osmanlı Devleti halkının üzerinde dinin ve ilmin dolayısıyla âlimlerin büyük nüfuzunun olduğunu görmüş ve devletin geçirdiği siyasi bunalımlarda da Osmanlı Devleti'nin bu nüfuza ne kadar çok ihtiyacı olduğunu hissetmiştir.

Aynı zamanda dindar ve sûfî bir kişiliğe sahip olan Sultan Murad, devletin ahlâkî ve dinî otoritesi herkes tarafından kabul edilen büyük bir âlime ihtiyaç duyduğunu görmüştür. Böyle bir âlim eliyle devletin ve halkın problemleri çözülecek ve halk sapık akımlardan korunarak ehl-i sünnet çizgisi muhafaza edilecekti. II. Murad, devletin içinde bulunduğu siyasi şartlar da göz önüne alındığında, birbirinden bağımsız şekilde fetva veren gayr-ı resmi müftülerin verdikleri farklı fetvaların devleti zora soktuğunu da görmüş olmalıdır. Böyle bir durumda verilen fetvaların tek bir kanaldan ve devlet kontrolünde olması önemli bir ihtiyaç halini almıştır. Bu sebeplerle O, eskiden beri var olan müftülük müessesesini teşkilatlandırarak şeyhülislamlık kurumunu ihdas etmiştir. Bu vazifeyi yerine getirecek en uygun kişi olarak ise Başşehir Müftüsünü seçmiştir.[96]

[94] Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *DİA*, III, 211.

[95] Kaydu, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, 207,208.

[96] Kaydu, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, 208.

Sonuç olarak şeyhülislamlık, devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal şartlar ve II. Murad'ın gördüğü ihtiyaç neticesinde 1444 yılından sonra ihdas edilmiştir. Bu kurumun başına ise ilk olarak Fahreddîn-i Acemi tayin edilmiştir.[97]

2. Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık

Şeyhülislamın tüm ulemânın reisi olmasıyla birlikte yüksek rütbeli kadılıklar olan mevleviyetlerin tayininde bir hiyerarşi oluşmaya başlamıştır. Bazı istisnaları olmakla birlikte genellikle Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadılarından seçilmekteydi. Rumeli kazaskerliğine de Anadolu kazaskerliği yapan bir kadı getirilirdi. En yüksek rütbe olan şeyhülislamlık rütbesine ise ancak Rumeli kazaskerliği yapanlar getirilirlerdi. XVII. yüzyıla gelindiğinde bu usul bir teâmül halini almıştı. Şeyhülislamlığın ilmiye makamının en yüksek mercii haline gelmesi ise Ebussuûd Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde olmuştur. Ebussuûd Efendi, *İrşadü Akli's-Selim* isimli meşhur tefsirini tamamlamış ve Kanuni Sultan Süleyman'a takdim etmiştir. Bunun üzerine şeyhülislamın aldığı maaş yevmiyesi altı yüz akçeye yükselmiştir. Böylece bu makam mânen olmasının yanında maddi anlamda da kazaskerlik müessesinden daha üstün hale gelmiştir. Bununla birlikte kırk akçeden yukarı müderrislerle mevleviyetlerin tayinleri görevi de şeyhülislamlara verilmiştir. Böylece şeyhülislamlığın ilmiye makamının en yüksek mercii olması fiilen gerçekleşmiştir. [98]

Yüksek rütbeli müderrisler ve kadılar daha önceleri vezîriâzamlar tarafından atanırken 1574'ten itibaren bu atamalar şeyhülislamlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Şeyhülislam tayin yapacağı zaman vezîriâzamla görüşüp, bu tayinler konusunda onunla ittifak ettikten sonra, tayin edilecek müderris ve mevâlînin listesini bir telhis ile vezîriâzama bildirerek, onun vasıtasıyla da Padişah'ın iradesini almıştır.[99]

---

[97] Kaydu, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık,* 209.

[98] Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 98,176,177.

[99] Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, 37; M. Salih Arı, "Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, s. 1, 1994, 173.

Sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa'nın (ö. 992/1584) şeyhülislam Çivizâde'yi evinde ziyaret etmesiyle bundan sonra sadrazamların senede iki defa şeyhülislamları evinde ziyaret etmeleri adet olmuştur.[100] Böylece şeyhülislamlık makamı Sultan hocalığının önüne geçmiştir.[101]

Devletle alakalı önemli kararlarda şeyhülislamların fikirleri alınmaktaydı. Mesela Öküz Mehmed Paşa'nın azledilmesinden sonra I. Ahmed şeyhülislam Esad efendiyle görüşmüş ve sadrazam seçimi konusunda onun görüşlerini almıştır. Bunun üzerine şeyhülislamın da tavsiyesiyle Kaptan-ı Deryâ Halil Paşa sadrazam olmuştur. Kapıkulu isyanlarının olduğu dönemde de padişahın azledilmesi yahut katledilmesi yönünde fetva verme makamında bulunan şeyhülislamlar, çok önemli rol oynamışlardır. Şeyhülislamların devlet işleri hakkındaki görüşlerinin alınması uygulaması XVII. yüzyılın başlarından itibaren başlamış ve daha sonra etkinlikleri giderek artmıştır.[102]

Şeyhülislamların tayin edilmesinde sadrazamların etkileri çok fazlaydı. Bununla beraber vezîriâzamların azledilmesinde de şeyhülislamların etkilerinin olduğu bilinmektedir. Sadrazam, kazaskerler veya kazasker mâzulleri arasından kendisiyle anlaşabileceği birini şeyhülislam seçmek isterdi. Bununla beraber padişahın bazen sadrazama sormadan kendi uygun gördüğü birisini şeyhülislam olarak tayin etmesi de mümkündü.[103]

Şeyhülislamların farklı sebeplerden dolayı azledildikleri görülmüştür. Vezîriâzamla aralarının iyi olmaması, vezîriâzamlar aleyhinde padişaha şikâyette bulunmaları, bir isyan hareketine karışmaları ve vazifelerini yerine getiremeyecek

[100] M. Salih Arı, *Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi*, 174; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 187.

[101] Ekrem Sarıkçıoğlu, "Şeyhülislamlık Makamı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5 (1982), 197.

[102] Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 188.

[103] Kazıcı, *Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi*, 51.

derecede ihtiyarlamaları bu sebeplerden bazılarıdır. Şeyhülislamlara azil haberleri Çavuşbaşı vasıtasıyla bildirilirdi.[104]

Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden itibaren yetkililer, oturdukları konakların selamlık kısmını resmi daire olarak kullanmışlardır. Şeyhülislamlar da bu şekilde oturdukları konakların bir kısmını devlet işlerinin görülmesi için ayırırken, bir kısmında da aileleri ile beraber yaşamışlardır. Yeri bunun için uygun olmayan şeyhülislamlar ise uygun bir konak kiralayıp bu konakta hem devlet işlerini görmüş hem de ikamet etmişlerdir. Dolayısıyla şeyhülislamların değişmesiyle şeyhülislamlık makamı da değişmiştir. Bu durum halkın çoğu zaman şeyhülislamlık makamını bulmalarında zorluk çekmelerine sebep olmuştur.[105]

Devlet teşkilatında çok önemli bir yeri olan şeyhülislamlara belirli bir tarihe kadar muayyen bir mekân tahsis edilmemesi dikkat çekmektedir. Bununla ulemâ ile toplum arasındaki organik bağın korunması amaçlanmış olabileceği gibi şeyhülislamlığı diğer devlet dairelerinin konumuna indirmemek ve şeyhülislamlığı normal bir devlet memuru kategorisinde değerlendirmeyerek bu makamın manevi otoritesini muhafaza etmek hedeflenmiş olabilir.[106]

Ağa Kapısı, 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar Yeniçeriler tarafından kullanılmaktaydı. Ocağın kaldırılmasından sonra Sadrazam Mehmed Selim Paşa Sultan II. Mahmud'a Eski Saray'ın serasker dairesi olmasını, Ağakapısı'nın ise şeyhülislamlığa tahsis edilmesini teklif etmiştir. Bu teklifi uygun bulan sultan II. Mahmud, yazdığı hatt-ı hümâyunda bu teklifin çok uygun olduğunu, yeniçeriliğin ve Ağakapısı'nın unutulması için buranın şeyhülislamlara verilmesini ve adının da Fetvâhâne olmasını emretmiştir. Böylece Bâb-ı Meşihat'ın ağa kapısına taşınmasına

---

[104] Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 38-40; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 192.

[105] İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform; 1826-1876,* İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 23.

[106] Hasan Fehmi Topal, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislamlık Kurumu Bab-ı Meşihat,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi FBE., İstanbul 2015, 40.

karar verilmiştir. Fakat şeyhülislamlık makamı henüz daha buraya intikal etmeden Hocapaşa denilen bir yangında Babıali hasar görmüştür. Bu sebeple şeyhülislamlık makamının Ağakapısına taşınması bir yıl gecikmeli olarak 1 Rebîülâhir 1243 (22 Ekim 1827) tarihinde gerçekleşmiştir.[107]

Ağakapısı, 1836 yılına kadar sadece Fetvahane olarak kullanılmıştır. Ağakapısı'nın geniş bir mekân olmasının avantajıyla bu tarihten itibaren resmi bir mekâna sahip olmayan kazaskerler ve İstanbul kadıları da buraya taşınmış, böylece şer'i ve hukuki kurumlar bir yerde toplanmıştır. Şeyhülislamlık kurumu bu değişiklikle beraber, *Bâb-ı Meşihat*, *Meşihat Makamı, Bâb-ı Fetva* veya *Fetvahane* isimleriyle anılmaya başlamıştır.[108]

[107] İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, 27-30;Ekrem Sarıkçıoğlu, "Şeyhülislamlık Makamı" 209; Kazıcı, *Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi*, 55.

[108] İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, 32; Topal, *Bab-ı Meşihat*, 44.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYHÜLİSLAM MİNKÂRİZÂDE YAHYA EFENDİ ve HAYREDDİN er-REMLİ'NİN HAYATLARI VE ESERLERİ

I. ŞEYHÜLİSLAM MİNKÂRÎZÂDE YAHYÂ EFENDİ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

A. ŞEYHÜLİSLAM MİNKÂRÎZÂDE YAHYÂ EFENDİ

1. Hayatı

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin babası Mekke-i Mükerreme kadılığı yaparken vefat eden Alanyalı Minkârîzâde Ömer Efendi'dir.[109] Minkârîzâde ailesinin en önemli isimlerinden birisi olan Yahyâ Efendi, 1018 (1609) yılında babasının İbrahim Paşa-yı Atîk medresesinde müderrislik yaptığı sırada dünyaya gelmiştir.[110]

Sözlükte "minkâr" (منقار) "kuş gagası" anlamına geldiği gibi, "taş oymacılığında kullanılan alet" için de kullanılmaktadır. Kaynaklarda Minkârîzâde ailesinin neden bu kelimeye nisbetle anıldığı hakkında bir malumata rastlayamasak da bunun üç muhtemel sebebi olduğunu düşünmekteyiz. Bunlardan birincisi, yaratılış itibariyle bu sülâleden birinin veya birilerinin burnunun kuş gagasını anımsatan yapısının olmasıdır. Zira halk arasında bu tür isimlendirmeler olabilmektedir. İkincisi ise Minkârîzâde Yahya Efendi'nin babası Ömer Efendi'nin yahut onun ailesinden başka birinin müderrislikteki mahareti ve gayreti sebebiyle olabilir. Nasıl ki "minkâr", yani "taş oyma aleti/kalemi" taşı oyup ona şekil veriyorsa, hocanın da talebeleri, aynı taşı işler gibi işleyip onlara şekil vermesi, onları eğitmesi itibariyle toplum tarafından böyle bir isimlendirme yapılmış olabilir. Üçüncü ihtimal ise, Minkârîzâde Ömer Efendi'nin babası yahut dedelerinden birisinin taş oymacılığı mesleğiyle iştigal etmiş olmasıdır. Minkârîzâde ismi bu saydığımız ihtimaller dışında bir sebepten de kaynaklanıyor olabilir, fakat biz bu isimlendirmenin saydığımız ihtimallerden üçüncüsünden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

---

[109] Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri,* haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, c. I, 466.

[110] Mehmet İpşirli, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", *DİA*, XXX, 114.

Yahyâ Efendi, Minkârîzâdeler olarak tanınmış olan ailenin önemli bir üyesidir. Bu ailenin kökleri Alanyalı Minkarizâde Ömer Efendi'ye dayanmaktadır. Ömer Efendi, Sahn-ı Seman, Vâlide-i Atik gibi medreselerde hocalık yapan, aynı zamanda Mekke ve Kudüs kadılığı vazifelerini ifâ eden önemli bir kişidir. Ömer Efendi Mekke kadılığı vazifesi esnasında vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Yahyâ Efendi, Ömer Efendi'nin oğludur. Yahyâ Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi'dir. Abdullah Efendi de birçok medresede hocalık yapmış ve kazaskerlik vazifesinde bulunmuştur. Minkarizâdeler onun neslinden günümüze kadar gelmişlerdir.[111]

Ailenin bir kolu da Yahyâ Efendi'nin kızı ve damadı kanalıyla devam etmiştir. Yahyâ Efendi'nin damadı, Dâmad Mustafa Râsih Efendi, Bursa ve İstanbul kadılığı yapmış, kazaskerlik görevinde bulunmuştur. Dâmad Mustafa Râsih Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi de Bursa ve İstanbul kadılığı yanında kazaskerlik gibi çok önemli vazifelerde bulunarak Şeyhülislamlık makamına kadar yükselmiştir. Ahmed Efendi, babasının Yahyâ Efendi'nin damadı olması hasebiyle Dâmadzâde Ahmed Efendi olarak bilinmiştir. Bundan sonra bu aile Dâmadzâdeler olarak meşhur olmuştur.[112]

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, babasının ilmiye sınıfından olmasının sağladığı kolaylıkla döneminin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Temyiz yaşına geldiğinde Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'den Kur'an-ı Kerim öğrenmiş, daha sonra Kiçi Muhammed Efendi, eniştesi Veli Efendi ve Abdürrahim Efendi'den hem ders okumuş hem de onların edep ve ahlakını kesbetmiştir. Ayrıca Şeyhülislam ibn Şeyhülislam Esad Efendi'ye mülâzemet etmiştir.[113]

Yahyâ Efendi, Kırkakçe medresesinden mâzul iken Şevval 1046'da (1637) bu medresede müderris olan Hoca Yusuf Zâde Ahmed Efendi yerine Kürkçübaşı

---

[111] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990),* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, c. II, 780.

[112] Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, II, 780.

[113] Mehmed Efendi Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, ed. Özcan Abdülkadir, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, c. III, 439.

medresesine hariç derecesiyle müderris olmuştur. Burada üç yıl ders verdikten sonra Şevval 1049'da (1640) Emre Hoca Medresesinde Halebî Muhammed Efendi yerine ders vermeye başlamıştır. Bu medresede bir sene ders verdikten sonra Zilkade 1050'de (1641) kendisinden önce Seyyid Yahyâ Efendi'nin müderrislik yaptığı Hadım Hasan Paşa Medresesine geçmiştir. Kısa bir süre bu medresede bulunduktan sonra Rebîulevvel 1051'de (1641) Kadri Efendi yerine Şeyhülislam Zekeriya Efendi medresesinde görev almıştır. İki seneden fazla da burada görev yapan Yahyâ Efendi, Zilkade 1053'te (1644) Sahn-ı Seman medresesinde müderrisliğe başlamıştır. Sahn-ı Seman'da çok kısa süre bulunmuş Safer 1054'te (1644) kendisinden önce Beyazid Efendi'nin görevde bulunduğu Piri Paşa medresesine geçmiştir. Buradan da Recep 1055'te (1645) Uzun Hasan Efendi yerine Siyavuş Paşa Sultan Medreselerine geçmiştir. Daha sonra Recep 1056'da (1646) Sultan Selim medresesinde hocalığa başlamıştır. Muharrem 1058'de ise (1648) Süleymaniye Medreselerinden birinde müderris olmuştur.[114]

Mekke-i Mükerreme Kadısı Davud Zâde Mustafa Efendi'nin vefatından sonra boşalan Mekke-i Mükerreme kadılığı makamında Muharrem 1059'dan (1649) itibaren Yahyâ Efendi görev yapmaya başlamış, Muharrem 1062'ye (1651-1652) kadar buradaki görevini sürdürmüştür. Ardından Şâban 1062 (1652) senesinde kendisinden önce Sadreddin Zâde Rûhullah Efendi'nin görev yaptığı Mısır-Kahire kadılığına getirilmiştir. Burada bir sene görev yapmış ve Ramazan 1063'te (1653) buradaki görevi sona ermiştir. İki sene sonra Safer 1066'da (1655) Şeyh Muhammed Efendi yerine ikinci defa Mısır kadılığı görevine getirilmiş ve kendisine Edirne pâyesi verilmiştir. Zilhicce 1066'da (1656) görevinden alınmıştır. Kadılık vazifesinden azlolunduktan sonra Mısır ümerâsından Rıdvan Bey'in evinde kalmıştır. Kısa bir süre sonra Cemâziyelâhir 1067'de (1657) üçüncü defa Kahire kadılığına getirilmiştir. Muharrem 1068'de (1657) ise görevinden tekrar azledilmiştir. Kaynaklarda azil sebepleriyle ilgili bir bilgiye rastlamadık. Rebîülevvel 1069'da (1658) Mümeyyiz-i ulemâ tayin olunmuştur. Receb 1069'da (1659) kendisinden önce Kadri Efendi'nin görevde bulunduğu İstanbul kadılığı vazifesine getirilmiştir. Yaklaşık altı ay İstanbul kadılığı yaptıktan sonra Zilhicce 1069'da (1659) bu görevinden ayrılmıştır. Halefinin arpalıkları olan Menemen ve Foça kazaları

[114] Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, III, 439.

kendisine verilmiştir. Zilkade 1070'de (1660) arpalığı Dimetoka ve Dağardı kazalarına çevrilmiştir. Cemâziyelâhir 1072'de (1662) Rumeli kazaskeri olmuş, arpalıkları Bosnevî Şa'ban Efendiye verilmiştir.[115]

Yahyâ Efendi Anadolu kazaskerliği görevindeyken 9 Rabiulâhir 1073 (21 Kasım 1662) senesinde Sunîzâde'nin yerine şeyhülislamlık makamına tayin edilmiştir. Bu makamda uzun seneler görev yapmıştır. Fakat geçirmiş olduğu felç sebebiyle yatağa düşmesinden sonra vazifesini yerine getirmesi zorlaşmış, 1084 (1673) senesinde Ankaralı Mehmed Emin Efendi (ö. 1098/1687) kendisine vekâlet etmekle görevlendirilmiştir.[116] Yahyâ Efendi'nin hastalığının uzaması ve Padişah IV. Mehmet'le beraber sefere gidememesi onun bu görevi daha fazla yerine getiremeyeceğini gösterdiği için 1084 senesinde mecburen görevinden azl olunmuş ve daha önce Rumeli kazaskerliği görevinde bulunan aynı zamanda Yahyâ Efendinin öğrencilerinden olan Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692) şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.[117]

Böylece Minkârîzâde Yahyâ Efendi 9 Rebiulahir 1073 (21 Kasım 1662) tarihinde ifa etmeye başladığı şeyhülislamlık görevini 14 Zilkade 1084 (20 Şubat 1674) tarihine kadar devam ettirmiştir.[118] On bir yıldan fazla Şeyhülislamlık makamında bulunan Yahyâ Efendi faziletli, kemal sahibi, iyiliksever ve vakur kişiliğiyle Avcı Sultan Mehmed olarak bilinen IV. Mehmed'in çok sevdiği şeyhülislamlardan biri olmuştur. Görevinden azl olunmasıyla birlikte kendisine yevmiyye bin akçe tekâüt maaşı bağlanmış ve vefatına kadar kendisine gösterilen teveccüh devam etmiştir.[119]

Yahyâ Efendi'ye Padişah tarafından Şeyhülislamlık vazifesi esnasında olduğu kadar sonrasında da büyük ilgili gösterilmiştir. Padişahın Yahyâ Efendi'ye gümüş bir

---

[115] Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, III, 439.

[116] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 479.

[117] Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, 44.

[118] Özcan, *Zübde-i Vekayiât*, 257.

[119] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 478-479.

hokka ile beş yüz altın yollaması ayrıca bir defasında kendisini huzuruna davet etmesi ve sonrasında tam huzurdan ayrılacağı sırada ona altın dolu bir kutu vererek: "Buncağız ile kitap alınız." demesi padişahın Yahyâ Efendi'ye gösterdiği iltifatlardan bazılarıdır.[120]

IV. Mehmet'in huzurunda haftada birkaç defa Beyzâvî tefsiri dersi yapılmaktaydı. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Padişah, Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin de birçok defa huzurunda ders takrir etmesini istemiştir.[121] Kanaatimize göre Padişahın Yahyâ Efendi'ye gösterdiği iltifatta onun tefsir derslerinin önemli bir payı vardır. Yahyâ Efendi, Mısır kadılığı sırasında da Beyzâvî tefsirinden dersler vermiş ve bu derslere Mısır'ın önde gelen büyük âlimleri katılmışlardır. Derse katılan âlimler o bölgede Minkârîzâde Yahyâ Efendi gibi âlim bir başka kişiyi tanımadıklarını itiraf etmişler hatta şairler onu öven şiirler kaleme almışlardır.[122]

Yahyâ Efendi'nin hayatının son dönemine gelecek olursak şeyhülislamlık makamından azl edildikten sonra dört yıl Beşiktaş'taki yalısında oturmuş ve Zilkâde 1088'de (Ocak 1678) vefat etmiştir.[123] Üsküdar'da Açık Türbe Sokağı ile Sümbülzâde Sokağı'nın birleştiği yerde ikinci sokağın sağ köşesindeki yere Minkârîzâde Yahyâ Efendi adına bir medrese inşa edilmiştir.[124] Medresenin tam olarak hangi tarihte inşa edildiğine dair bir bilgiye ulaşamasak da Yahyâ Efendi'nin cenazasinin bu medresenin yanına defnedilmesi medresenin Yahyâ Efendi daha vefat etmeden önce yapıldığını göstermektedir.

1855 yılında büyük bir deprem gerçekleşmiş ve tahminlere göre bu depremde Yahyâ Efendi Medresesi ve kabri büyük hasar görmüştür. Üsküdar Belediyesi'nin hazırladığı *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar* isimli eserde, depremden sonra Yahyâ Efendi'nin

---

[120] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 479.

[121] Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi Tahlil ve metin tenkidi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 1993, 286,305.

[122] Muhibbi, Muhammed Emîn. *Hulâsatü'l-Eser Fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdiye Aşer*, yy, ty. ts. IV, 477.

[123] İpşirli, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", XXX, 114.

[124] Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2011, II, 645.

kabrinin büyük hasar gördüğü ve Ali Sururi Paşa'nin 1885 yılında Yahyâ Efendi ve aile efradının kemiklerini bir sandukaya koyarak Ayşe Sultan'ın Hüdâyi Hazretleri adına yaptırdığı dergâhın hazîresine naklettiği bilgisi yer almaktadır.[125]

Geçtiğimiz yıllara kadar burada sadece medresenin kalıntıları mevcuttu ve biz de medresenin bulunduğu bu yerin otopark olarak kullanılmasına üzülerek şahit olmuştuk. Günümüzde ise Minkarizâde Yahyâ Efendi Medresesinin bulunduğu alanın etrafı çevrilmiş ve bu medreseyi yeniden inşa faaliyetine girişilmiştir.

2. Eserleri

Minkârîzâde Yahya Efendi'nin kaleme aldığı birçok haşiye ve risale türü eserler bulunmaktadır. Bunlara ek olarak en çok bilinen eseri *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* olarak da isimlendirilen *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* isimli fetva mecmuasıdır.

a. Hâşiyeleri

1) *Ta'lika ale'd-Dürer ve'l-Ğurer*: Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* isimli eseri üzerine yazdığı haşiyesidir. (Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 334)

2) *Ta'lika (Haşiye) ale'l-Beyzâvî:* Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Beyzâvî üzerine yazdığı eseridir. (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 318, vr.1-141; Murad Molla Ktp., Murad Molla, nr.334; *Haşiye ale'l-Kâdî el-Beyzâvî min sureti Meryem,* Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr.1864)

3) *Hâşiye (Ta'likât) alâ Hâşiyeti Mîr Ebi'l-Feth li Şerhi Âdâbi'l-Hanefîyye:* (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir, nr. 578; Hamidiye, nr. 1449; Laleli, nr. 2944,3051). Söz konusu eser bazı kütüphanelerde farklı isimler altında da mevcuttur.

[125] Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, 645.

4) *Hâşiye ale'l-Âdâbi'l-Adudiyye:* (Beyazıt Devlet Ktp., Bâyezid, nr. 248, vr. 34-72; Süleymaniye Ktp., Denizli, 267, vr. 257-289, nr.248 vr. 65-105; Harput, nr. 247, vr. 1-29)

5) *Haşiye alâ Risâleti'l- Fethiyye fi'l-âdâb*: (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4696)

6) *Hâşiye ale'l-Fethiyye li Şerhi'l-Hanefiyye mine'l-âdâb*: (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 3044, vr. 31-70, nr. 3047, vr. 1-34).[126]

b. Risaleleri

7) *Risâle fî kavlihî Teâlâ "millete ebiküm İbrâhîm*: (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5435, vr. 118-123

8) *Risâle fi tefsiri milleti İbrahim*: (H. Hayri Efendi, nr. 147, vr. 265-267)

9) *Risâle fi su'âli milleti İbrahim*: (Hacı Mahmud Efendi, nr.4685, vr. 1-25)

10) *Risâle li hakki milleti İbrahim*: (Yazma Bağışlar, nr. 1438, vr. 103-116)

11) *El-ittibâ fî mes'eleti'l-istimâ (Risâle fi beyâni farziyyeti istimâi'l-hutbe): (*Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2834/17, vr. 119-134; Esad Efendi, nr. 3645, vr. 20-44; Mihrişah Sultan, nr. 439, vr. 54-62; Serez, nr. 3876, vr. 7-9)

12) *Ravdâtü'l-cennât fi usûli't-tarîkat* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 582, vr. 196-205)

13) *Risâle fî muharremât li'z-zevâc* (Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed, nr. 216)

[126] Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 315.

14) *Risâle fî beyâni'l-mille ve'ş-şerîa* (Süleymaniye Ktp., Tekelioğlu, nr. 810; Hacı Mahmud, nr. 1349).[127]

c. Fetvaları

15) Fetâvâ-yı Minkârîzâde:

Minkarizâde Yahyâ Efendi'nin en önemli eseri *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* olarak da bilinen *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* isimli fetva mecmuasıdır ve on bir binin üzerinde fetva ihtiva etmektedir. Bu eserde Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin şeyhülislamlık yaptığı dönemdeki fetvalar bir araya getirilmiştir. Talebesi Atâullah Efendi, Yahyâ Efendi'nin fetvalarını bir kitapta toplamış ve nakilleriyle birlikte aktarmıştır.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'de yer alan fetvaların dili Osmanlı Türkçesi'dir. Bununla birlikte az da olsa bazen Arapça fetvalara da rastlanmaktadır. Mesela siyer bahsinde bir tane Arapça fetva bulunmaktadır. Eserde yer alan bütün bölüm başlıkları Arapçadır. Başlıklar Kitap>Bâb>Fasıl veya Nev' sıralamasına göre tertip edilmiştir. İlgili bölümlerden sonra "Fi'l-müteferrikât" başlığına yer verilmiştir. Bu başlıklar altında konuyla alakalı olduğu halde ilgili bölümde zikredilmeyen fetvalara yer verilmektedir.

Eser, toplam 39 bölüm içermektedir. Bunlar içerisinde en hacimli olan bölüm 1500 den fazla meselenin yer aldığı "Kitâbu'l-vakf"tır. Bunu sırasıyla "Kitâbu'l-ferâiz", "Kitâbu't-talâk", "Kitâbu'l-buyû", "Kitâbu't-diyât" ve "Kitâbu'r-razâ" takip etmektedir. Dolayısıyla bu dönemde ve bölgede en fazla gündemde olan ve hakkında soru sorulan meselelerin yukarıda zikrettiğimiz meseleler olduğunu söyleyebiliriz.

Bazı fetvalarda "sûret-i uhrâ" tabiri yer almaktadır. Bu tabirin kullanıldığı fetvalar, bir öncesindeki fetvayla aynı meseleyi dile getirmektedir. Ayrıca"bu sûrette" ya da "sûret-i mezbûrede" şeklindeki ifadeleri içeren fetvalar da bulunmaktadır. Zikredilen

[127] Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 315.

iki ifadenin yer aldığı fetvalarda ise aynı mesele tekrar etmemiş, bir önceki fetvanın farklı bir yönüyle ilgili sorulara yer verilmiştir.[128]

Fetvalarda gördüğümüz diğer bir özellik, sorulara verilen cevapların çoğu zaman sadece "olur" veya "olmaz" şeklinde ifade edilmesidir. Bunun yanında cevaplarında kısa açıklamaların yapıldığı fetvalar da vardır. Bazı soruların cevabındaki "olur", "olmaz" ifadeleri ise bir şarta bağlanarak söylenmiştir. Bu tür cevaplarda ilgili meseledeki şartın gerçekleşip gerçekleşmemesine göre hüküm değişmektedir. Bazı fetva sorularında ise bir mesele hakkında iki yahut daha fazla seçenekten bahsedilmekte ve bunlardan hangisinin doğru olduğu sorulmaktadır.

Ayrıca bazı sorularda iki cevap yer almaktadır. Bu gibi durumlarda ikinci cevap için cevâb-ı âhar ifadesi kullanılır. İkinci cevap farklı kelimelerle zikredilse bile genellikle birinci cevapla aynı hükmü ifade eder. Bazen ikinci cevaplarda hükme yani fetvanın neticesine tesir etmeyen bununla birlikte ilk cevapta yer almayan bazı ilave beyanların olduğu görülür. İki cevap içeren fetvaların bazılarında ikinci cevap hükmün gerekçesini açıklarken bazen de ilave bir hükmü ve neticeyi barındırır.

Fetvaların cevaplarında yer alan ifadeler büyük çoğunlukta yukarıdaki gibidir. Bununla birlikte bazı fetvaların cevaplarında "olur" ve "olmaz" ifadelerinin dışında "câizdir" ,"vardır", "yoktur", "emr-i âlîye menûttur" gibi ifadeler de bulunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz cevap türlerini üçüncü bölümde fetva örnekleriyle birlikte daha geniş bir şekilde ele alacağız.

II. HAYREDDİN er-REMLİ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

A. HAYREDDİN er-REMLÎ

[128] Ravza Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hukukî Hayat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2016, 30-31.

1. Hayatı

Künyesi, Hayreddin b. Ahmed b. Nureddin Ali b. Zeynüddin b. Abdüvehhab el-Eyyûbî el-'Uleymi el-Fârûkî er-Remlî'dir. Fârûkî nisbesi onun soyunun Hz. Ömer'e kadar uzandığını göstermektedir. Hayreddin er-Remlî, üç erkek çocuklu bir ailenin en küçüğü olarak Hicri 993'te (1585) Ramazan ayının başlarında Remle'de dünyaya gelmiştir. İlk hocası Musa b. Hasen el- Kubbî eş-Şâfiî er-Remlî'dir.[129] Musa b. Hasen aynı zamanda Hayreddin er-Remlî'nin annesinin üvey babasıdır.[130] Hayreddin er-Remlî ilk hocası ve üvey dedesi olan Musa b. Hasen'den Kur'an ve tecvit öğrenmiş ve Şâfiî fıkıh kitabı olan Ebû Şücâ' metninden okumuştur.[131] Musa b. Hasen, Hayreddin er-Remlî'ye hem hocalık hem de manevi rehberilik yapmıştır. Ayrıca Hasen, Hayreddin er-Remlî'nin büyük ağabeyi Abddünnebi'ye kardeşinin ilmî hayatında yardımcı olmasını öğütlemiştir.[132]

Mısır bu dönemde hocaları ve ilim talebelerini buluşturan önemli bir merkezdir. Remle'deki ilmî hayat Ezher'deki ortamın yanında yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenden olmalıdır ki Hayreddin er-Remlî'nin ağabeyi Şemsüddin ilim tahsili için Ezher'e gitmiştir. Hayreddin er-Remlî de üvey dedesini kaybettikten sonra ağabeyi Abdünnebi ile birlikte 1007 senesinde 14 yaşındayken Ezher'deki ağabeyinin yanına gitmiştir.[133]

Hayreddin er-Remlî, Mısır'a geldiği gecenin sabahında abisiyle birlikte namaz için Ezher camiine gitmiştir. Mısır'ın meşhur evliyalarından olan Şeyh Fayid'in camiinin kapısında oturduğunu gören Hayreddin er-Remlî, onun elini öpmek istemiş fakat hiç beklemediği bir tavırla karşılaşmıştır. Şeyh, Hayreddin er-Remlî'ye suratını asmış ve onu yanından uzaklaştırmıştır. Hayreddin er-Remlî, Şeyh Faid'in bu tavrından dolayı

[129] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136.

[130] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 2.

[131] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136.

[132] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 2.

[133] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136.

incinmiştir. Bir gün ise Hayreddin er-Remlî, Şeyh Faid'in oturduğu yerden geçerken Şeyh, Hayreddin er-Remlî'ye "Şeyhülislam buraya gel" diye seslenmiştir. Hayreddin er-Remlî, şeyhin ilk başta kime seslendiğini anlayamamış fakat kendisine işaret ettiğini görünce onun yanına gitmiş ve elini öpmüştür. Şeyh, Hayreddin er-Remlî'yi güler yüzle karşılamış ve o günden sonra Hayreddin er-Remlî her yanına gittiğinde onu buyur edip yanına oturtmuştur. Hatta öyle ki Hayreddin er-Remlî, kalkıp gitmek istediğinde şeyhin yanından zor ayrılır olmuştur. Şeyh Fâid aynı zamanda berberlik yapmakta, camiye gidip gelen cemaatten para istemeden onları tıraş etmektedir. Hayreddin er-Remlî'ye de bu mesleği öğretmiş ve ona iki tıraş bıçağı ve bir bileği taşı hediye etmiştir. Hayreddin er-Remlî şeyhin maddi ve manevi rehberliğinden istifade etmiştir.[134]

Hayreddin er-Remlî Ezher'e gittiğinde ilk önce Şâfiî fıkhı okumaya başlamıştır. Muhubbî, Şâfiî fıkhının kardeşine ve kendisine zor geldiğini ifade etmiştir. Hayreddin er-Remlî'nin abisi Hanefî mezhebine geçmek istemiş fakat Hayreddin er-Remli bunu istememiştir. Abisi de Hayreddin er-Remlî'nin Şâfiî fıkhı okumaya devam etmesini istememiştir. Bunun üzerine onlar bu durumu Ezher'in büyük âlimlerinden birine danışmışlardır. Alim, durumlarını anlatan bir yazı yazarak İmam-ı Şâfiî'nin kabri üzerine bırakmalarını ve orada oturmalarını söylemiştir. Hayreddin er-Remlî yazıyı yazmış ve İmâm-ı Şâfiî'nin kabrine gidip durumunu anlattığı kâğıdı kabrin üzerine bırakıp orada oturmuştur. Otururken kendisine uyku bastırmış, rüyasında İmam-ı Şâfiî'nin "hepimiz doğru yoldayız" dediğini görmüştür. Hayreddin er-Remlî rüyasını danıştıkları âlime anlatmış ve âlim rüyayı İmam-ı Şâfiî'nin, Hanefî mezhebine geçmesi konusunda ona izin verdiği şeklinde yorumlamıştır. Böylece Hayreddin er-Remlî, kardeşinin teklifine de uyarak Hanefî mezhebine geçmiştir.[135]

Osmanlı Devleti resmi mezhep olarak Hanefîliği benimsemişti. Böyle bir ortamda Hanefî fıkhı eğitimi alan öğrencilerin ileride iş bulma ve Osmanlı Devleti tarafından desteklenme imkânları daha fazlaydı. Samir M. Seikaly, konuyla alakalı makalesinde Hayreddin er-Remlî'nin mezhep değiştirme sebebini eğitiminin sonunda Osmanlı Devleti

[134] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136.

[135] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136.

tarafından elde edeceği destekle açıklamaktadır. Fakat Hayreddin er-Remlî'nin hayatı boyunca devlette herhangi bir vazifede bulunmaması ve geçimini kendi ticari gayretleriyle sağlaması, onun mezhep değiştirmesinin bu şekilde açıklanmasını zorlaştırmaktadır.[136]

İlim tahsilinde büyük gayret ve çaba gösteren ve sebât eden Hayreddin er-Remlî, Ezher'in Hanefî fıkhı âlimi olan Abdullah b. Muhammed en-Nahrîrî'ye mülâzemet etmiş ve ondan birçok kitap okumuştur. Nahrîrî, Hayreddin er-Remlî'ye ve kardeşine Ezher'deki ders halkası haricinde kendi evinde de özel dersler vermiştir.[137]

Hayreddin er-Remlî'nin Abdullah b. Muhammed en-Nahrîrî'den okuduğu kitaplar şunlardır:[138] Bedrüddin el-Aynî (ö. 855/1451)'nin *Şerhü'l Kenz*'i, *Sadrüş-şerîa* (ö. 747/1346), İbn Nüceym'in *el-Eşbah ve'n-nezâir*'i, Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyînü'l-hakâik*'i, *el-İhtiyâr*, İbn Melek'in *Mecma'u'l-bahreyn* şerhi, Seyyid Şerif el-Cürcâni'nin (ö. 816/1413) şerhiyle birlikte *Sirâciyye* ve Şinşevri'nin (ö. 999/1591) *Rahbiyye* şerhi.

Hayreddin er-Remlî, Ezher'deki diğer hocalardan da dersler okumuştur. Muhammed b. Sirâcüddin el-Hânûtî'den (ö. 1010/1601) fıkıh; Ahmed b. Muhammed Eminüddin b. Abdülâl'dan fıkıh ve hadis; Muhammed b. Muhammed'den fıkıh usûlü; Muhammed b. Bintü'ş-Şelebî ve Ebû'n-Necâ Sâlim es-Senhûrî'den hadis, Abdurrahman el-Behnî'den kıraat; Ebû Bekr eş-Şenevânî ve Süleyman b. Abdüddaim el-Bâbilî'den nahiv okumuştur.[139]

Hayreddin er-Remlî Ezher'deki yoğun ilim tahsilini 6 sene içerisinde tamamlamış ve 1013 senesinde yirmi yaşında memleketi Remle'ye geri dönmüştür. Yol üzerinde

[136] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136-137.

[137] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136-137.

[138] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 136.

[139] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 137.

Gazze'ye uğramış, buradaki âlimlerle ve yöneticilerle tanışmıştır.[140] Hayreddin er-Remlî, hocalarından sadece şer'i ilimleri öğrenmemiş, onların tasavvufî ahlakını ve yaşantısını da kendisine rehber edinmiştir. Bu sebepten dolayı o, devlette herhangi bir resmi vazife elde etmek için çalışmamış, geçimini ticaretle sağlamıştır.[141]

Hayreddin er-Remlî, Zeytin, incir ve üzüm başta olmak üzere memleketine binlerce fidan dikmiş ve bunlardan elde ettiği gelirlerle yaşamını sürdürmüştür.[142] Abbas, Mağribli Seyyah Ayyaşi'nin Hayreddin er-Remlî'yi ziyaret ettiğinde onun yüz bin civarında ağacının olduğunu söylemiştir. Hayreddin er-Remlî'nin günde yüz kuruştan fazla elde ettiği gelirin muhasebesini ise oğlu ve yeğeni tutmuştur. O, diktiği ağaçlarla Remle halkına da örnek olmuş böylelikle Remle'liler onun gibi fidanlar dikmeye başlamışlar ve kısa süre içerisinde Remle'deki meyve bahçeleri çevre şehir ve köylerdekilerle rekabet edecek duruma gelmiştir.[143]

Hayreddin er-Remlî'nin sadece âlimlere ve talebelere değil aynı zamanda şehir halkına da birçok faydası dokunmuştur. Hayreddin er-Remlî, ekonomik durumunun iyi olmasının da etkisiyle birçok camiinin ve evliya kabirlerinin tamiratını yaptırmış, halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır.[144] Bunun yanında ilk hocası olan Musa b. Hasen'den[145] ve Ezher'de okuduğu hocalardan edindiği hoşgörü ve tevazu onun halk arasında saygı görmesini sağlamıştır.[146] Öyleki Karak, Ma'an, Şarât ve diğer bölgelerden gelen ve şeriata riayet etmeyen bedeviler bile Hayreddin er-Remlî'nin sözüne itibar etmiş ve verdiği fetvaları hiç itiraz etmeden kabul etmişlerdir.[147]

---

[140] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 137.

[141] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 4-5.

[142] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 137.

[143] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 6.

[144] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 138.

[145] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 2.

[146] Seikaly, *Land Tenure in 17th Century Palestine,* 398.

[147] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 139.

Hayreddin er-Remlî elde ettiği gelirin bir kısmını da kendi kütüphanesi için harcamış ve birçok kitabı istinsah ettirmiştir. Kendisinin 1200 ciltten fazla kitap ihtiva eden bir kütüphaneye sahip olduğu söylenmiştir. Kütüphanesiyle oğlu Muhyiddin ilgilenmiş, kitapları ciltlemiş ve konularına göre tasnif etmiştir.[148]

Hayreddin er-Remlî ilmi ve kişiliğiyle birçok yerde bilinir hale gelmiştir. Büyük âlimler, müftüler, müderrisler ondan ilim ve icâzet almak için adeta birbirleriyle yarışmışlar, Remle'ye akın etmişlerdir.[149] Hayreddin er-Remlî'nin Gazze, Kudüs, Şam, Hicaz, Anadolu, Mağrib gibi bölge ve şehirlerden birçok talebesi olmuştur.[150] Muhibbi eserinde onun öğrencilerinin isimlerini şu şekilde zikretmiştir: Oğlu Muhyiddin er-Remlî -henüz babası hayattayken vefat etmiştir-, Kudüs Şafiî müftüsü Muhammed el-Eş'arî, Kudüs Hanefî müftüsü Abdurrahim b. Ebillutf, Muhammed b. Hâfizüddin es-Sürûrî, Mescid-i Aksa hatibi Yûsuf b. Eş-Şeyh Radiyyüddin el-Lutfî, Gazze Hanefî müftüsü Ömer el-Maşrıkî, Gazze Şâfiî müftüsü eş-Şeyh Ali; Dımaşk bölgesinden Muhammed b. Es-Seyyid Kemalüddin b. Hamza ve üç oğlu (Abdurrahman, Abdülkerim, İbrahim); Dımaşk Hanefî müftüsü Alâüddin el-Haskefî, Muhammed b. Aclan, Haremeyn bölgesinden İsa b. Muhammed es-Seâlibî, Muhammed b. Süleyman es-Sûsî, İbrahim b. Süleyman el- Cînînî[151], İbrahim b. Abdurrahman el-Hıyâri. Bu âlimlerin yanında Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Levzaî Mustafa Paşa 1081 (1671) senesinde Remle'den geçerken Hayreddin er-Remlî'den ders almış ve kardeşi Sadrazam Ahmed Paşa için Hayreddin er-Remlî'den icazet istemiştir.[152]

Hayreddin er-Remlî'nin toplumda ve idareciler arasında önemli bir ağırlığı vardı. Hâkimlerin şeriata aykırı olan bir kararı karşısında kendisine kadı hüccetiyle müracaat

[148] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 6.

[149] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 138.

[150] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 5.

[151] Said Nuri Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları -el-Fetâva'l-Hayriyye'nin Biçim ve İçerik İncelemesi-*, Fecr Yayınevi, Ankara 2017, 25.

[152] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 138.

eden kişilere şeriatın o konudaki doğru hükmüyle fetva verirdi ve onun fetvası kadı kararının önüne geçerdi.[153]

Seyyah el-Ayyaşi, Hayreddin er-Remlî'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretinde onun fetva verişine şahit olmuştur. Ayyaşi, bir gününü Hayreddin er-Remlî'yle geçirdiğini ve tüm gün boyunca onun fetva verişini gözlemlediğini söylemektedir. Şam diyarının farklı bölgelerinden insanlar gelmiş ve Hayreddin er-Remlî'ye sorular yöneltmişlerdir. Hayreddin er-Remlî bu sorulara verdiği cevaplar karşılığında gelenlerden hiçbir ücret istememiştir. Ayyaşi, soruları damadı Muhammed Tâceddîn'in not aldığını cevaplarını da Hayreddin er-Remlî'nin yazıya geçirdiğini söylemiştir.[154]

Hayreddin er-Remlî h. 1081 (1671) senesinde doğduğu ay olan Ramazan ayının 27. gecesinde sabaha karşı vefat etmiştir.[155] Gazze, Nablus, Cinnin, Şam, Halep, Dimyat gibi şehirlerde de gıyâbi cenaze namazı kılınmıştır.[156] Onun vefatını sadece Müslümanlar değil Hıristiyan ve Yahudiler de üzüntüyle karşılamışlardır. Vefatından önce el-Başkırdî mahallesinde bulunan Şeyh ibn Abdullah Muhammed el-Batayhî'nin kabrinin yakınlarına defnedilmek isteğini söyleyen Hayreddin er-Remlî, vasiyeti üzerine buraya defnedilmiş, oğlu Necmeddin de kabri üzerine bir türbe yaptırmıştır.[157]

2. Eserleri

Hayreddin er-Remlî, birçok haşiye ve risale türü eserler kaleme almıştır. Ayrıca onun fetva mecmuası en önemli eserlerindendir.

a. Haşiyeleri

[153] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 139.

[154] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 5.

[155] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 139.

[156] Abbas, *Hair ad-Dîn ar-Ramli's Fatâwa*, 7.

[157] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 139.

1) *Hâşiye 'alâ Minehi'l-Ğaffâr*: Hayreddin er-Remlî'nin bu eseri, Timurtâşi'nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrü'l-ebsâr* şerhi *Minehü'l Ğaffar* üzerine yazdığı haşiyedir. O, bu haşiyesinde Timurtâşi'nin, en-Nesefi'nin (ö. 710/1310) *Kenz*'ine yaptığı itirazları reddetmektedir.

2) *Hâşiyetü'l-Bahri'r-râik*'dir. Bu eser isminden de anlaşılacağı üzere İbn Nüceym'in (ö. 970/1563), Nesefi'nin *Kenz*'i üzerine yazdığı *el-Bahrü'r-râik* isimli şerh üzerine yazılan bir haşiyedir.

3) *Nüzhetü'n-nevâzır 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak da bilinen *Hâşiyetü'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i üzerine yazılan bir haşiye çalışmasıdır.

4) *el-Le'âli'ü'd-dürriyye fi'l-fevvâidi'l-hayriyye* olarak da bilinen *Hâşiye 'alâ Câmi'i'l-fusûleyn:* Bu eser Bedreddin Simâvî'nin (ö. 823/1420) *Câmi'ul-fusûleyn*'i üzerine yazılmıştır.

5) *Hâşiyetü'l-Bezzâziyye*: Hayreddin er-Remlî'nin Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *Fetâvâ*'sı üzerine yazdığı haşiyesidir.

6) *Feyzü'r-Râzık ale'l-Bahri'r-râik.*[158]

b. Risaleleri

7) Meslekü'l-insâf fi 'ademi'l-fark beyne meseleteyi's-Sübkî ve'l-Hassâf elleti fil-Eşbâh fi'l-kavâid,

8) el-Fevzü bi'l-ğunm fi meseleti'ş-şerefi bi'l-ümm

9) Dîvân,

[158] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 29-30.

10) Matlabü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb

11) Risâle fî men kâle "in fe'altü kezâ"

12) Cevâbü Risâleti'ş-Şeyh Sâlih b. Muhammed

13) Risâle fî cevâbi'l-es'ileti 'an ba'zı'l-mesâili'l-fıkhiyye

14) Risâle fi sûreti'l-hücceti'ş-şer'iyye

15) Risâle fi beyâni'l-istisnâ' fi kavlihî Teâlâ "lev kâne fîhima"

16) Cevâbü su'âli Şeyhülislâm Yahyâ Efendi fi mes'eleti'l-hilf

17) Cevabün 'an su'âlin fi'l-vakfi'l-müseccel hel li'l-kâdî nakduhu em lâ

18) Cevâbün 'an su'âl: Tevekkav mine'l-'ayn hel hüve hadis em lâ.[159]

c. Fetvaları

19) Fetâva'l-Hayriyye:

Hayreddin er-Remlî'nin eserleri arasında en meşhur olanı fetvalarının yer aldığı ve bizim tezimizde siyer bahsini incelediğimiz *el-Fetâva'l-Hayriyye li-nef'i'l-beriyye* isimli eseridir.

Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarını oğlu Muhyiddin (ö. 1071/1661) kitap haline getirmeye başlamış ve henüz kitabın başındayken mehir konusuna geldiğinde vefat etmiştir. Bunun üzerine Hayreddin er-Remlî'nin öğrencisi İbrahim b. Süleyman el-Cînînî

[159] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 30-31-32.

(ö.1108/1696) hocasına derleme faaliyetini tamamlama isteğini bildirmiş O da bunu kabul etmiştir.[160] Cînînî, kitabı Muhyiddin'in vefatından sonra on sene daha üzerinde çalışarak hicri 1081 senesinde Cemâziyelevvel ayının son günü (15.10.1670) tamamlamıştır.[161] Dolayısıyla bu mecmuanın meydana gelmesinde en büyük pay Cînînî'ye aittir.

Fetva mecmuasının derlemesine başlayan Muhyiddin, fetvalara geçmeden önce kitabın girişinde bu mecmuaya *el-Fetâva'l-Hayriyye li-nef'i'l-beriyye* ismini verdiğini söylemiş ve derlemeyle ilgili bazı bilgiler vermiştir. Muhyiddin, mecmua içerisinde zikrettiği fetvaların babası Hayreddin er-Remlî'ye sorulan sorular olduğunu ve birçok yerde vuku bulmasına rağmen kitaplarda az rastlanan ve tam olarak açıklanmayan fetvalar arasından seçildiğini söylemiştir. Muhyiddin, babasının fetvalara Hanefî mezhebinin sahih ve müftâbih olan görüşleriyle cevaplar verdiğini söylemiştir. O bu mecmuayı kullananlara kolaylık olması ve ilgili fetvalara rahatlıkla ulaşılabilmesi için kitabı meşhur Hanefî fürû' fıkıh kitabı olan Hidâye'nin sistematiğine göre tertip etmiştir. Muhyiddin'den sonra kitabı tamamlayan İbrahim b. Süleyman el-Cînînî (1108/1696) Muhyiddin'in bahsettiği bu özelliklere riayet ederek kitabı tamamlamıştır.[162]

Said Nuri Akgündüz, ilgili çalışmasında fetâvâ'nın birkaç yerinde Hayreddin er-Remlî'nin oğlu Muhyiddin'in de fetvalarına yer verildiğini tespit etmiştir. Mesela ric'î talakla ilgili bir meselede "merhum oğlu Şeyhülislam eş-Şeyh Muhyiddin'e sorulan bir fetvanın suretidir" açıklamasıyla birlikte onun fetvası da mecmuaya eklenmiş, sonrasında Hayreddin er-Remlî'nin de bu konuda aynı fetvayı verdiği açıklamasında bulunulmuştur.[163]

Yukarıda da belirtildiği gibi bu fetva kitabı Hidaye'nin tertibi esas alınarak derlenmiştir. Başlıklar Kitap>Bâb>Fasıl veya Nev' sıralamasına göre tertip edilmiştir.

[160] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 3.

[161] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 644.

[162] Muhibbi, *Hulâsa*, II, 2.

[163] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 37.

Fetâvâda 53 kitap/bölüm bulunmaktadır. Eserde bazı bölümlere geniş bir şekilde yer verilirken bazı bölümlerdeki fetva sayıları oldukça azdır. Mesela ibadetle ilgili bölümlerdeki fetva sayıları diğer bölümlere kıyasla daha azdır. Bu durumu kitabı derleme faaliyetini başlatan Muhyiddin'in giriş kısmında söyledikleri açıklamaktadır. O fetvaları derlerken birçok yerde vuku bulmasına rağmen kitaplarda az rastlanan ve tam olarak açıklanmayan meseleleri esere alacağını söylemiştir. Kitabı derleme faaliyetini devam ettiren Cînînî de bu usulle eseri tamamlamıtır.

Eserde en çok soru bulunan bölüm "Kitâbü'l-vakf"'tır. Bunu sırasıyla "Kitâbü-t-talâk", "Kitâbü'l-büyû", "Kitâbü'd-da'va" ve "Kitâbü'l icâre" takip etmektedir. Dolayısıyla bu dönemde ve bölgede en fazla gündem olan ve hakkında soru sorulan meselelerin bu meseleler olduğunu söyleyebiliriz.

el-Fetâva'l-Hayriyye Arapça kaleme alınmıştır. Arap halk arasında konuşulan günlük dil olan Ammice genellikle ilmî eserlerde kullanılmamaktadır fakat *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de kimi zaman Ammice ifadelere yer verilmektedir. Yarın anlamındaki "bükra", gitmek anlamına gelen "râha-yerûh", getirmek anlamında "yecibü", gitmesine müsaade etmemek anlamında "ma yuhallîha terûh" bu ifadelerdendir. Bunun yanında bazı Türkçe ve Farsça ifadelere de yer verilen eser, Osmanlı kültürünü yansıtan "subaşı, sipahi, tımar, maristân, buyruldu" gibi kelimeleri de ihtiva etmektedir.[164]

Eserde bazı fetvalar manzum olarak sorulmuş ve Hayreddin er-Remlî bu sorulara aynı şekilde manzum cevaplar vermiştir. Onun fetvalarında konuyla ilgili fıkhi hükmü verdikten sonra müsteftiye öğüt niteliğindeki ifadelere de yer verilmiştir. Bunun yanında cevapları açıklarken kıssalara yer verdiği de olmuştur.[165]

el-Fetâva'l-Hayriyye'nin bilinen birkaç baskısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1273 (1856) tarihli Bulak baskısıdır. Ayrıca 1300 (1882) yılında Kahire'de, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Miriyye'nin yaptığı bir baskı daha bulunmaktadır. Hayreddin er-

[164] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 42.

[165] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 42-45.

Remlî'nin bu eseri zikrettiğimiz baskılara ilaveten 1310 (1893) senesinde İbn Âbidîn'in *el-Ukûdü'd-dürriyye* isimli eseriyle birlikte Kahire'de el-Mahbaatü'l-Meymeniyye'de de basılmıştır.[166]

III. MİNKARİZÂDE YAHYÂ EFENDİ VE HAYREDDİN er-REMLÎ

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, şeyhülislamların çok sık değiştirildiği bir yüzyılda öğrencisi Çatalcalı Ali Efendi'yle birlikte en uzun şeyhülislamlık yapan iki kişiden birisidir.[167] Dolayısıyla XVII. yüzyıla dair yapılan çalışmalarda Yahyâ Efendi'nin fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* önemli bir başvuru kaynağıdır. Bununla birlikte Hayreddin er-Remlî de XVII. yüzyılın önemli ilmî otoritelerinden biridir. Onun fetvalarını bir araya getiren *el-Fetâva'l-Hayriyye*, kendi dönemiyle ilgili detaylı bilgiler aktarmakta ve dönemin sosyal, siyasi ve hukuki yaşantısını resmetmesiyle birçok çalışmaya konu olmaktadır.

Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Hayreddin er-Remlî'ye yazılı surette küfür meselesi hakkında bir soru göndermesi ve cevaplamasını istemesi iki müftü arasındaki ilişkiyi önemli kılmaktadır. Şeyhülislam Efendi'nin Hayreddin er-Remlî'ye soru sorması Hayreddin er-Remlî'nin ilmî seviyesinin yüksekliğini gösterdiği kadar onun devlet nazarındaki itibarını ve devletin, taşradaki müftülerden haberdar olduğunu da göstermektedir.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin devletle olan bağlantısının iyi olmasında ve devlette önemli makamlara yükselmesinde Yahyâ Efendi'nin Saadettin ailesiyle olan bağlantısının önemli bir rol oynadığı söylenmektedir. Minkârîzâde'nin Avcı Sultan IV. Mehmet'in yanında önemli bir konuma sahip olan Vâni Mehmed Efendiyle dostluğu da onun bu konumları elde etmesinde önemli bir etkiye sahiptir.[168]

---

[166] Özen, *Fetva Literatürü*, 324.

[167] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 249.

[168] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 250.

Hayreddin er-Remlî ise hayatıyla ilgili bilgilileri aktarırken belirttiğimiz gibi devlette resmi görev almamıştır. Guy Burak, Hayreddin er-Remlî'nin devlette herhangi bir vazife almadan fetva veren bir grup meşhur müftüyü temsil ettiğini söylemektedir.[169] Bu açıdan Hayreddin er-Remlî, önemli bir konuma sahiptir. Osmanlı'daki hukukçular genelde devlette maaş karşılığında çalışırken Hayreddin er-Remlî devletten maaş almamıştır. Gerber, Osmanlı'nın yükselmesiyle ve genişlemesiyle birlikte Osmanlı'da resmi görev sahibi olmamanın çok az rastlanan bir durum olduğunu söylemekte ve İbn Âbidîn gibi devlette resmi görev alan hukukçuların görüşlerini özgürce söyleyip söyleyemediği sorusunu ortaya atmakta ve bu konuyu tartışmaktadır.[170]

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, Osmanlı muhitinde ve medreselerinde yetişmiştir. Bunda babası Alanyalı Minkârîzâde Ömer Efendi'nin ulemâ sınıfından olmasının önemli etkisi vardır. Yahyâ Efendi 24 yaşından itibaren Osmanlı medreselerinde ders vermiş ve eğitim hayatına devam etmiştir. Diğer taraftan Hayreddin er-Remlî, ilk eğitimini doğup büyüdüğü Remle'de üvey dedesi Musa b. Hasen'den almış daha sonra ilim tahsili için 14 ile 19 yaşları arasında Kahire'de bulunmuştur. Kaynaklar Hayreddin er-Remlî'nin daha Remle'ye dönmeden fetva vermeye başladığını söylemektedir.[171]

İki müftünün eğitim hayatına baktığımızda ilk göze çarpan durum, birincisinin Osmanlı muhitinde ve Osmanlı Medreselerinde eğitim görürken ikincisinin Remle ve Kahire'yi de içerisine alan Arap coğrafyasında eğitimini tamamlamış olmasıdır. Bu durumun yansımasını ileride açıklayacağımız gibi onların fetva verirken kullandıkları kaynaklarda görmekteyiz.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi şeyhülislam olması hasebiyle Osmanlı hukukunun başında bulunmaktaydı. Dolayısıyla onun verdiği fetvalar birçok müftü ve kadı tarafından takip edilmekteydi. Hayreddin er- Remlî'ye gelecek olursak Gazze'den şeyh Salih et-Timurtâşi, Dimyat Kadısı ve Şeyh Beşir b. Şeyh Muhammed el-Halîlî başta olmak üzere

[169] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 250.

[170] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Gerber, *Islamic Law And Culture*, 61.

[171] Muhibbi, *Hulâsa*, 137.

onun görüşlerini takip eden müftü ve kadıların sayısı da oldukça fazladır.[172] Haim Gerber, Hayreddin er-Remlî'ye işlenen suçların cezalarıyla ilgili hükümlerin de sorulduğunu ve Hayreddin er-Remlî'nin birçok meselede ta'zir cezasıyla hüküm verdiğini söylemektedir. Halbuki ta'zir cezasını ancak devletin kadısı verebilmektedir. Gerber, Hayreddin er-Remlî'nin bu tür hükümler vermesinin onun kendini kadılardan farklı hissetmemesiyle açıklamaktadır.[173]

Hayreddin er-Remlî'nin verdiği fetvalar Minkârîzâde Yahyâ Efendi'de olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin resmi görüşünü ifade eder nitelikte değildir. Bununla birlikte Hayreddin er-Remlî, gerek karakteriyle gerekse ilmiyle yaşadığı bölge halkı, âlimleri, yöneticileri ve müftüleri tarafından tanınır ve saygı duyulur bir âlim olmuştur. Bu durum Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarına ayrı bir güç katmıştır. Hatta yukarıda da değindiğimiz gibi Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi tarafından kendisine soru gönderilmesi ve cevaplamasını istenmesi Hayreddin er-Remlî'nin ilmî otoritesinin kabul görmüş olduğunun bir göstergesidir.

Hayreddin er-Remlî'nin yaşadığı dönemde müftüler hukuka soyut bir şekilde atıfta bulunuyor, özel olarak bağlamla ilgili detay vermiyorlardı. Gerber, bunun sebebini müftülerin kararlarının dışarıdan etkilenmesini engellemek olarak açıklamaktadır. Hayreddin er-Remlî ise bu geleneğe birçok meselede uymamaktadır. O birçok fetvada, sorunun sorulduğu tarihi, yeri, kişilerin isimlerini ve meseleyle ilgili bilgilere yer vermektedir. Dolayısıyla fetvalar hukuki sorunun kendisi için önemsiz olan birçok detay içermektedir.[174] Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında Hayreddin er-Remlî'nin aksine bağlamla ilgili detaylara çok az yer verilmektedir.

Hayreddin er-Remlî'nin birçok fetvası kadıların çözemedikleri zor meseleleri ona danıştıklarını göstermektedir. Bazı fetvalarda anlaşmazlık halinde olan iki tarafın istekleri yer almaktadır. Bu taraflar kimin haklı olduğuna dair şeriatın hükmünü Hayreddin er-

[172] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 47-48.

[173] Gerber, *Islamic Law And Culture*, 39.

[174] Gerber, *Islamic Law And Culture*, 136.

Remlî'ye sormaktadırlar. Haim Gerber, bu soruların kadılar tarafından sorulduğunun belli olduğunu fakat bunun tam olarak ispatının yapılamadığını söylemektedir. Hayreddin er-Remlî'ye sorulan fetvaların bir kısmı da kadı kararlarıyla ilgilidir. Bazı kadıların mahkemelerde verdikleri kararların sıhhatleri Hayreddin er-Remlî'ye sorulmuştur. Haim Gerber, Hayreddin er-Remlî'ye bu soruları mahkemede aleyhine karar verilen tarafın sormuş olacağını ve Hayreddin er-Remlî'nin bu kimselerin lehine cevap vermesi durumunda onların Sultan'dan hukuki sürecin tekrardan başlatılmasını isteyeceğini söylemektedir. Gerber, Hayreddin er-Remlî'nin halk nazarında böyle bir konuma sahip olmasından hareketle birçok kimsenin devlete gitmeden kendi aralarındaki meselenin Hayreddin er-Remlî tarafından çözülmesini isteyebileceğinden de bahsetmektedir. [175]

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarının mahkemede kadı efendiye delil olarak sunulması halinde önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhülislam olması hasebiyle Minkârîzâde'nin verdiği fetvalar da mahkemede delil gösterilmesi halinde kadı tarafından dikkate alınan önemli bir belge özelliğini taşımaktaydı. Bu açıdan da Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve Hayreddin er-Remlî arasında bir benzerlik olduğu söylenebilir.

Guy Burak, Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Hayreddin er-Remlî'nin görüşlerine birkaç defa atıfta bulunmasına rağmen Hayreddin er-Remlî'nin Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarına atıfta bulunmadığını söylemektedir.[176] Gerber de Hayreddin er-Remlî'nin Osmanlı şeyhülislamlarının adını çok nadir zikrettiğini söylemiş ve buna örnek olarak Ebüssuûd Efendi'yi göstermiştir. Hayreddin er-Remlî, bir keresinde boşanmayla ilgili bir meselede Ebüssuûd'dan alıntı yapmış ve onun görüşünün azınlığın görüşü olduğunu söylemiştir. Diğer yandan Gerber, Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'nin getirdiği yeni kuralların bazı sınırlamalar içerdiğini ve Hayreddin er-Remlî kendisiyle aynı görüşte olmadığı halde Ebüssuûd Efendi'yi desteklediğini ifade etmektedir.[177]

[175] Gerber, *Islamic Law And Culture*, 39-40.

[176] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 260.

[177] Detaylı bilgi için bkz.: Gerber, *Islamic Law And Culture 1600-1840*, 61.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİNKÂRİZÂDE ve REMLİ'NİN KİTABU'S-SİYER BÖLÜMÜNDEKİ FETVALARININ MUKAYESESİ

I. ANA HATLARIYLA KİTABU'S-SİYER ve KONULARI

Sözlük anlamı "hal, durum, davranış, idare, yol, hareket, yürüme" olan siyer, günümüzde "Devletler Genel ve Devletler Özel Hukuku" nu karşılamaktadır. Bu ilmin siyer olarak isimlendirilmesi, âlimlerin gayrimüslimlerle olan ilişkilerinin belirlenmesinde Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-yi Râişidîn'in davranışlarını, takip ettikleri yolları ve metotları benimsemeleriyle ilgilidir.[178]

Günümüzde tatbik edilen modern devletler hukuku, kaynağını Modern Batı dünyasından almaktadır. Bu hukukun tarihiyle ilgili yapılan çalışmalarda Yunan site devletlerinden bahsedildikten sonra Roma'ya geçilmekte daha sonra da Ortaçağ atlanarak doğrudan modern zamanlara geçiş yapılmaktadır. Ortaçağ boyunca devletler hukukuna ihtiyacın bulunmadığı ileri sürülerek İslam'ın bu konudaki katkısı göz ardı edilmekte ve yok sayılmaktadır. Oysa bugün tatbikatta olan Milletlerarası Hukuk, başlangıcında sadece Avrupa Hıristiyan devletleri arasındaki ilişkilerde geçerli olan sınırlı bir hukuktur. İlk olarak 1856 senesinde Osmanlı Devleti de bu hukuk içerisinde değerlendirilmiş, böylece sadece Hıristiyan Avrupa devletlerini kapsayan bu hukukun sınırları genişlemiştir. Osmanlı'nın Milletlerarası hukuka dahil edilmesinin arkasında ise hukuki gelişmelerden ziyade tamamen siyasi gayeler bulunmaktadır.[179]

Modern devletler hukuku tarihinde İslam'ın bu ilim dalına olan katkısı görmezden gelinmek istense de devletler hukukunun ilim olarak ortaya çıkışı hicri ikinci yüzyılda Ebû Hanife'nin başında bulunduğu hukuk okuluyla birlikte gerçekleşmiştir. Ebû Hanife'den önce hiçbir hukukçu uluslararası hukukla ilgili kitap yazmamıştır.[180] Ayrıca, ilk çağlarda Devletler Hukuku, siyaset ve devlet idaresi ilimlerinin bir kısmını teşkil

[178] Ahmet Yaman, "Siyer", *DİA*, XXXVII, 316.

[179] Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, (çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007, 87,90; Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Dârulislam Dârulharb*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, 21-22.

[180] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 39.

ederken, Müslümanlar siyer ilmini bunlardan ayırarak müstakil bir ilim haline getirmişlerdir.[181]

Kitâbu's- Siyer alanında yazılan ilk eser Muhammed b. El-Hasen'in (ö. 189/805) *es-Siyeru's-sağir* isimli eseridir. Ebû Hanife'nin eserlerini imlâ usulü ile yazdırması ve talebelerinin kendi nüshaları üzerinde bazı tasarruflarda bulunmasıyla bu eserler, talebeleri adlarına nisbet edilmiştir.[182] Suriye bölgesinin imamı konumunda olan İmam-ı Evzâ'î İmam-ı Muhammed'in *es-Siyer's-sağîr* isimli eserini gördüğünde bu eseri tenkit etmiş ve üzerine *Kitabu's-siyeri'l-Evzâ'î* isimli bir reddiye yazmıştır. Bunun üzerine Ebû Yusuf ve İmam Muhammed de Evzâi'ye reddiye olarak iki ayrı kitap kaleme almıştır. Ebû Yusuf, reddiye özelliği ön plana çıkan *er-Raddu ala Siyeri'l-Evzâ'î* isimli eserini yazmıştır. İmam Muhammed ise hem reddiye hem de geniş bir devletler hukuku kitabı özelliğini, taşıyan *es-Siyeru'l-Kebîr* isimli eserini kaleme almıştır. İmam Şâfi'î de *el-Umm* isimli geniş hacimli eserinde konuyla ilgili kendi görüşlerini de ekleyerek Evzâ'î'nin Siyeri'ni ve Ebû Yusuf'un Reddiyesini ele almıştır.[183] Ayrıca İmam Mâlik (ö.179/795) ve el-Vâkıdî'nin (ö.207/823) de *Kitâbu's-Siyer* isimli eserleri bulunmaktadır. Bunlara ek olarak Devletler Hukukuyla ilgili Abdullah b. el-Mübarek'in (ö.165/781) ve et-Taberî'nin (ö.310/922) *Kitâbu'l-Cihâd* isimli eserleri bulunmaktadır. Aynı şekilde Ebû Yusuf'un *Kitâbu'l-Harâc*'ı da devletler hukuku meselelerini içermektedir.[184] En eski fıkıh kitabı olarak bilinen Zeyd b. Ali'nin (ö.122/740) *Mecmû'u'l-Fıkh* isimli eserinin içinde de *Kitâbu's-Siyer* başlığı altında bir bölüm bulunmaktadır.[185] Bununla birlikte Ahmet Yaman, bu kitabın daha sonraki senelerde yazıldığı görüşünün kuvvetli olduğunu söylemektedir.[186]

---

[181] Muhammed Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984,118.

[182] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 21; Yaman, "Siyer", 38; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 3*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, 214.

[183] Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, 38; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 3*, 214,215.

[184] Ahmet Yaman, "İslâm Devletler Hukukunda Hasmâne İlişkiler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, 1991, 15.

[185] Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, 23.

[186] Yaman, "Siyer", 317.

Diğer ilimlerde de olduğu gibi İslam devletler hukukunun tüm hükümleri birden bire oluşmamış, süreç içerisinde gelişmiştir. Muhammed Hamidullah bunu şu şekilde ifade etmektedir: "İslam Hukuku'nu sadece Araplar değil, Suriye, İran, Mısır, Türkistan vs. gibi ülkelerden birçok insan, daha başından beri işbirliği yaparak geliştirmişlerdir."[187] Hamidullah, İslam öncesi Arap yarımadasında mevcut olan bazı uygulamaları buna örnek göstermektedir. Mesela, Kureyş kabilesi sözlük anlamı ülfet, ahit, anlaşma olan îlâf ismiyle İslam öncesi dönemde bazı kabile ve ülkelerle ticaret antlaşmaları imzalamaktaydı.[188] Ayrıca savaşmanın yasak olduğu haram aylarda savaşanlara müdahale etme amacıyla kurulmuş ve çeşitli fuar merkezlerinde faaliyet gösteren *Zâde* isimli bir örgüt bulunmaktaydı. Bunlara ilaveten Mekke'de haksızlığa uğrayan kişilerin mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla kurulan *Hilfü'l-Fudûl* teşkilatı da İslam öncesi Arap yarımadasında mevcut yapılardandı.[189]

Günümüzde devletlerarası hukuk, "öğretide devletlerce belirlenen ve iç hukuk kuralları dışında, insanların dünya üzerinde bir arada yaşamalarının zorunlu kurallarını belirleyen davranış kuralları" olarak tanımlanmaktadır.[190] Ayrıca Devletler Hukuku konularıyla ilgili meseleler, "Devletler Umumi Hukuku" ve "Devletler Hususi Hukuku" olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. İslam hukukçuları ise bu iki disiplini birbirinden ayırmamış, her ikisini de tek bir bölümde ele almışlardır.

Muhammed Hamidullah, İslam Devletler Hukuku'nu şu şekilde tanımlamıştır: *"*Fiilî ve meşru olarak bulunan bir İslam Devletinin, yine fiilî veya meşru olarak mevcut diğer devletlerle olan ilişkilerde göz önünde bulundurduğu hukukun belli bir kısmı, ülkenin geleneği ve antlaşmaların ortaya çıkardığı mecburiyetler."[191] Ayrıca O, ilk defa İslam Hukukuyla birlikte, düşmana savaş zamanında tanındığı gibi barış zamanında da

[187] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 68.

[188] Muhammed Hamidullah, "Îlâf", *DİA*, XXII, 63; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 73.

[189] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 78,79.

[190] İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, Astana, Ankara 2013, 38.

[191] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 12.

haklar tanındığını söylemiş ve Avrupa'da yazılan uluslararası hukuk kitaplarının cihad ve siyerle ilgili yazılan Arapça kaynakların birer kopyası olduğunu ifade etmiştir.[192]

Kitâbu's-Siyer'in içeriğine dair bilgi verecek olursak, *Kitâbu's-Siyer* bahislerinde öncelikle, siyer kelimesinin sözlük ve terim anlamları, cihadın kimler üzerine vacip olduğu ve kimlere olmadığı, cihada kimlerin katılıp katılamayacağı, halktan savaş için para toplanması konuları işlenmektedir. Daha sonra savaşa nasıl başlanacağı ve savaşın keyfiyeti, savaştan önce karşı tarafın İslam'a davet edilmiş olmasının gerekliliği, mancınık kullanılması, savaşa giderken askerlerin yanlarında Kur'an nüshaları ve kadınları götürmeleri, savaşta kadınların, çocukların ve yaşlıların öldürülmesiyle ilgili hükümler ele alınmaktadır.[193]

Yukarıdaki konuları takiben, karşı tarafla yapılan anlaşmalar, ateşkesler ve eman, yani güvence vermeyle ilgili hükümler, yer alır. Daha sonra savaşın neticesinde elde edilen ganimetler ve bu ganimetlerin taksim edilmesiyle ilgili meselelerin yer aldığı bir başlık bulunmaktadır. Bu başlık altında; esirler hakkındaki hükümler, Müslümanların elindeki bir esirin Müslüman olması, ganimetlerin nerede taksim edileceği, taksim edilmeden önce ganimetin satılması, dâru'l-harb'de Müslüman olan birinin köle edinilmesi, ganimetlerin nasıl taksim edileceği, ganimetlerin taksiminde atlı süvarilerin payının ne olacağı konusundaki görüşler, atlı süvarinin atının dâru'l-harb'de ölmesi, ganimetten pay alamayan kişiler, ganimet taksiminde yakın akrabaların payının nasıl olacağı, Peygamberin ganimetten payı, askerlere daha iyi savaşmaları için ganimetten daha fazla pay verme vaadi gibi konular işlenmektedir.[194]

Ganimetlerle ilgili meseleler işlendikten sonra kâfirlerin istilasıyla ilgili meseleler ele alınmaktadır. Burada esir olan kölelerin durumu, Müslüman kölenin kaçması ve dâru'l-harbe girmesiyle ilgili konular işlenmektedir. Daha sonra müste'menlerle, yani

[192] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, 94.

[193] Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginani, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, ed. Naim Eşref Nur Ahmed, İdaretü'l-Kur'an ve'l-'Ulumü'l-İslâmiyye, Karaçi 1417, 217-34.

[194] Merginani, *el-Hidâye*, 234-277.

güvence alarak İslam ülkesine gelen dâru'l-harb vatandaşlarıyla, ilgili hükümler işlenmektedir. Bu başlık altında ehl-i harp ve müste'men hakkındaki hükümler, bir harbînin emanla dâru'l-islama girmesi ve sonra Müslüman birinin yanında bir emanet bırakarak dâru'l-harbe geri dönmesi, dâru'l-islamda Müslüman olan harbî hakkındaki hükümler ve bir müste'men'in hata ile öldürülmesiyle ilgili hükümler ele alınmaktadır.[195]

Yapılan savaşlar sonucunda sadece menkul ganimetler değil gayri menkul ganimetler de elde edilmektedir. Bunların başında elde edilen topraklar gelmektedir. Bu topraklardan alınan öşür ve haraç vergileri de siyer bahsinin önemli meselelerindendir. Öşür ve haraç başlığı altında, zor kullanılarak fethedilen edilen arazilerin veya halkı Müslüman olan arazilerin hükümleri, Basra arazileriyle ilgili hükümler, mükellefin öşür veya haraç vergilerine güç yetirememe durumu, haraç arazisine suyun galip olması veya ekinlerin harap olup kökünden sökülmesi durumu ve Müslümanın zimmîden haraç arazisini satın almasının caiz oluşuyla ilgili hükümler ele alınmaktadır.[196]

Gayri Müslimlerden alınan cizye de siyer bahsinin ana meselelerinden biridir. Cizye başlığı altında, kimlerden cizye alınması gerektiği, kimlerin üzerinden cizye verme yükümlülüğün kalkacağı, zimmîlere yaptıkları alışverişlerde caiz olan şeylerin neler olduğu, kılık kıyafetlerinde dikkat etmeleri gereken meseleler ve peygambere küfreden zimmînin zimmet anlaşmasını bozmuş sayılacağı gibi konular işlenmektedir.[197]

Müslüman olduktan sonra İslam'ı inkâr eden kişilerle, yani mürtedlerle, ilgili hükümler de siyer bahsinin meseleleri arasında yer almaktadır. Mürted başlığı altında, öldürülmeden önce mürted olan kişiye tekrardan İslam'ın arz edilmesi, mürtedin tövbesinin nasıl olacağı, mürtedin öldürülmesi konusundaki ihtilaf, mürtedin Müslümanken kazandığı malın varislerine intikal etmesi, hangi durumlarda irtidadın gerçekleşeceği, kimlere mürted deneceği, mürtedin mürtedken kazandığı malların durumu ve mürtedin Müslüman birine varis olmasıyla ilgili meseleler ele alınmaktadır.

[195] Merginani, *el-Hidâye*, 277-302.

[196] Merginani, *el-Hidâye*, 302-312.

[197] Merginani, *el-Hidâye*, 312-30.

Son olarak Bağilerle, yani devlete karşı isyanda bulunanlarla, ilgili hükümler de siyer bahsi konuları arasında yer almaktadır.[198]

II. FETVALARIN MUKAYESESİ

A. FETVALARIN KAYNAKLARI İTİBARİYLE MUKAYESESİ

1. Kitâbu's-Siyer Fetvalarının Kaynakları İtibariyle Mukayesesi

Şeyhülislam fetvaları çoğu zaman fetva eminleri veya öğrencileri tarafından bir araya getirilip klasik fıkıh kitaplarındaki sistematiğe uygun tertip edilerek müftülerin bu fetvalara kolaylıkla ulaşmaları amaçlanmıştır. Bununla birlikte derlenen fetva kitaplarında kaynak gösterilmemesi müftülerin fetva mecmualarından istifadesini zorlaştırmıştır. Tertip edilen fetva mecmuaları istinsah edildikçe gerek müstensihler gerekse mecmuaları kullanan kişiler tarafından fetvaların klasik fıkıh kitaplarındaki kaynakları çıkarılmış ve sayfa kenarlarına kaydedilmiştir. Bu nakillerin ilgili fetvanın tam hizasına yazılmaması, delillerin hükümlerle uyuşmaması, nakiller aktarılırken asıl metne sadık kalınmaması, naklin tam olarak nereden alındığının belirtilmemesi ve tüm fetvaların nakillerine yer verilmemesi fetva kitaplarından beklenen istifadeyi karşılamamıştır. Bu sebeple fıkıh bilgisi kuvvetli olan fetva eminleri ve müsevvidler fetva kitaplarının nakillerini hazırlamışlar, bunu yaparken Hanefî mezhebinde muteber ve mütedâvil olan kitaplardaki müftâbih görüşleri esas almışlardır.[199]

Sultan veya devlette vazifeli yüksek rütbeli görevlilere verilen fetvalar istisna tutulursa Osmanlı şeyhülislamları fetvalarında herhangi bir kitaba referansta bulunmamaktaydılar. Şeyhülislamlar fetvalarında kaynak göstermezken, taşra müftüleri

[198] Merginani, *el-Hidâye*, 330-361.

[199] Emine Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetva Mecmuaları ve Özellikleri", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 169; Arslan, Nukûllü Fetvâ Mecmûaları, 47.

verdikleri fetvaların delillerini zikretmekteydiler. Heyd, taşra müftülerinin, fetvalarında resmen kaynak göstermek zorunluluklarını III. Murad'ın 1002 (1594) senesine ait bir fermanın açıklar nitelikte olduğu söylemektedir. Fermanda mahalli müftülerin fetvalarında delillerini zikretmeleri emredilmiştir. Bununla halkın fetvaların muteber fıkıh kitaplarına uygun olduğunu görmesi ve fetvaya itimat ederek başka bir mercie başvurmaya ihtiyaç duymaması amaçlanmıştır.[200] Şükrü Özen, taşra müftülerinin fetvalarında kaynak göstermelerinin kanuni bir zorunluluk olarak ne zaman başladığını tam olarak tespit edemediğini vurgulamakta ve Bostanzâde Mehmed Efendi'nin (ö.1006/1598) konuyla ilgili iki fetvasından hareketle 16. yüzyılın sonlarından itibaren böyle bir zorunluluğun olabileceğini söylemektedir.[201]

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin kullandığı kaynakları net bir şekilde tespit etmek zordur. Bu sebeple onun kullandığı kaynakları nakil çalışmaları üzerinden ele alacağız. Hayreddin er-Remlî ise fetvalarında hükümlere ulaşırken kullandığı kaynakları açıkça zikretmektedir. Sonuç olarak yapmış olduğumuz bu mukayese iki müftünün kullandığı kaynaklar hakkında kesin bir netice vermese de genel bir fikir sunması açısından önemlidir.

Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarının nakilleri *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* nüshalarının bazılarında sayfa kenarlarında bulunmaktadır. Ataullah Efendi'nin hazırladığı, sonradan kendi ismiyle meşhur olan *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* nüshalarında ise metin içinde bulunmaktadır. Biz Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin *kitabu's-siyer* kısmındaki fetva nakillerinin tespitinde *Nuruosmaniye nr. 2003* nüshasını esas alacağız. Zira *Fetâvâ-yı Ataullah Efendi*'de yer alan fetva sayısı *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* nüshalarındaki fetvalara göre çok daha azdır. İlkinde 147 feva bulunurken ikincisinde 448 fetva bulunmaktadır. Bununla birlikte Nuruosmaniye nr. 2003 nüshasında yer alan tüm fetvaların nakilleri yoktur. *Kitâbu's-Siyer* bölümündeki fetvaların nakillerine *Fî şirâi'z-zimmî ve isti'cârihî fî mahalleti'l-müslimîn ve sûkihim ve'l-cebri ani'l-bey'* kısmındaki

[200] Özen, *Fetva Literatürü*, 357; Arslan, *Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetva Mecmuaları*, 168; Uriel Heyd, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, ed. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, 80.

[201] Özen, *Fetva Literatürü,* 341.

ilk iki fetvaya kadar yer verilmiştir. Bu nüshada toplamda 227 fetvanın nakli bulunurken *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* nüshasında 147 fetvanın nakli vardır.

Ayrıca *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* üzerine yaptığımız çalışmada buradaki fetvaların transkripsiyonda esas aldığımız Nuruosmaniye nr. 2003 nüshasındaki fetvalarla birebir örtüşmemediğini gördük. *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi* nüshalarında bazen kelimeler atlanmakta, bazen de aynı anlamı ifade etse dahi farklı kelimeler kullanılmaktadır. İki fetva mecmuasında da yer alan aşağıdaki fetvalar bu durumu açıklar niteliktedir.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde

"Dâru'l-İslâmdan bir diyâra harbî kefere müstevlî olup nehb u ğarat etmekle kurbunde olan arâzî-yi emîrîyenin mutasarrıfları olanlar taraf-ı memâlike perişân olup, ba'dehû ol diyarda harbî kefere havfi yirmi seneden mütecâviz zaman mütemâdi olmağla ol arâzî hâliye ve muattala kalup asla bir tarafından ziraât ve hirâset olunmayub, ba'dehû harbîler ehl-i İslâmla musâlaha ettiklerinde havf u haşyet mürtefi' olmağla ashâbı gelüp ol arâzîyi ke'l-evvel zabt ve tasarrufa kâdir olurlar mı? ***el-Cevab:*** *Öyle emr-i âli oluncak olurlar."*[202]

Fetâvâ-yı Atâullah Efendi

"Dâr-ı İslâmdan bir beldeye harbî kefere müstevli olup ahalisi Perişan oldukta ol belde sulhla havza-i islâma dâhil olsa emin-i beytülmal ol araziyi tapu ile virmek murad ettikte mukaddemen mutasarrıfları biz Zabt ideriz demeğe kâdir olurlar mı? ***el-Cevab:*** *Emr-i Ali olmadıkça olmazlar."*[203]

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetâvâsının siyer bölümündeki nakilleri füru kitapları, fetva kitapları ve diğer kitaplar olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

[202] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 36/a,b.

[203] Fetâvâ-yı Atâullah Efendi, Nuruosmaniye 2005, vr. 30b.

Fürû' kitapları:

1) *el-Bahrü'r-râik: Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de Fürû' kitapları arasında en çok referans verilen eserdir. İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, Ebü'l-Berekât en-Nesefi'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-Dekâik* isimli eserinin şerhidir.

2) *Tebyînü'l-Hakâik:* Osman b. Ali ez-Zeylaî (ö. 743/1343) tarafından yazılmıştır. Ebü'l-Berekât en-Nesefi'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-Dekâik* adlı muhtasar metninin bir başka şerhidir.

3) *el-Hidâye:* Burhânüddin el-Merginânî (ö. 593/1197) tarafından kaleme alınmıştır. Hanefi fıkhının en önemli metinlerindendir. el-Merginânî'nin yazdığı *Bidâyetü'l-mübtedî* isimli eserinin şerhidir.

4) *Fethü'l-Kadîr:* İbnü'l-Hümam (ö. 861/1457) tarafından kaleme alınmıştır. el-Merginânî'nin *el-Hidaye* isimli eseri üzerine yazılan en hacimli şerhlerden biridir.

5) *Bedâ'i'u's-sanâ'i':* Kâsânî (ö. 587/1191) tarafından Hanefi mezhebine göre sistematik bir şekilde kaleme alınmıştır.

6) *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm:* Molla Hüsrev (ö. 885/1480) tarafından kadıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yazılmıştır.

7) *el-Muhtasar*: Tahâvî (ö. 321/933) tarafından kaleme alınan bu eser, Hanefi fıkhının ilk muhtasarı sayılmaktadır.

8) *Minehü'l- Ğaffâr*: Muhammed b. Abdullah el-Timurtâşi'nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrü'l-ebsâr* üzerine yazdığı eseridir.

9) *el-Kitap* (*el-Muhtasar*): Kudûrî'nin (428/1037) kaleme aldığı bu eser, Hanefi

mezhebinin temel metinlerinden biridir.

Fetva kitapları:

10) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*: Âlim b. Atâ (ö. 786/1384) tarafından derlenmiştir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de fetva kitapları arasında en fazla referans verilen eserdir.

11) el-Muhît: Burhaneddin el-Buhâri (ö. 616/1219) tarafından kaleme alınmıştır.

12) Zahîretü'l-Fetâvâ: Burhaneddin el-Buhâri (ö. 616/1219) tarafından kaleme alınmıştır. *ez-Zahîre* ve *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* isimleriyle de bilinmektedir. *el-Muhît*'in özeti mahiyetindedir.

13) *Fetâvâ Kadıhân*: Fahrüddin el-Üzcendî (ö. 592/1196) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Fetâva'l-Hâniyye ve el-Hâniyye* olarak da isimlendirilmektedir. Hanefi mezhebinin önemli fetva kitaplarından biridir.

14) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye:* Bezzâzî (ö. 827/1424) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Câmiʿu'l-vecîz* ve *Fetâva'l-Kerderî* olarak da bilinmektedir. Hanefi mezhebinin önemli fetva kitaplarından biridir.

15) *Fetâvâ Kâriü'I-Hidâye:* Kâriülhidâye ismiyle meşhur olan Sirâcüddîn Ömer b. Alî (ö. 829/1426) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Fetâva's-Sirâciyye* ismiyle de bilinmektedir.

16) Fetâvâ-yı Ankaravî: Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî (1098/1687)'nin fetvalarını içeren eserdir.

17) *Muînü'l-Müfti*: Pîr Mehmed Üskübî (ö. 1030/1621) tarafından kaleme alınmıştır.

Diğer kitaplar:

18) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*: Zeydnüddin İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından kaleme alınmıştır. Hanefi mezhebinde önemli bir yere sahip olan bu eser külli kaideleri konu edinmektedir.

19) *es-Siyerü'l-Kebîr*: Muhammed b. Hasan eş-Şeybâni (ö. 189/805) tarafından kaleme alınmıştır. Devletler hukukuna dair meseleleri ele almaktadır.

20) *Kitâbü'l-Harâc*: Ebû Yûsuf (ö. 182/798) tarafından kaleme alınmıştır. Hanefi mezhebinin önemli kaynaklarından biridir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Şeyhülislamlar haricinde fetva veren taşra müftüleri verdikleri fetvaların kaynaklarını göstermek mecburiyetindeydiler. Devlette resmi müftülük vazifesi bulunmasa da Hayreddin er-Remlî de sorulan fetvalara asıl kaynaklardan referanslarla cevap vermektedir. O, genellikle fetvanın cevabında birden fazla kaynağa referansta bulunmaktadır. Kaynak gösterirken genel olarak kitap isimlerini zikretmekle beraber, bazen de yalnızca müellifin adına yer vermiştir. Bununla birlikte onun fetvalarında kaynakların çokça zikredilmesi müsteftilerle yakından ilgilidir. Hayreddin er-Remlî'nin verdiği cevaplardan ve sorulan sorulardan anlaşıldığına göre müsteftiler bazen ilim sahibi müftüler, bazen *kadılar*, bazen de ilim talebeleri olmaktadır.

el-Fetâva'l-Hayriyye'nin siyer bölümünde kullanılan kaynaklar şunlardır:

Fürû' kitapları:

1) *el-Bahrü'r-râik:* İbn Nüceym (ö. 970/1563) tarafından kaleme alınmıştır. Fetâva'l-Hayriyye'de siyer bahsi özelinde Fürû' kitapları içerisinde en çok referans gösterilen eserdir. Bu eser Ebü'l-Berekât en-Nesefi'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-Dekâik* adlı muhtasar metni üzerine yazılmıştır.

2) *Nehrü'l-Fâik*: Sirâceddin İbn Nüceym'in (ö. 1005/1596) en-Nesefî'nin *Kenz*'i üzerine yazdığı şerhtir.

3) *el-Hidâye:* Burhânüddin el-Merginânî (ö. 593/1197) tarafından kaleme alınmıştır. Hanefi fıkhının en önemli metinlerindendir. el-Merginânî'nin yazdığı *Bidâyetü'l-mübtedî* isimli eserinin şerhidir.

4) *Fethü'l-Kadîr:* İbnü'l-Hümam (ö. 861/1457) tarafından kaleme alınmıştır. el-Merginânî'nin *el-Hidaye* isimli eseri üzerine yazılan en hacimli şerhlerden biridir.

5) *Tenvîrü'l-ebsâr*: Muhammed b. Abdullah el-Timurtâşi (ö. 1006/1598) tarafından kaleme alınmıştır.

6) *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm:* Molla Hüsrev (ö. 885/1480) tarafından kadıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yazılmıştır.

7) *el-Kâfi*: Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Zâhirü'r-Rivâye*'sini bir araya getirdiği eserdir.

8) *Câmiu'l-Fusûleyn:* Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420) tarafından kaleme alınmıştır.

Fetva kitapları:

9) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*: Âlim b. Atâ (ö. 786/1384) tarafından derlenmiştir. Hayreddin er-Remli'nin fetva kitapları arasında en fazla kaynak gösterdiği eserdir.

10) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye:* Bezzâzî (ö. 827/1424) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Câmiʿu'l-vecîz* ve *Fetâva'l-Kerderî* olarak da bilinmektedir. Hanefi mezhebinin önemli fetva kitaplarından biridir.

11) *Zahîretü'l-Fetâvâ:* Burhaneddin el-Buhâri (ö. 616/1219) tarafından kaleme alınmıştır. *ez-Zahîre* ve *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* isimleriyle de bilinmektedir. *el-Muhît*'in özeti mahiyetindedir.

12) Fetâvâ Kâriü'I-Hidâye: Kâriülhidâye ismiyle meşhur olan Sirâcüddîn Ömer b. Alî (ö. 829/1426) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Fetâva's-Sirâciyye* ismiyle de bilinmektedir.

13) *en-Nütef fi'l Fetâvâ:* Ebü'l-Hasen (Hüseyn) Rüknülislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî *(ö. 461/1068)* tarafından kaleme alınan ve fıkıh hükümlerini soyut anlatımlarla açıklayan eserdir.

14) *Hülasatul-Fetâvâ:* İftiharuddin Tahir b. Ahmed el-Buharî (ö.542/1147) tarafından kaleme alınmıştır.

15) *el-Fetâva'l-Kâsımiyye:* Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kāsım b. Kutluboğa (879/1474) tarafından kaleme alınmıştır.

16) *el-Fetâvâ's-suğra:* Necmüddin Yusuf b. Ahmed el-Hasi (ö.634/1236) tarafından kaleme alınmıştır.

Diğer kaynaklar:

Burhânüddin et-Trablusî'nin (ö. 922/1516)	*el-İs'âf fi ahkâmi'l-evkâf*
Hilâl b. Yahyâ (ö. 245-860)	*Ahkâmü'l-vakf*
Zeydnüddin İbn Nüceym (ö. 970/1563)	*el-Eşbâh ve'n-nezâir*
Ebû Yûsuf (ö. 182/798)	*Kitâbü'l-Harâc*
Alâeddin et-Trablusî (ö. 844/1440)	*Mü'înü'l-hükkâm*
es-Süyûtî (ö. 911/1505)	*Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*
İbn Vehbân (ö. 768/1367)	*Manzumetü İbn Vehbân:*
Zemahşerî (ö. 538/1144)	*el*-Keşşâf
Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî'nin (ö. 671/1273)	*el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*

Ebû Zeyd es-Seâlibî (ö. 875/1470)	el-Cevâhirü'l-Hisân

Hayreddin er-Remlî bazen Kitap isimlerini zikretmeyip doğrudan müelliflerin isimlerine yer vermiştir. Bunlar: Hattâbi (ö. 388/988), Takiyyüddin es-Sübki (ö. 756/1355) ve oğlu Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370), Muhammed b. Ömer Şemüd-din ibn Siracü'd-dîn el-Hânûti (ö. 1601), Şeyh Zeynüddin (970/1563), Kadı Bekir b. el-Alâ el-Kureyşi, Kadı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Sahnun el-Mâliki(ö. 240/854), Eminü'd-din Muhammed b. Abdü'l-âl el-Hanefî (ö. 786/1384), Ahmed b. Hüseyn b. Hasen er-Remlî el-Makdisî (ö. 844/1441), Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Zühri (ö. 124/742)'dir.

Yukarıda *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin ve *el-Fetâva'l-Hayriyye*'nin siyer bahsinde kullandığı ortak on iki eser vardır. Ortak eserlerden altısını Hanefî fıkhında çok sık müracaat edilen fürû' fıkıh eserleri oluşturmaktadır. Bunlar: Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*'ı, İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahrü'r-râik'*i, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâ'i'u's-sanâ'i',* Burhânüddin el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* metni ve bu kitap üzerine İbnü'l-Hümam'ın (ö. 861/1457) *Fethü'l-Kadîr* isimliyle yazdığı şerh, Muhammed b. Abdullah el-Timurtâşi'nin (ö. 1006/1598) *Tenvîrü'l-ebsâr* üzerine yazdığı *Minehü'l- Ğaffâr* isimli eserlerdir.

Fetâvâ türü eserlerden de dört tanesi iki fetva mecmuasının referansları arasındadır. Bu eserler şunlardır: Âlim b. Atâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'si, Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el- Fetâva'l-Bezzâziyye'*si, Burhaneddin el-Buhâri'nin (ö. 616/1219) *Zahîretü'l-Fetâvâ'*sı, Kâriü'I-Hidâye'nin (ö. 829/1426) *el-Fetâvâ*'sı. Bu eserlere ilaveten Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc*'ı ve İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i de Hayreddin er-Remlî ve Minkârîzâde Yahya Efendi'nin kaynakları arasındadır.

2. İki Fetva Kitabının Kaynalarının Genel Olarak Mukayesesi

Guy Burak, Minkârîzâde Yahya Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin fetâvâlarında kullandıkları kaynakları genel olarak mukayese etmektedir. Bu kısımda daha çok onun ulaştığı tespitlere yer vereceğiz. Burak, öncelikle iki müftînin de en sık müracaat ettikleri kaynakları zikretmekte, daha sonra Memlüklüler döneminde yazılan fıkıh metinlerinden ve Osmanlı merkezinde yazılan eserlerden hangilerine müracaat ettiklerini belirtmektedir.

Minkârîzâde ve Hayreddin er-Remlî'nin genel olarak en sık müracaat ettikleri eserler şunlardır: Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el- Fetâva'l-Bezzâziyye*'si, Âlim b. Atâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'si, Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u, İftihâruddin Tahir b. Ahmed el-Buhâri'nin (ö. 542/1147) *Hulâsatü'l-Fetâvâ*'sı, Burhaneddin el-Buhâri'nin (ö. 616/1219) *Zahîretü'l-Fetâvâ*'sı ve Fahrüddin el-Üzcendî'nin (ö. 592/1196) *el-Fetâva'l-Hâniyye*'si.[204]

Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin referansları arasında Osmanlı âlimleri de yer almaktadır. Burak, iki müftünün çok sık olmasa da fetvalarında Kemalpaşazade'ye (ö. 940/1534) atıfta bulunduklarını söylemektedir. O, meşhur Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'yi (ö. 982/1574) de iki müftünün başvuru kaynakları arasında zikretmektedir.[205] Bununla birlikte Gerber, Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında boşanmayla ilgili bir meselede Ebüssuûd Efendi'nin görüşüne azınlığın görüşü olarak yer verdiğinden bahsetmektedir.[206]

Hayreddin er-Remlî'nin XVII. yüzyıl ortalarında, yani kendi döneminde, yazılan metinlere referans verebilmesi onun Osmanlı merkezi ile olan bağlantısının gücünün ve yeni literatürü yakından takip ettiğinin bir göstergesidir.

Hayreddin er-Remlî ve Minkarizâde'nin başvurduğu kaynak eserler iki önemli noktada ayrışmaktadır. Bunlardan birincisi, müftülerin iki fetva mecmuasında da

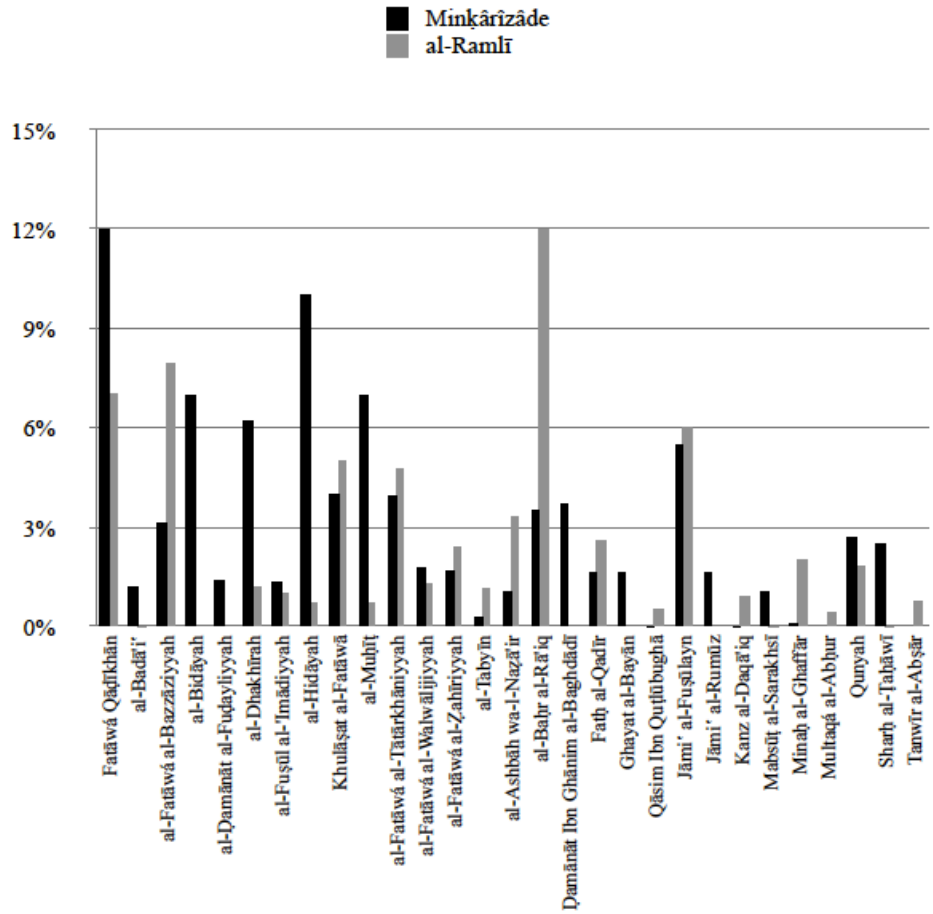
[204] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 253.

[205] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 253.

[206] Gerber, *Islamic Law And Culture*, 61.

kullanılan kaynaklara farklı sıklıklarla atıfta bulunmalarıdır. Guy Burak, bunun XVII. yüzyılda çok önemli bir farklılık olduğunu söylemektedir. Mesela, Minkârîzâde, *Fetâvâ-yı Kâdıhân*'dan Hayreddin er-Remlî'nin kaynak gösterdiğinin iki katı kadar kaynak göstermektedir. Diğer taraftan Hayreddin er-Remlî, İbn Nüceym ve Timurtaşi gibi XVI. yüzyıl Arap coğrafyasında yaşayan hukukçulara daha çok referansta bulunmuştur. Guy Burak'ın hazırladığı iki müellifin eserlere yaptıkları atıfların sıklıklarını gösteren aşağıdaki tablo bu farkı açıkça ortaya koymaktadır.[207]

Tablo 2: *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de Referans Gösterilen Ortak Kaynaklar ve Referans Sıklıkları[208]

[207] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time,* 254-255.

[208] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time,* 255.

İkinci fark, her iki müftünün ortak metinlere ek olarak referansta bulundukları hukuk metinlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Guy Burak'a göre bu farklılık Hanefî mezhebindeki kaynakların ve yorumların genişliğini gösterir. Hayreddin er-Remlî'nin kullandığı kaynaklar onun XVI. ve XVII. yüzyılda Arap coğrafyasında ve kısmen Kahire'de yaşayan Hanefî hukukçularla olan bağlantılarını ortaya koymaktadır. Guy Burak buna Hânûti'yi örnek vermektedir.[209] Hânûtî'nin tam adı Muhammed b. Ömer Şemüd-din ibn Siracü'd-din el-Hânûti el-Mısri'dir. O, h.928 yılında doğmuş ve 1010 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Hanefî mezhebine mensup olan Hânûti, Kâhire'nin önde gelen Hanefî âlimleri arasındadır. Ali bin Ğânim el-Makdîsî'den sonra Kahire'de Hanefî mezhebinin başı sayılmıştır. Dönemin Kahire'sinde insanlar Hânûtî'nin fetvasına müracaat etmişlerdir. Birçok fakih bu fetva mecmuasını kaynak olarak kullanmıştır.[210]

Sadece Hayreddin er-Remlî'nin referans gösterdiği diğer kaynaklar arasında Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed et-Timurtâşî el-Gazzî (ö.1006/1598) ve Timurtâşi'nin hocası Ahmed b. Emînüddin Muhammed b. Abdül'âl de bulunmaktadır. Ayrıca Abdül'âl'in oğlu Ahmed, Hayreddin er-Remlî'nin hocaları arasındadır. Hayreddin er-Remlî'nin alıntı yaptığı diğer önemli bir hukukçu onunla aynı zamanda yaşayan Ḥasan b. 'Ammâr al-Şürünbülâlî (ö.1069/1659)'dir. Şürünbülâlî, XVII. yüzyılda Ezher'deki en meşhur Hanefî hocalarından biriydi veya en meşhuruydu. Mısır ve Büyük Suriye'deki birçok Hanefî hukukçunun hocası ve bazı etkileyici eserlerin ve yorumların yazarıydı. Hayreddin er-Remlî'nin kaynakları arasında kendisiyle aynı dönemde yaşayan ve Hanefî fıkhında önemli bir yeri olan Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâî el-Mısrî de (ö.1069/1659) yer almaktadır. Guy Burak isimleri zikredilen bu hukukçuların XVII. yüzyıl Arap coğrafyasında önemli bir etkiye sahipken Minkârîzâde'nin kaynakları arasında yer almadığını söylemektedir. Arap coğrafyasında yaşayan birçok hukukçunun yaptığı gibi Hayreddin er-Remlî de verdiği fetvaların geçerliliğini artırmak ve görüşünün kuvvetli olduğunu göstermek için Arap coğrafyasında bilinen seçkin Hanefîlere atıfta bulunmaktadır.[211]

---

[209] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time,* 256-257.

[210] Muhibbi, *Hulâsa*, IV, 76.

[211] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 257-259.

Minkârîzâdenin birçok defa atıf yaptığı bazı kaynaklar ise Hayreddin er-Remlî'nin referansları arasında yer almamaktadır. Bunlar: Kıvâmuddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî'nin (ö.758/1357) *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistani'nin (ö.962/1555) Sadrüşşerîa'nın (ö.747/1346) *en-Nukâye*'sini şerh ederek meydana getirdiği *Câmiu'r-rumûz* ve Zenbillizâde Fudayl Çelebi'nin (ö.991/1583) *ed-Damânât fi'l-fürû'* isimli eserlerdir.[212]

Guy Burak Minkârîzâde'nin atıfları arasında Osmanlı şeyhülislamlarından Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö.954/1547), Ankaralı Bayram Efendi'nin oğlu Bayramzâde Zekeriyyâ Efendi'nin (ö.1001/1593) yer aldığını söylemekte ve bunlara ilaveten şeyhülislam olmasa da Mustafa b. Muhammed b. Yardım b. Saruhân el-Sirûzî al-Dihhî (ö.1089/1679)'nin *Levâzımü'l-kudât ve'l-hükkâm fî ıslâhi umûri'l-enâm* isimli eserinden de atıfta bulunduğunu söylemektedir.[213]

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, bazı meselelerde Hayreddin er-Remlî'nin görüşlerini esas almıştır. Onun kararlarını Hayreddin er-Remlî'nin görüşleri üzerine inşa etmesi Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin Hayreddin er-Remlî'yi önemsediğini göstermektedir. Bununla birlikte Guy Burak, Minkârîzâde'nin Hayreddin er-Remlî'ye olan güveninin devlette yer alan müftüler ve devlette çalışmayanlar arasındaki ikililiği sorguladığını söylemiştir. Hayreddin er-Remlî ise Minkârîzâde Yahyâ Efendi'den hiç alıntı yapmamıştır. Guy Burak'a göre, bazı şeyhülislamların Hayreddin er-Remlî'yi kaynak göstermesi onun görüşlerinin devletin kanununa girdiğini göstermektedir. Burak, Feyzullah Efendi fetvalarının bazı nakillerini buna örnek olarak göstermektedir.[214]

Son olarak, iki müftünün kullandıkları kaynaklar arasındaki farklılık meşhur Şâfiî hukukçulara ve müftülere olan atıflarda görülmektedir. Hayreddin er-Remlî, meşhur Şâfiî

[212] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 258-259.

[213] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time,* 259.

[214] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 261.

hukukçularına ve müftülerine atıfta bulunurken, Minkârîzâde bulunmamaktadır. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö.676/1277), Tâceddin es-Sübki (ö.771/1370) ve Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî (ö.926/1520) Hayreddin er-Remlî'nin atıfta bulunduğu Şâfiî hukukçulardandır. Hayreddin er-Remlî'nin Şâfiî hukuçulara atıfta bulunurken Minkârîzâde'nin bulunmama sebebi, Şâfiî fıkhının Arap coğrafyasındaki yaygınlığıyla ve Hayreddin er-Remlî'nin Şâfiî bir geçmişe sahip olmasıyla açıklanmaktadır.[215]

Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarının referanslarının bizzat kendisi tarafın belirtilmemiş olması Guy Burak'ın yukarıdaki Minkârîzâde Yahya Efendi'nin kaynakları hakkında yaptığı tespitleri zorlaştırmaktadır. Guy Burak, eserinde genel olarak Minkârîzâde'nin kaynaklarından bahsederken onun fetvalarında bizzat kendisinin referanslara yer verdiği izlenimini oluşturmaktadır. Halbuki Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarının kaynakları onun öğrencileri, fetva katipleri veya fetva eminleri tarafından hazırlanmıştır. Bu da Minkârîzâde Yahya Efendi'nin kaynakları hakkında kesin yargılarda bulunmayı zorlaştırmaktadır.

B. FETVALARIN SORU ve CEVAP AÇISINDAN MUKAYESESİ

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'nin dili Osmanlı Türkçesi'dir. Bunun yanında çok az da olsa Arapça fetvalara rastlanmaktadır. Eserde yer alan bölüm başlıkları Arapça'dır. Başlıklar Kitap>Bâb>Fasıl veya Nev' sıralamasına göre tertip edilmiştir. Her bölümün sonunda "Fi'l-müteferrikât" başlığı bulunmakta ve bu başlıklar altında konuyla ilgili olduğu halde o bölümde zikredilmeyen fetvalara yer verilmektedir.

Fetvaların hepsinde farazi isimler kullanılmıştır. Erkekler için; *Zeyd, Amr, Bekir, Beşir, Hâlid, Velîd, Saîd, Recep, Safâ, Muhammed, Derviş, Hasan, Ferhâd b. Abdullah, Asîl, Enes, Ferruh, Ahmed, Züfer/Zafer, Nezîr, Mecîd, Cafer, Safvân, Mustafa, Şa'bân, Mahmûd, Hüseyn, Osman, Üveys, Hüsâm, Talha* gibi isimler kullanılırken, Kadınlar için ise; *Hind, Zeynep, Hatice, Âişe, Râbiâ, Rahime, Emine, Sâliha, Mücellâ, Rahmiye,*

[215] Burak, *The Abû Ḥanîfah of His Time*, 261.

Reyhân, Safiye, Sâkine, Huripeykere, Üftâde, Müstakîme, Serbülend, Dilâver, Kâmürân, Ârife, Mülâyim, Gülistân, Ümmühânî, Habîbe, Seâdât, Zîbâ, Zâhide ve Zühre gibi isimler kullanılmıştır.[216]

Bazı fetvalarda "Sûret-i uhrâ" tabirinin yer aldığı görülür. Bu tabirin bulunduğu fetvalar bir öncesindeki fetvayla aynı meseleyi dile getirmektedir. Bunun dışında bazı fetvalardan önce "Bu sûrette" ya da "Sûret-i mezbûrede" ifadeleri bulunmaktadır. Bu iki ifadenin yer aldığı fetvalarda aynı mesele tekrar etmemiş, bir önceki fetvanın farklı bir yönü hakkındaki sorulara ve cevaplara yer verilmiştir.[217]

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye sorulan soruların önemli bir kısmı meselelerin hükümlerini, yani caiz olup olmadıklarını öğrenmeye, herhangi bir mesele hakkında bilgi edinmeye ve iki farklı durumdan bahsedilerek bunlardan hangisinin doğru olduğunu öğrenmeye yöneliktir. Bazı sorularda ise efdal olan hüküm sorulmaktadır.[218]

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'nin cevaplarında hükümler çok kısa ifadelerle açıklanmaktadır. Bunda fetva kâtiplerinin müsteftîyi dinleyip, meseleyi fetva kalıplarına sokmalarının ve soruların şeyhülislam efendiye bu kalıplarla arz edilmesinin önemli bir etkisi vardır. Burada fetva cevaplarında yer alan ifadelerin neler olduğunu, hangi durumlarda nasıl değiştiğini ve çeşitlerini fetva örnekleriyle birlikte ele alacağız.

1) Fetvalara verilen cevaplar çoğu zaman sadece olur yahut olmaz şeklindedir. Bu şekildeki cevaplar genellikle "kâdir olur mu?", "halâs olur mu?" ,"câiz olur mu?", "lâzım olur mu?", "sahih olur mu?","mesmû'a olur mu?", "helâl olur mu?", "nâfiz olur mu?", "mesmû'a olur mu?", "makbul olur mu?", "vâki' olur mu?", "boş olur mu?", "âzâd olur mu?", "muteber olur mu?", "tecvîz etmiş olur mu?", "sâkıt olur mu?" şeklindeki soruların cevabında gelmiştir.[219]

[216] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları*, 29.

[217] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları*, 30-31.

[218] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları*, V.

[219] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları*, 38.

Cevabında sadece olur veya sadece olmaz ifadesi bulunan fetvalara aşağıdaki fetvalar örnek gösterilebilir.

"*Zeyd-i müslimin kulu Amr, müslim Zeyd'in yedinden ibâk edüp dâru'l-harbe dâhil oldukdan sonra Tatar tâifesi ol diyâra varup harbîleri seby idüp ve ihrâc eyledüklerinde tâife-i mezbûreden Bekir, Amr'ı ahz ve dâru'l-İslâma ihrâç idüp Bişr bir miktar akçeye bey' ve teslim Bişr dahi Halide bey' ve teslim eylese hâlen Zeyd, Amr'ı Halid'in yedinde buldukta kendinin memlükü olup yedinden ibâk ettiğini müvâcehesinde isbat edincek Amr'ı Halid'in yedinden meccânen almağa kâdir olur mu?* ***el-Cevab:*** *Olur."*[220]

"Diyar-ı harbîden Venedik diyârında olan Zeyd-i harbî müste'menen İstanbul'a geldikde, İstanbul sâkinlerinden olup müteveffâ olan Amr-ı yahûdî'nin veresesi Zeyd'e, "Sen Venedik'te iken mûrisimiz Amr seni vekil ittihâz idüp ve İstanbul'dan sana bey' içün şu miktar metâ irsâl etmiş, Sen bazını bey' edüp esmânını kabz ve bazısını bey' etmeden a'yân'ın yedinde alıkoydun" deyü ol esmân ve a'yân'ı da'vâ eyleseler Zeyd'in üzerine da'vâları mesmû'a olur mu? ***el-Cevab:*** *Olmaz."*[221]

2) Fetva cevaplarında olur yahut olmaz şeklinde meselenin hükmü ifade edildikten sonra kısa açıklamaların yapıldığı cevaplara da rastlanmaktadır. Bu tür açıklamalar bazen faziletli olanın ne olduğuna dairken bazen de meselenin çözümüyle ilgilidir.[222]

"Olur", "olmaz" ifadelerinden sonra faziletli olanın açıklandığı fetvalara örnekler:

[220] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 35/a.

[221] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 35/b.

[222] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları,* 39.

"Esam olup şiddet-i savta muhtaç olan Zeyd'in imameti câiz olur mu? ***el-Cevab:*** *Olur, zaruret yoksa gayr-ı evladır."*[223]

"Zeyd salavatta imamesinin kûru üzerine secde eylese câiz olur mu? ***el-Cevab:*** *Olur ma'al-kerâhe."*[224]

"Zeyd-i müslim Amr-ı zimmî ile musâhabet iderken Zeyd, esnâ-i musâhabette "Birader şu işi şöyle işle" dese Zeyd'in İslâmına zarar olur mu? ***el-Cevab:*** *Olmaz müslime lâyık değildir."*[225]

"Olur", "olmaz" ifadelerinden sonra meselenin çözümüne ilişkin yapılan açıklamaları içeren fetvalara örnekler:

"Zeyd-i yahûdî'nin memlûke cariyesi Hind-i nasrânîye şeref-i İslâmla müşerref oldukda Amr-ı müslim Hind'i Zeyd'in yedinden gasb idüp menzilinde alıkoysa hâlen Zeyd Hind-i Amr'dan almağa kâdir olur mu? ***el-Cevab:*** *Olur, aldıkta hâkim bir müslime bey'e cebr eder."*[226]

"*Zeyd, esnâ-i müşâcerede Amr içün "bok yer" dese Zeyd kâfir olur mu?* ***el-Cevab:*** *Olmaz. Bu surette Bekir, Zeyd bu sözle kâfir olur dese Bekir'e küfr lâzım olur mu?* ***el-Cevab:*** *Olmaz izhâr-ı cehl eylemiş bu makûle kelimâttan hıfz-ı lisan lâzımdır."*[227]

"*Zeyd'in sefînesine harbî kefere müstevlî olup bir kulunu kahran ahz idüp dâru'l-harbe idhâl ettiklerinden sonra dâru'l-harbe müslimîn istîlâ idüp ol kulu alup dâru'l-İslâma ihrâc idüp ba'de'l-kısme ol kul Bekir'in hissesine isabet eylese hâlen Zeyd ol kulu*

[223] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 4/b.

[224] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 3/a.

[225] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 46/a.

[226] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 40/a.

[227] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 46/a.

Bekir'den meccânen almağa kadri olur mu? ***el-Cevab:*** *Olmaz, Kıymetiyle alır."*[228]

3) Bazen soruların cevabında yer alan "olur", "olmaz" ifadeleri bir şarta bağlanarak söylenmiştir. Bu tür cevaplarda ilgili meseledeki şartın gerçekleşip gerçekleşmemesine göre hüküm değişmektedir. Şartlara bağlanan ve bu şartlara göre olumlu veya olumsuz cevaplar verilen fetvalarda "…olacak olur", "… olacak olmaz", "… ise olur", "…ise olmaz" gibi ifadeler yer alır.[229] Aşağıdaki fetvalar cevabın belirli bir şarta bağlandığı fetvalara örnek gösterilebilir:

"Zeyd-i zimmî şeref-i İslâm'la müşerref olsa Zeyd'in bâliğa kızı Hind-i nasrâniye Zeyd'e teb'iyyet eder de müslime olur mu? ***el-Cevab:*** *Buluğu mukarrar ise olmaz."*[230]

"Zeyd-i reis-i gemi yoldaşlarından Amr-ı müslime benim muradım üzere hizmet etmezsin dedikte Amr Zeyd'e ol gemi yoldaşlarından ğaib olan Bekir-i zimmî içün "Bekir ben kadar hizmet etmez, kendi hevasında gezer" dedikte Zeyd Amr'a "ben ol zimmîyi senin gibi beşer-i âdeme değişmem" dise Zeyd'e ne lâzım olur? ***el-Cevab:*** *Hizmet cihetinden değişmem dimek murâd oluncak nesne lâzım olmaz."*[231]

"*Zeyd, Amr'a ve Bekir'e bir mecliste şurb-i hamr ederlerken bir kadeh şarap içtikte Amr ve Bekir "Afiyetler olsun" diseler mezbûrlara şer'an ne lâzım olur?* ***el-Cevab:*** *Müstahiller oluncak tecidîd-i îman ve nikâh lâzım olur."*[232]

4) Fetvaların bir kısmında soruda iki yahut daha fazla seçenekten bahsedilmekte ve bunlardan hangisinin doğru olduğu sorulmaktadır. Bu tür soruların cevaplarında

[228] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 34/a.

[229] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları,* 40.

[230] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 39/b.

[231] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 46/b.

[232] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 48/a.

soruda zikredilen seçeneklerden sadece biri yer alır.[233] Bu tür ifadelerin yer aldığı cevaplara aşağıdaki fetvalar örnek gösterilebilir:

"Zeyd tasarrufunda olan tarlasını müzâra'aten Amr'a verip Amr dahi zirâat ve mahsûl tahsil eylese bizr Zeyd'in olacak sâhib-i arz öşrünü Zeyd'den mi alır yohsa Amr'dan mı? ***el-Cevab:*** *Zeyd'den."*[234]

"Askerî tâifesinden olan Zeyd tarlasında tahsîl etdiği mahsûlün öşrünü sipâhiye verir oldukda her on demedde bir demed mi verir yohsa ba'de'd-devs hubûbun öşrünümü verir? ***el-Cevab:*** *Hubûbdan öşür verir."*[235]

"Zeyd Amr'ın tarlalarına gasben birkaç sene zirâat edip Zeyd'in zirâat ile arza noksân terettüb etmeyecek sâhib-i arz öşrünü Zeyd'den mi alır yohsa Amr'dan mı? ***el-Cevab:*** *Zeyd'den alır."*[236]

5) Bazı fetva sorularında ise mesele hakkında iki veya daha fazla seçenekten bahsedilmekte fakat bu iki seçenek dışında bir cevap verilmektedir. Bu tür cevaplara örnek olarak aşağıdaki fetvalar gösterilebilir:

"Zeyd-i zimmî bir karye'de sâkin olup kurbunda olan kasabada dükkânı olup, dükkânda ekseriya ticaret eylese Zeyd'in cizyesi bir mahalle bağlı olmayıcak cizyesini ol kasaba cizyedârı mı alır, yoğise ol karye cizyedârı mı alır? ***el-Cevab:*** *Emr-i âlîye menûttur."*[237]

"Zeyd-i zimmî şeref-i İslâm'la müşerref oldukda Zeyd'in sağîra kızı Hind Zeyd'e teb'iyyet ile müslime olmuş iken Hind bâliğa oldukta İslâm'ı kabul etmeyüp mürtedde

[233] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları,* 41.

[234] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 14/a.

[235] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 14/b.

[236] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 15/b.

[237] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 41/a.

olup ol halde fevt olsa mekâbir-i müslimîne mi defn olunur, yoksa kefere mekâbirine mi defn olunur? ***el-Cevab:*** *Birine defn olunmaz kelb gibi bir hafre ilkâ olunur."*[238]

"Kütüb-i fıkhiyyede "vaktu'l-mağrib min ğurûbi'ş-şemsi ilâ mağîbi'ş-şafak" deyu kayd ve tasrîh olunmuş şafaktan murâd gurûb-i şemsden sonra olan humret midir yohsa humret zâil oldukdan sonra olan beyaz mıdır? ***el-Cevab:*** *Esahh ve muhtâr olan şafak beyazdan ibaret olmakdır ki kavl-i İmâm-i Âzam'dır. Fetva İmâmeyn kavli olan hurmetden ibaret üzerinedir denildise amel İmâm-i Âzam kavliyledir."*[239]

Fetvalarda iki cevaplı sorular da bulunmakta ve ikinci cevap, *cevâb-ı âhar* ifadesi kullanılarak zikredilmektedir. Çift cevap içeren fetvaların sayısı oldukça azdır. Ravza Cihan, bu tür çift cevaplı fetvaları şeyhülislama farklı zamanlarda sorulan sorular olarak yorumlamaktadır.[240]

6) İkinci cevap farklı kelimelerle ifade edilse bile genellikle birinci cevapla aynı hükmü içerir.[241] Bu tür cevapların yer aldığı fetvalara örnekler şunlardır:

"*Zeyd'in sefînesine harbîler müstevlî olup şu kadar metâını alup dâru'l-harbe götürüp ba'dehû dâru'l-harb'de Amr-ı müste'men ol metâını harbîlerden şu kadar akçeye iştirâ idüp dâru'l-İslâma çıkardıktan sonra Zeyd ol metâını Amr'dan meccânen almağa kâdir olur mu?* ***el-Cevab:*** *Olmaz semeni ile alur. Cevabun ahar: Amr'ın iştirâ ettiği semen ile alur.*"[242]

[238] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 37/b.

[239] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 7/a-b.

[240] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları*, 45.

[241] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları*, 41.

[242] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 33/b.

*"Zeyd-i müslim, ekser evkatte salât-ı mefrûzayı tekâsülen terk eylese Zeyd'e ne lâzım olur? **el-Cevab:** Tâ'zîr olunub kılmaya tenbih olunur. Cevâb-ı Ahar: Ta'zir olunub terk etmemeğe tenbih olunur."*[243]

7) Bazen ikinci cevapta, birinci cevapta yer almayan ve hükmün neticesine tesir etmeyen ilave beyanlar bulunmaktadır. Bu tür ifadelerin yer aldığı cevaplara aşağıdaki fetvalar örnek gösterilebilir:

*"Askerî tâifesinden olan Zeyd'in birkaç yüz ağnâmından resm-i ağnâm cem'ıne me'mûr olan Amr resm taleb eyledikde "Ben askerî tâifesindenim" deyip vermemeğe kâdir olur mu? **el-Cevab:** Olmaz. Cevâb-ı âhar: Emir nice ise onunla amel olunur."*[244]

*"Bir kasaba ahalisinden olup ol kasabada nâib ola gelen Zeyd içün min ba'd nâib olmaya deyü emr-i sultani vârid olduktan sonra hilafına emr vârid olmadan Zeyd ol kasaba'da yine naib olsa Zeyde ne lazım olur? **el-Cevap:** Ta'zîr ile zecr ve men olunur. Cevâb-ı âhar: Ta'zir-i şedîd ile zecr ve men olunur."*[245]

8) İki cevap içeren fetvaların bazılarında ikinci cevap hükmün gerekçesini açıklar niteliktedir.[246] Bu tür cevaplara aşağıdaki fetvalar örnek gösterilebilir:

*"Zeyd'in Amr'dan semen-i ma'luma iştira ve kabz ve def'-i semen ettiği kulu Bekr, Zeyd'in yedinden ibâk idüp ğâib olduktan sonra Zeyd Bekr'in Amr yanında iken dahi birkaç kere ibâk idüp ayb-ı kadîmi olduğunu da'va ve ispat eylese Bekr dahi âbık iken Zeyyd Amr'dan noksân-ı ayb namına bir nesne almağa kadir olur mu? **el-Cevab:** Olmaz. Cevâb-ı âhar: Olmaz mademki Bekir dahi âbık ola."*[247]

---

[243] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 57/a.

[244] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 24/a.

[245] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 536/a.

[246] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları*, 43.

[247] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 348/b.

*"Zeyd tapu ile tasarrufunda olan yerine bir samanlık bina ettikte ol yerin kurbunda kadîm-i harmanı olan Amr, benim harmanımın rüzgârına zararı vardır deyü ol samanlığı Zeyd'e kal' ve ref' ettirmeğe kadir olur mu? **el-Cevab:** Olur. Cevab-ı âhar: Zarârı def' ider."*[248]

9) İki cevap içeren fetvalar bazen ilave bir hükmü ve neticeyi barındırır.[249] Bu tür cevaplara aşağıdaki fetvalar örnek gösterilebilir:

*"Zeyd, karındaşı Amr ile müşterek oldukları menzili Amr gaib olmakla Zeyd iki sene müstakillen zabt ve âhara îcâr ve ücretini almış olsa hala Amr geldikte ol ücretin nısfını Zeyd'den almağa kadir olur mu? **el-Cevab:** Olmaz Zeyde dahi Tayyib olmaz, şeriki hissesin tasadduk ider. Cevâb-ı Âhar: Olmaz, Zeyd'e dahi tîb olmaz."*[250]

*"Zeyd'in Amr ile bir hususa müteallika da'vası olup Bekr-i kâdiye mürafa'a olduklarında Zeyd, da'vasına mütâbık fetva-yı şer'iyye'yi Bekr'e gösterdikte Bekr-i kâdi hak Zeyd'in yedinde iken Amr'ı himaye idüp fetva ile amel itmeyüp ibtâl-i hakka sa'y eylese Bekr'e ne lâzım olur? **el-Cevab:** Azl olunmak lazımdır. Cevâb-ı Âhar: Âsim-i azîm ve azlille ta'zîr lazım olur."*[251]

10) Fetvaların cevaplarında yer alan ifadeler büyük çoğunlukla yukarıda zikredildiği gibidir. Bununla birlikte bazı fetvaların cevaplarında "olur", "olmaz" ifadelerinin dışında "câizdir", "vardır", "yoktur", "emr-i âlîye menûttur" gibi ifadelere de rastlanmaktadır.

a) "Câizdir" ifadelerinin yer aldığı cevaplara örnekler:

[248] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 619/b.

[249] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları,* 44.

[250] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 384/a.

[251] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 531/a.

"Zeyd, kendinin ve evlâd-ı sığarının ve cariyelerinin sadaka-i fıtırlarını verir oldukta cümlesini bir yere koyup virmek mi evlâdır yoksa her birinin fitresini başka başka mı virmek evlâdır. ***el-Cevab:*** *Cümlesini bir fakire virmek câizdir."*[252]

"Zeyd Acem diyârında fevt olup ve yanında bulunan emvâlını ânda beytü'l-mâl emîni olan Amr, kabz etmekle Zeyd'in kendi diyarında evlâd-ı sığârının vasileri olan Bekr, nakl-i şer'i alub birkaç şühûd-u tarik ile ol diyara varmak içün ecr-i misalleri ile isticar ve götürüp ol diyara varup nakli ispat ve ol emvâlı Amr'dan aldıkta şühûdun ecr-i misillerini emvâl-i mezbûra'dan virmek câizmidir? El-cevâp: Câizdir."[253]

b) "Vardır" ifadesinin yer aldığı cevaplara örnekler:

"Zeyd, sahrada vâki' namazgâhta huşu' ile namaz kılarken durduğu yerde basarı mahall-i secdeye nazir olup lakin ol mahalle iki üç zira' karib mukâbelesinde makâbir olup basarı ol makâbire vâki' olur olsa yanlarında bir sütre olmayıcak salat-ı mezburada kerahet var mıdır? ***el-Cevab:*** *Vardır."*[254]

"Zeyd-i hür bir kaftan giyüp namaz kılsa caiz olur mu? ***el-Cevab:*** *Olur. Bu surette Zeyd'in vech-i muharrer üzere harir ile kıldığı namazda kerahet var mıdır? El Cevap: Vardır."*[255]

c) "Yoktur" ifadesinin yer aldığı cevaplara örnekler:

"Zeyd, öğle namazının farzını edâya şuru' idüp sûre-i fâtihâyı kıraatten sonra zam-ı sure ider oldukta sure-i Kur'an-ı azîmü-şân'dan bir sûrenin âhirinden birkaç âyet kıraat eylese salâtında kerahet var mıdır? ***el-Cevab:*** *Yoktur."*[256]

[252] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 12/b.

[253] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 572/b.

[254] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 3/b.

[255] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 3/b.

[256] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 3/a-b.

"Bir nehr-i cârînin a'lasında ba'zı kimesneler esvâb ğasl eyleseler ondan bir mil esfelinde ol suyu ist'imalde kerâhet var mıdır? ***el-Cevab:*** *Yoktur."*[257]

d) "Emr-i âliye menûttur" ifadesinin yer aldığı cevaplara örnekler:

"*Zeyd-i zimmî bir karye'de sâkin olup kurbunda olan kasabada dükkânı olup, dükkânda ekseriya ticaret eylese Zeyd'in cizyesi bir mahalle bağlı olmayıcak cizyesini ol kasaba cizyedârı mı alır, yoğise ol karye cizyedârı mı alır?* ***el-Cevab:*** *Emr-i âlîye menûttur.*"[258]

"Zeyd-i zimmînin babası bir karye ahâlisinden ve anası âhar karye ahâlisinden olup kendi yerinde cizyeye bağlanmasa hâlen cizyesini ol karyelerden kankısının cizyedârı ahz'a kâdir olur? ***el-Cevab:*** *Emr-i âli'ye menûttur."*[259]

11) Doğrudan meselenin cevabı verilmeyip meseleyle ilgili sahâbeden farklı görüşlerin zikredildiği fetvalar da vardır. Bazı fetvalarda mesele ihtilaflı olduğu için o konudaki tercih hâkime bırakılmıştır. Ayrıca cevaplarının daha önce zikredildiği söylenerek tekrar cevaplanmadığı söylenen fetvalar da vardır. Son olarak emsal uygulamalara müracaat edilmesini belirten fetva örneklerine de rastlanmaktadır.[260] Bu tür fetvalara sırasıyla aşağıdaki fetvalar örnek gösterilebilir:

"Zeyd-i müslimin zevce-i hâmili Hind-i nasrâniyye fevt oldukda Hind müslimîn makberesine mi defn olunur yohsa kefera makberesine mi? ***el-Cevab:*** *Sahâbe-i kirâm (rıdvânullahi aleyhim)'den bazı şân-ı velede itibar edip mekâbir-i müslimînde defn olunmağa revâ görüp bazı âhar dahi "Batn-i ümde olan veled ümme tâbi'dir" deyu hâl-*

[257] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 1/b.

[258] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 41/a.

[259] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 41/a.

[260] Cihan, *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları,* 46.

i ümme nazaran mekâbir-i keferada defn olunmağa ihtiyâr edip Ukbe b. 'Âmir radıyallahu anh *'alâ hıddeti bir mevzı'da defn olunmağa ihtiyâr buyurmuşlardır."*[261]

"Zeyd Amr ile müşterek olduğu mülk vakıf hamamdan nısfını vakf-ı lâzım ile vakıf ve gallesini bir camiin mesâlihine şart edip ve tevliyetini dahi cami'-i mezbûrun mütevellîlerine şart edip Amr dahi kendi hissesini vakf-ı lâzım ile vakıf ve gallesini evlâdına şart eylese hâlâ cami'-i mezbûrun mütevellîsi Bekir ol hamamdan nısfını Amr'ın evlâdı izinlerinsiz Beşir'e îcâra kâdir olur mu? ***el-Cevab:*** *Mes'ele muhtelefun fîhâdır, hâkim vakfa nâfi' olan ile amel eder."*[262]

"Bu suretde Amr ve Bekir şahadetlerinde "kâziben etmiş idik" deyu ikrârlarına binâen ne lâzım olur? ***el-Cevab:*** *Merra'l-cevâb (Cevâbı önce geçti)."*[263]

"Bir cami-i şerîf evkâfına berat ile mütevellî olan Zeyd'den karyesi ahâlîsi tekâlîf-i örfiyye almağa kâdir olurlar mı? ***el-Cevab:*** *Emsâl muâmelesi ile muâmele olunur."*[264]

el- Fetâvâ'l-Hayriyye'nin soru ve cevap şekillerine gelecek olursak, Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında yer alan sorular sadece meseleleri içermemekte, ayrıca sorunun kim tarafından ve nereden sorulduğuyla ilgili bilgilere de yer vermektedir. Buna göre Hayreddin er-Remlî'ye başta yaşadığı şehir Remle olmak üzere Kudüs, Nablus, Gazze, Ledd, Yafa, Hayfa, Halil, Akkâ, Dımaşk, Trablus, Şam, Dimyat, Aris ve Safed gibi şehirlerden sorular gelmiştir. Bu şehirlerden bazıları fetvaya konu olan olayın gerçekleştiği yer olarak da zikredilmiştir. Bunun dışında soruyu soran kişinin isimlerine de yer verilmiştir. Akgündüz, ismi zikredilen müsteftilerin genellikle âlim kişiler olduğunu söylemiştir. Gazze'den Şeyh Salih et-Timurtâşî, Dimyat Kadısı, Şeyh Beşir b. Şeyh Muhammed el-Halîlî fetvalarda zikredilen isimlerden bazılarıdır.[265]

---

[261] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 10/a.

[262] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 272/b.

[263] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 514/b.

[264] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 626/b.

[265] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 47-48.

Bazı sorularda müstefti, meseleyi arz ettikten sonra "*Cevabı ayrıntılı olarak izah ediniz*"[266], "*Sarih nakil ve sahih kavillerle cevabı ifade ediniz*"[267] veya "*Beklenen, bu meselenin araştırılması ve uzunca cevap verilerek artık başka söze ihtiyaç bırakılmamasıdır*"[268] gibi ifadeler kullanarak müftüden detaylı ve kuvvetli bir cevap istediğini belirtmiştir. Bu durum Hayreddin er-Remlî'ye soru soranlar arasında ilmî meselelerden haberdar, ilimle iştigal eden kimselerin olabilme ihtimalini güçlendirmektedir.

Aynı şekilde Hayreddin er-Remlî'nin verdiği cevaplar, muhatabının ilmî seviyesi hakkında ipucu vermektedir. Buna örnek olarak Hayreddin er-Remlî'nin cevapta "Sen de iyi biliyorsun ki…" demesi ve cümlenin sonunda "Başka türlü düşündüren ibareler bu hükme aykırı sayılamaz, zira onların neye hamledileceği mahir fıkıhçının malumudur."[269] şeklinde cevap vermesi gösterilebilir.[270]

Akgündüz eserinde, müsteftinin ilim sahibi olduğunu gösteren bazı özel örneklere yer vermektedir. Bunlar; Ebû Hanife'ye nisbet edilen bir görüşün sorulması, manzum bir fıkıh kitabından anlaşılmayan ifadelerin açıklanmasının istenmesi ve Hidâye'de geçen hünsa ile ilgili bir hükmün açıklamasının sorulmasıdır.[271]

Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında şeyhülislam fetvalarında olduğu gibi muhayyel isimler kullanılmamış, aksine kişilerin gerçek isimlerine yer verilmiştir. Sorulardaki isimlerin birbirinden farklı ve yaygın olmayan isimler olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir.[272]

---

[266] Hayreddin b. Ahmed er-Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye li nef'i'l-beriyye*, el-Matba'atü'l-kübrâ'l-Mîriyye (Dârü't-tibâ'ati'l-Âmire), Bulak 1300, I, 5.

[267] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 31

[268] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 33.

[269] Remlî, *el-Fetâvâ*, II, 187.

[270] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 48.

[271] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 52.

[272] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 53.

Hayreddin er-Remlî, bazen müsteftinin sorusunu eleştirmiş bazen de onu uyarmış ve ikaz edici ifadeler kullanmıştır. Talakla ilgili bir meseleye "Bu meselede fıkıhta kuvvetli anlayışı olan kişi bir tarafa, zayıf anlayışlılar için bile bir kapalılık yoktur."[273] şeklinde cevap vermiştir. Hayreddin er-Remlî, kendisine sorulan sorular meşhur ve basit meseleler olduğunda, "Bu açıklanmaya ihtiyaç duyulmayacak kadar açık ve zikredilmeye gerek kalmayacak kadar zâhirdir."[274], "Bu mesele, fıkıh ilmine sadece bir parmağını daldırmış olan kimse için bile açıktır."[275] veya "Mesele gayet meşhurdur, hakkında nakil çoktur."[276] şeklinde cevaplar vermiştir.[277] Hayreddin er-Remlî'nin bazı cevaplarında üzüntü, hayret ve kızgınlık ifadelerine de rastlanmaktadır. Bu gibi durumlara genellikle toplumda gördüğü olumsuz bir durum sebep olmuştur. Bazen de verdiği cevapların kıymetine vurgu yapan "Bu yazıyı değerlendir, çünkü eşsizdir."[278], "Bunu düşün ve değerlendir, zira bu meselede cevabı bu şekilde yazabilen pek azdır."[279] gibi ifadeler kullanmış ve istisnasız tüm fetvalarını "Allah en iyisini bilendir." sözüyle bitirmiştir.[280]

Fetva mecmuaları soruların ve cevapların formları itibariyle karşılaştırıldığında ilk göze çarpan hacimlerdeki farklılıktır. Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları gerek soruların gerekse cevapların hacimleri itibariyle Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarından çok daha fazladır. Bu farklılık iki fetva mecmuasının farklı usullerde kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır. Hayreddin er-Remlî'nin genellikle kendisine sorulan soruları fetâvasına alırken, soruların bağlamla olan ilişkisini koparmadığını görmekteyiz. Bu da fetvaların hacimlerinin artmasına sebep olmaktadır. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında ise bağlamla ilgili bilgilere olabildiğince az yer verilmektedir. Ayrıca Hayreddin er-Remlî'nin cevaplarında kendi kanaatine yer vermeden önce farklı

[273] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 46.

[274] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 90.

[275] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 177.

[276] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 127.

[277] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 56-57.

[278] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 40.

[279] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 187.

[280] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 56-67.

kaynaklardan nakiller zikretmesi, Minkârîzâde'nin cevaplarında ise nakillere yer vermemesi, iki fetva mecmuasının soru ve cevaplarındaki hacim farkının temel sebebidir.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında soruyu soran kişi ve sorunun sorulduğu ortamla ilgili detaylara yer verilmemektedir. Bunun bir uzantısı olarak fetvalar gerçek isimlerden arındırılmakta ve farazi isimler kullanılmaktadır. Fetvalarda, erkekler için *Zeyd, Amr, Bekir, Beşir, Hâlid* gibi isimlere yer verilirken kadınlar için *Hind* ve *Zeynep* gibi isimler kullanılmaktadır.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında Hayreddin er-Remlî'den farklı olarak "Sûret-i uhrâ", "Bu sûrette" ya da "Sûret-i mezbûrede" gibi ifadelere de rastlanmaktadır. Yahyâ Efendi fetvalarında bu ifadelerden sonra bir önceki fetvayla aynı meseleyi dile getiren veya bir önceki fetvanın farklı bir yönüyle ilgili olan sorulara yer vermiştir.

Minkârîzâde'nin fetvalarında cevaplar çoğu zaman olur yahut olmaz şeklindedir. Bu şekildeki cevaplar çoğunlukla "kâdir olur mu?" ,"câiz olur mu?", "lâzım olur mu?", "sahih olur mu?","mesmû'a olur mu?", gibi soruların cevabında gelmektedir. Bazen fetva cevaplarında sadece "olur", "olmaz" ifadeleri yer almaz, "Olur, zaruret yoksa gayr-ı evladır."[281], "Olur ma'al-kerâhe."[282] gibi ilavelerle faziletli olanın ne olduğu da ifade edilir. Bazen de "olur", "olmaz" ifadelerinden sonra meselenin çözümüne ilişkin açıklamalara yer verilir. Mesela bir soruda "olmaz" denildikten sonra "izhâr-ı cehl eylemiş bu mekûle kelimâttan hıfz-ı lisan lâzımdır."[283] ifadesine yer verilmiştir. Bazı soruların cevabında yer alan "olur", "olmaz" ifadeleri ise bir şarta bağlanarak söylenmiştir. Buna "Müstahiller oluncak tecidîd-i îman ve nikâh lâzım olur."[284], "Buluğu mukarrar ise olmaz."[285] gibi ifadeler örnek gösterilebilir. Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında ise Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarından farklı olarak cevaplarda daha uzun açıklamalar yer almaktadır.

[281] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 4/b.

[282] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 3/a.

[283] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 46/a.

[284] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 48/a.

[285] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 39/b.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında bazı soruların altında iki cevap yer almaktadır. Bu sorularda ikinci cevap, "Cevâb-ı âhar" ifadesi kullanılarak zikredilmektedir. Hayreddin er-Remlî'nin cevaplarında ise bu türden ikinci cevaplar yer almamaktadır.

Hayreddin er-Remlî'nin fetva sorularının bazısında müstefti meseleyi arz ettikten sonra "Cevabı ayrıntılı olarak izah ediniz."[286], "Sarih nakil ve sahih kavillerle cevabı ifade ediniz."[287], "Beklenen, bu meselenin araştırılması ve uzunca cevap verilerek artık başka söze ihtiyaç bırakılmamasıdır."[288] gibi ifadeler kullanarak müftüden detaylı ve kuvvetli bir cevap istediğini belirtmiştir.[289] Minkârîzâdenin fetvalarında ise bu tür ifadelere rastlanmamaktadır.

Ayrıca Hayreddin er-Remlî'nin cevaplarında "Sen de iyi biliyorsun ki…", "Başka türlü düşündüren ibareler bu hükme aykırı sayılamaz, zira onların neye hamledileceği mahir fıkıhçının malumudur."[290] gibi ifadeler kullanırken, Minkârîzâde'nin fetvalarında bu tür ifadeler yer almamaktadır.[291]

Hayreddin er-Remlî, bazen müsteftinin sorusunu eleştirmiş bazen de onu uyarmış ve ikaz edici ifadeler kullanmıştır. Mesela kendisine talakla ilgili bir mesele soran kişiye "Bu meselede fıkıhta kuvvetli anlayışı olan kişi bir tarafa, zayıf anlayışlılar için bile bir kapalılık yoktur."[292] şeklinde cevap vermiştir. Hayreddin er-Remlî, kendisine sorulan sorular meşhur ve basit meseleler olduğunda, "Bu açıklanmaya ihtiyaç duyulmayacak kadar açık ve zikredilmeye gerek kalmayacak kadar zâhirdir."[293], "Bu mesele, fıkıh

[286] Remil, *el-Fetâvâ*, I, 5.

[287] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 31

[288] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 33.

[289] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 49.

[290] Remlî, *el-Fetâvâ*, II, 187.

[291] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 49.

[292] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 46.

[293] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 90.

ilmine sadece bir parmağını daldırmış olan kimse için bile açıktır."[294] veya "Mesele gayet meşhurdur, hakkında nakil çoktur."[295] şeklinde cevaplar vermiştir.[296] Bu tür cevaplar Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında bulunmamaktadır.

C. SİYER FETVALARININ KONU ve SAYI İTİBARİYLE MUKAYESESİ

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'nin siyer bahsinde 42 başlık altında 448 fetva yer almaktadır. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de ise aynı bahiste alt başlıklardan önce 7 diğer başlıklar altında 45 olmak üzere toplam 52 fetva bulunmaktadır. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvaları hem sayı hem de konu çeşitliliği açısından Hayreddin er-Remlî'nin siyer fetvalarına göre daha zengin bir içeriğe sahiptir. İki fetva mecmuasında konu çeşitliliği açısından böyle bir fark bulunmasında en büyük etken şüphesiz ki birinin şeyhülislam diğerinin ise taşra müftüsü olmasıdır. Bununla birlikte bu farklılığın ortaya çıkmasında fetva mecmualarının bir araya getiriliş yöntemi ve amacı da ayrı bir öneme sahiptir. Hayreddin er-Remlî'nin oğlu Muhyiddin'in, babasının fetvalarını derlerken hangi yöntemi benimsediğini ikinci bölümde ele aldık. Muhyiddin, mecmua içerisine aldığı fetvaların birçok yerde vuku bulmasına rağmen kitaplarda az rastlanan ve tam olarak açıklanmayan fetvalar olduğunu söyler. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarının mecmua haline getirilmesinde ise böyle bir çaba yoktur. Bu mecmuada daha çok şeyhülislam efendiye sorulan soruların hepsini bir araya toplama gayreti söz konusudur. Ayrıca, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de bir konuyla ilgili her mesele ayrı bir soruda ifade edilmiş ve cevaplarda da sadece ilgili sorunun cevabına yer verilmiştir. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de ise bir konuyla ilgili sorunun cevabında o konuda bilinmesi gereken ve sorulması muhtemel diğer bilgilere de yer vermiştir. Fetvaların üslubundaki bu farklılık iki fetva mecmuasının ihtiva ettiği fetva sayılarının da farklı olmasına sebep olmuştur.

1. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin Siyer Bölümünün Muhtevası

[294] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 177.

[295] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 127.

[296] Akgündüz, *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları*, 56-57.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin siyer fetvalarında en fazla soru cizye bahsiyle ilgilidir. İslam devletinde ehl-i zimmet gayrimüslimlerin temel vergi mükellefiyeti cizye idi. Kötürüm, kör ve yaşlı olanlar ve toplumla ihtilat etmeyen rahipler ayrı bir statüde değerlendirilir ve onlardan cizye talep edilmezdi. Kimlerden cizye alınıp alınmayacağı, birkaç seneden beri cizye ödemeyen birinden geçmiş senelerin cizyesinin alınıp alınmayacağı, bir zimmînin gayr-i müslim kölesinden cizye alınıp alınmayacağı ve zimmînin cizyesini hangi köyün cizyedârına vereceği gibi cizyede muafiyet ve cibayet belki en çok fetvaya konu olan meseler içinde yer alıyordu.[297] Ayrıca cizyeyle ilgili soruların fazla olması devletin gayrimüslimlerle olan ilişkilerinde şeriâta olan hassasiyetini de göstermektedir. Zira kimlerden cizye alınıp alınmayacağı gibi meseleler daha çok devleti ilgilendiren meselelerdir. Bu meselelerde şeyhülislam fetvasına müracaat edilmiştir.

Şeriatı istihfaf ve inkâr edip, şer'i hükümlerden yüz çevirmeyle ilgili fetvalar siyer bahsindeki fetva sayısı bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Genel olarak bu başlık altında yer alan konular şunlardır: Bir anlaşmazlığın çözümünde şeriata başvurmayı kabul etmemek, kendi aralarındaki örfü şer'i hükümlerden üstün görerek şeriata başvurmak istememek, bir Müslümanın bir zimmîyle olan anlaşmazlığını çözmek için zimmînin şeriata gitmek istemeyip "papaza başvuralım" demesiyle papaza başvurmaları, "kanun var iken şer' bizim aramıza girmez" demek ve "ben şeriat bilmem hakkımı senden döve döve alırım" demek.[298]

Kâfirin Müslüman olup olmadığı durumlarla ilgili fetvalar siyer bahsinde üçüncü sırada yer almaktadır. Müslümanlar ve zimmîler ticari ve sosyal münasebetler başta olmak üzere birbirleriyle etkileşim içerisindedirler. Bu etkileşim neticesinde zimmîlerden bazıları kendi iradeleriyle Müslüman olmak istemişler ve kelime-i şahâdet getirerek Müslüman olmuşlardır. Fetva metinlerine bakılacak olursa Müslüman olanlar her zaman kelime-i şahadet getirmemişler bazen de "dîn-i İslam'a girdim" ve "ben müslim oldum ve batıl dinden çıktım hak dine girdim" gibi ifadeler kullanmışlardır. Kimi zaman da ikrah

[297] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 40/b, 41/a.

[298] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 49/a, 49/b, 50/a.

neticesinde Müslüman olmuşlar ya da sarhoşken kelime-i şahadet dile getirmişlerdir. Bunlara ek olarak, "eğer bu taşın yazısı Müslüman yazısı ise ben Müslüman olayım" veya "la ilahe illallah İsa ruhullah ben dahi dinimce Müslümanım" gibi ifadeler kullanmışlardır. Kullanılan bu ifadelerin doğurduğu hukuki sonuçlar şeyhülislam efendiye sorulmuş ve fetva mecmualarında *"Kâfirin Müslüman Olup Olmadığı Durumlar"* başlığı altında toplanmıştır.[299]

Fetva, hüccet, kitap ve şeriata küfür etmekle ilgili fetvalar siyer bahsinde en fazla sual edilen konular arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Bu başlık altında çoğunlukla iki taraf arasındaki bir anlaşmazlığın çözümünde taraflardan birinin şeriata başvurması ve konuyla ilgili fetva alarak fetvayı hasmına tebliğ etmesi neticesinde hasmının şer'i hükmü istihfaf edip, fetvaya veya şeriata küfür etmesiyle ilgili meseleler yer almaktadır. Bu bağlamda "fetvanı yak da yüzüne tütüd", "bu şehirde geçmez, var fetvayı ineğinin boynuzuna tak", "ben hükm-i şer'e ve fetva-yı şerîfe razı değilim", "ben ol hücceti hâkim-i mezbura yutturdum", "hüccetin falan ederim" diyerek cima lafzıyle küfreden; "bu kâğıda ne itibar bu kâfir kadısı kâğıdıdır helvacı kâğıdı bundan yeğdir", "ben ol makule hüccet ile amel etmem hüccetine yestehliyem", ve "müftülük ve kadılık ne nesnedir eski kürkümü şuraya bıraksam müftülük ve kadılık ider" gibi ifadeler kullanan kimselerin durumları hakkında sual edilmiştir.[300]

İslam'dan çıkıp mürted olanlarla ilgili meseleler de siyer bahsinde önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu başlık altında yer alan konular genel hatlarıyla şunladır: Müslümanken mürted olup dâru'l-harbe kaçan ve orada Müslümanlar tarafından yakalanan kişinin dâru'l-islama ihraç edilmesi durumunda bu kişinin köle edinilmesi, mürted olduktan sonra kendisine İslam'a geri dön denilmesine rağmen küfründe ısrarcı olan kişi hakkında mürted hükümlerinin uygulanması, karısı mürted olan kocanın durumu, tabiyetle Müslüman olan çocuğun buluğa erdikten sonra mürted olması, kâfir elinde esir olduktan sonra irtidat eden kadının kocasıyla olan nikanın durumu, tabiyetle Müslüman olan küçük çocuğun sonradan İslâm'ı kabul etmeyip irtidat etmesi ve ölmesi

[299] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 38/b, 39/a.

[300] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 50/b, 51/a.

durumunda nereye gömüleceği, bir zimmînin Müslüman olan birini dininden döndürmesi, irtidad edip bunda ısrarcı olan kişinin katl edilmesi ve Müslümanken kazandığı malın çocuklarına miras olarak intikali ve mekrle Müslüman olan kişinin daha sonra irtidat etmesi.[301]

Kur'an'a ve Kur'an okuyana küfretmeyle ilgili fetvalar da siyer bahsinin başta gelen meseleleri arasındadır. Bu başlık altında yer alan fetva konuları genel hatlarıyla şunlardır: "Kur'ân'a ve okuyanın başına yestehleyim", kur'an okutana "niçün okutursun ki lânet sana ve okuduğuna", "gerçi hâfız-ı kelâmullahsın da ağzın necaset ile doludur" demek, Kur'an-ı azimü'ş-şan tilâvet eden kişiye cimâ lafzıyla "bire ağzını ve avradını dînini ve îmânını ve okuduğun kur'anı falan ettiğim" diyerek küfretmek, Kur'an için "Allah kelamı değildir, Hz. Osman îcâdıdır" demek, sarf ve nahv ve meânîden haberi olmayıp kendi aklı üzere ayet-i kerîme ve ahâdis-i nebeviyye'ye mana veren kimsenin durumu, Arapça terkip istihracına kâdir olamayan bir kişinin Türkçe'ye tercüme edilen hadisleri cemaate okuyup Türkçe manalarını aktarması, yasin okumaya davet edilen imamın "ben yâsîn-i şerîf tilavet etmem yörük yâsini tilavet iderin" deyüp "dağlarda biter bu tarak eşekte olur mıtrak dokuz olasın ya buzak Allahu ekber" deyip tahfif-i Kur'ân-ı azim etmesi.[302]

Yukarıda *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de yer alan fetva konu başlıkları ve fetva içerikleri hakkında en fazla soru bulunan konudan en az 15 soru bulunan konuya kadar yer verdik. Bu konulara ilaveten cin çağırmak, evde içki bulundurmak, ahiret ve haşr, kâfir ayinlerine katılmak, zimmîlerin yüksek sesle İncil okumaları, zimmîlik anlaşmasının bozulması, dâru'l-harpten kaçan kölenin durumu gibi daha birçok konuya dair fetva bulunmaktadır.

Siyer bahsi fetva konularını ve sayılarını iki farklı tablo üzerinden göstermek istiyoruz. Birinci tablo fetva mecmuasının tertîbine göredir. İkinci tablo ise hakkında en

[301] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 37/b, 38/a.

[302] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 44/a, 44/b.

az fetva bulunan konudan en fazla fetva bulunan konu sıralamasına göre tertip edilmiştir. Konularla ilgili fetvalara tezin ekler bölümünde yer verilmiştir.

***Tablo 3: Fetâvâ-yı Minkârîzâde* Mecmuasının Tertibine Göre Siyer Bahsinin Konu Başlıkları**

Fetva Konuları	Fetva Sayıları
1. Başlıklardan Önce Muhtelif Konular	16
2. Zimmilerin Müslümanlarla Yaptıkları Zimmilik Mukavelelerini İhlal Etmeleri	9
3. İstîla	11
4. Kölenin Harbilerce İstîla Edilmesi ve Dârulharb'den Kaçması	5
5. Kâfirlerin İstîlâsından Sonra Müslümanların Fetih ve İstilası	8
6. Dârulharbe Kaçan Köle	12
7. Da'vâ (Mahkeme yoluyla hak talebinde bulunma)	3
8. Müste'men ve Onunla Olan Muamele	3
9. Müsbiyeyle İlişkiye Girilen ve Girilmeyen Durumlar; Kölenin Neseb İkrarında Bulunması	11
10. Araziyle İlgili Fetvalar	14
11. Mürted	22
12. Kâfirin Müslüman Olup Olmadığı Durumlar	24
13. Sabînin Müslüman Olması Durumu ve Tabiyetle Müslüman Olmak	14
14. Ümmü Veled ve Veled-i Zina ;Veled-i zinâ'nın Müslüman Olması	10
15. Tab'iyetle Hürriyete Müteallik Fetvalar	3
16. Cizye	35
17. Kilise, Havra ve Mekteb Hakkında Fetvalar	7
18. Binanın Yükseltilmesiyle İlgili Fetvalar	3
19. Nafus ve Elvah Çalmak; Yüksek Sesle İncil Okumak ve Hınzır İmsak Etmek	9
20. İçki ve Evde İçki Bulundurma	3

21. Zimmilerin Müslüman Kıyafeti Giymeleri	4
22. Zimminin Müslüman Mahallesinden Yer Satın Alması veya Kiralaması ve Bu Yeri Satmaya Zorlanması	10
23. Tecdid-i İman ve'n-Nikah; Allah ve Kur'an; Vaaz ve Tefsir; Müslümanın Yaptığında Küfre Düşmeyeceği Davranışlar	6
24. Kuran, Tefsir, Küfür ve İnkar; Kur'ân'a ve Okuyana Küfretmek	15
25. Namaz	9
26. Peygamber, Azrail ve Melekler	5
27. Mescid, Ezan, Ka'be ve Hac	7
28. Müslümanın Tekfir, Zimminin Ta'zîm Edilmesi	12
29. Zimmiyi Tercih Etmek ve Küfür	13
30. Küfrü İkrar Etmek	18
31. Haramı Helal Kılmak	15
32. Dine, İmana ve Mezhebe Küfretmek	11
33. İlmi Tahkir Etmek ve Alime Lanet Etmek	8
34. Şeriattan Yüz çevirmek; Şeriatı İnkâr ve İstihfâf Etmek	29
35. Fetvaya, Hükme, Hüccete, Şahadete ve Kitaba Yönelik Fetvalar; Tescil ve Kaza; Şeriata Küfür Etmek	23
36. Ruhlardan ve Meşâyihdan İstimdâd Etmek ve Bunan İnanmak	2
37. Cin Çağırmak ve Gaybden Haber Vermek	3
38. Kâfir Ayinlerine Katılmak	7
39. Ahiret ve Haşr	5
40. Peygamberlere Küfür ve Onları Yalanlama; Hz. İbrahim'e Küfür, Hz. Aişe'ye Kazf; Hasan-ı Basrî'ye ve Muaviye'ye Ta'n	12
41. Zimmî'nin küfretmesi ve Tezanduk	4
42. Diğer Konularda Fetvalar	8
Toplam Fetva Sayısı:	**448**

***Tablo 4: Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de Fetva Sayılarına Göre Siyer Bahsinin Konu Başlıkları**

Fetva Konuları	Fetva Sayıları
1. Ruhlardan ve Meşâyihdan İstimdâd Etmek ve Bunan İnanmak	2
2. Da‘vâ (Mahkeme yoluyla hak talebinde bulunma)	3
3. Müste’men ve Onunla Olan Muamele	3
4. Binanın Yükseltilmesiyle İlgili Fetvalar	3
5. Tab‘iyetle Hürriyete Müteallik Fetvalar	3
6. İçki ve Evde İçki Bulundurma	3
7. Cin Çağırmak ve Gaybden Haber Vermek	3
8. Zimmilerin Müslüman Kıyafeti Giymeleri	4
9. Zimmî’nin küfretmesi ve Tezanduk	4
10. Kölenin Harbilerce İstîla Edilmesi ve Dârulharb’den Kaçması	5
11. Ahiret ve Haşr	5
12. Peygamber, Azrail ve Melekler	5
13. Tecdid-i İman ve’n-Nikâh; Allah ve Kur’an; Vaaz ve Tefsir; Müslümanın Yaptığında Küfre Düşmeyeceği Davranışlar	6
14. Mescid, Ezan, Ka‘be ve Hac	7
15. Kâfir Ayinlerine Katılmak	7
16. Kilise, Havra ve Mekteb Hakkında Fetvalar	7
17. Kâfirlerin İstîlâsından Sonra Müslümanların Fetih ve İstilası	8
18. İlmi Tahkir Etmek ve Alime Lanet Etmek	8
19. Diğer Konularda Fetvalar	8
20. Zimmilerin Müslümanlarla Yaptıkları Zimmilik Mukavelelerini İhlal Etmeleri	9
21. Nafus ve Elvah Çalmak; Yüksek Sesle İncil Okumak ve Hınzır İmsak Etmek	9
22. Namaz	9
23. Ümm-i Veled ve Veled-i Zina; Veled-i zinâ’nın Müslüman Olması	10
24. 22. Zimminin Müslüman Mahallesinden Yer Satın Alması veya Kiralaması ve Bu Yeri Satmaya Zorlanması	10

25. Dine, İmana ve Mezhebe Küfretmek	11
26. İstîla	11
27. Müsbiyeyle İlişkiye Girilen ve Girilmeyen Durumlar; Kölenin Neseb İkrarında Bulunması	11
28. Dine, İmana ve Mezhebe Küfretmek	11
29. Dârulharbe Kaçan Köle	12
30. Müslümanın Tekfir, Zimminin Ta'zîm Edilmesi	12
31. Peygamberlere Küfür ve Onları Yalanlama; Hz. İbrahim'e Küfür, Hz. Aişe'ye Kazf; Hasan-ı Basrî'ye ve Muaviye'ye Ta'n	12
32. Zimmiyi Tercih Etmek ve Küfür	13
33. Araziyle İlgili Fetvalar	14
34. Sabînin Müslüman Olması Durumu ve Tabiyetle Müslüman Olmak	14
35. Kuran, Tefsir, Küfür ve İnkâr; Kur'ân'a ve Okuyana Küfretmek	15
36. Başlıklardan Önce Muhtelif Konular	16
37. Mürted	22
38. Fetvaya, Hükme, Hüccete, Şahadete ve Kitaba Yönelik Fetvalar; Tescil ve Kaza; Şeriata Küfür Etmek	23
39. Kâfirin Müslüman Olup Olmadığı Durumlar	24
40. Şeriattan Yüz çevirmek; Şeriatı İnkâr ve İstihfâf Etmek	29
41. Cizye	35

2. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'nin Siyer Bölümünün Muhtevası

el-Fetâva'l-Hayriyye'nin siyer bahsinde en fazla soru öşür ve arazilerden alınan haraçla ilgilidir. Bu durum merkezden farklı olarak, taşradaki ana gündemi araziyle ilgili meselelerin belirlediğini göstermektedir. İlgili başlık altında yer alan bazı meseleler şunlardır: Tımar sahibinin mahsulleri toplamadan azledilmesi ve yerine başkasının getirilmesi durumunda mahsullerin kime ait olduğu meselesi, atâ sahibinin me'zun kölesinin sahibi adına yaptığı satışın caiz olup olmaması, çiftçilerin ellerindeki sultânî araziyi bir bedel karşılığında köy ahalisine rehin bırakmaları fakat sonrasında köylülerin bunu reddetmesi, ziraati nesilden nesile devam eden sultânî arazide ihtilaf çıkması,

tımarın sultânî araziyi ekip biçmesi için bir çiftçiye kiralaması fakat çıkan ürünü çekirgelerin yemesi durumunda kiracının icâreye devam edip edememesi, bir kimsenin sultânî arazisinin imâretine güç yetirememesi ve arazinin başkalarının eline geçmesi ve bu kişilerin bu arazinin imâreti için yaptıklarından sonra araziyi ilk elinde bulunduran kişinin burayı alıp alamayacağı, beytülmâla ait bir kuyunun kıymetinin iki katına satılması, çiftçinin ziraate elverişli haraç arazisinin ziraatini terk etmesi.[303]

İkinci sırada mürtedlerle ilgili fetvalar yer almaktadır. Bu başlık altındaki bazı meseleler şunlardır: Hz. İbrâhim'e küfreden ve daha sonra tövbe eden kimseye mürted ahkamının uygulanması, bir Müslümanın çarşı ortasında Hz. Peygambere küfretmesi, bir zimmînin Hz. Peygambere küfretmesi, "*Şayet bana peygamber bile gelse bunu yapmam*" diyen kişinin durumu, Nebi sallallahu aleyhi ve sellem'in bir kadına baktığında ve o kadın hoşuna gittiğinde kadının ister kocası olsun ister olmasın peygamberin sadece bakışlarıyla kadının ona helal olduğunu ve onunla ilişkiye girdiğini söyleyen kişinin durumu, fetvayı yere atan, yırtan ve fetvayla istihza eden kişinin durumu, biz şeriatla amel etmeyiz biz Arapların ve çiftçilerin örfü (deâimi) ile amel ederiz diyen kişilerin durumu, Dürzîlerden bazılarının hâkime tenasüh inancına sahip olduklarını söylemeleri.[304]

Üçüncü sırada siyer başlığı altında, alt başlıklara geçilmeden zikredilen fetvalar gelmektedir. Burada yer alan fetva konuları şunlardır: Kilise sınırlarını genişletmek, mescidin arazisini gasb etmek, yüksek sesle Hıristiyanlık beyadini okumak, Müslümanlara zarar vermek, zimmînin binasını yükseltmesi, taalli gerekçesiyle zimmîyi oturduğu yerden men etmek, Frenk ruhbanlarının manastırlarının ve manastır yanında bulunan evlerinin tamiri ve evlerinden manastıra açılan bir kapı inşa etmeleri, bir zimmînin Müslümanlara üstünlük taslayarak çocuğunun sünnet düğününde davul zurna çaldırması ve mumlar yakarak sokaklarda dolaşması bu durumda bir Müslümanın onlara tazimde bulunması.[305]

[303] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 94,95,96.

[304] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 102,103,104,105

[305] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 92,93,94.

Sayı bakımından en az fetva cizye bahsinde yer almaktadır. Bu bahiste yer alan fetvalar üç tanedir. Bunlardan birincisi ödeme vakti geldiği halde cizyelerini ödemeyen ve "bizim bekarlarımız evleninceye kadar cizye verme âdetimiz yoktur, evli olanlarımız ise ¼ kuruş cizye verirler, yaşlılarımıza gelince onlar hiç cizye vermezler" diyen zimmîler hakkındadır. İkinci fetva, arkasında bir tereke bırakmadan ölen zimmînin veresesinden cizye alınıp alınamayacağı hakkındadır. Üçüncü fetva ise üzerinde cizye borcu bulunan engelli bir Hıristiyan'ın eşi veya kardeşinin bu borcu ödemekle yükümlü tutulup tutulmamasıyla ilgilidir.[306] Aşağıdaki tablo *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de yer alan fetva konuları ve sayılarını göstermektedir.

***Tablo 5: el-Fetâva'l-Hayriyye* Mecmuasının Tertibine Göre Siyer Bahsinin Konu Başlıkları**

Fetva Konuları	**Fetva Sayıları**
1. Başlıklardan Önce Muhtelif Konular	7
2. Öşür ve Haraç	30
3. Cizye	3
4. Mürtedler	12
Toplam Fetva Sayısı:	**52**

3. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *el-Fetâva'l-Hayriyye*'nin Siyer Bölümü'nün Konu ve Sayıları İtibariyle Mukayesesi

Tablolarda da açıkça görüleceği üzere *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin alt başlıkları *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'ye göre çok daha detaylıdır. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de 41 alt başlık bulunurken *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de 3 alt başlık bulunmaktadır. Bu farklılıkta fetva sayılarının ilkinde çok daha fazla olması ana etken olsa da fetvaların başlıklandırılma yöntemi de önemli bir yere sahiptir.

[306] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 101,102.

el-Fetâva'l-Hayriyye'de alt başlıklardan önce yer alan fetvalar, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de, kilise, havra ve mekteb; haramı helal kılmak; binanın yükseltilmesi; nafus ve elvah çalmak; yüksek sesle incil okumak ve hınzır imsak etmek gibi başlıklar atında ele alınmıştır. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de sadece mürted bahsinde ele alınan fetvalar *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de yer alan mürted bahsi haricinde, peygamberlere küfür ve onları yalanlama; Hz. İbrahim'e küfür, Hz. Aişe'ye kazf; Hasan-ı Basrî'ye ve Muaviye'ye ta'n; zimmînin küfretmesi ve tezanduk; fetvaya, hükme, hüccete, şahadete, kitaba, tescil'e, kadı'ya müteallik fetvalar ve şeriata küfür etmek; şeriattan yüz çevirmek, şeriatı inkâr ve istihfâf etmek; zimmîyi tercih etmek ve küfür gibi farklı başlıklar altında ele alınmıştır.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'de, *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de olmayan birçok meseleye dair fetva yer almaktadır. Bu da bize siyer bahsi çerçevesinde Osmanlı merkezinde taşraya göre hangi meselelerle karşılaşıldığı hakkında bir tasavvur sunmaktadır. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de *el-Fetâva'l-Hayriyye*'den farklı olarak, savaşlar, istilalar, zimmîler, köleler, müste'menler, dâru'l-islam, dâru'l-harple ilgili meseleler daha fazla yer almaktadır. Gayrimüslimlerin devletle yaptıkları zimmet anlaşmasını bozmaları, kâfirlerin Müslümanların mallarına, gemilerine saldırarak bunları dâru'l-harbe götürmeleri, kölelerin düşmanlar tarafından ele geçirilerek dâru'l-harbe götürülmesi ve kölenin dâru'l-harpten kaçarak dâru'l-islama gelmesiyle ilgili meseleler, kâfirlerin istilasından sonra Müslümanların kâfirler üzerine istilada bulunmaları, dâru'l-harpten kaçan kölelerle ilgili meseleler, dâru'l-islama eman alarak giren müste'menler ve bunlarla olan muameleler, köleler, müsbiye ile ilişkiye girilmesi durumu, kölenin nesep ikrarında bulunması, tab'iyetle Müslüman olmayla ilgili meseleler, kölenin çocuğunun Müslüman olması ya da veled-i zinâ'nın çocuğunun Müslüman olması, teb'iyetle hürriyete kavuşmak gibi meseleler bunlardandır.

Zimmiler'in Müslümanlarla bir arada yaşamasından kaynaklanan meseleler de *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de daha fazla yer almaktadır. Zimmilerin içki içmeleri ve evde içki bulundurmaları, Müslüman kıyafeti giymeleriyle ilgili meseleler, Müslüman mahallesinden veya çarşısından bir yer satın almaları, Hz. Peygambere küfretmeleri,

kilise ve havra, sesli bir şekilde dini ayinlerini gerçekleştirmeleriyle ilgili meseleler bunlardandır.

Minkârîzâde'nin fetvalarında Müslümanlarla ilgili meseleler de yer almaktadır. Tecdid-i iman ve'n-nikâh; Müslümanı küfre düşüren ve düşürmeyen durumlar; Kur'an'a ve Kur'an okuyana küfretmek; ezan, namaz, peygamber ve Azrâil, mescid, ka'be ve hacla ilgili meseleler; Müslümanın tekfir edilmesi ve Müslüman birinin zimmîyi ta'zim etmesi; zimmîyi Müslümana tercih etmek; küfrü ikrar ve küfür; haramı helal kılmak; dine, imana ve mezhebe küfretmek; ilmi ve âlimi tahkir etmek; âlime lânet okumak; Şeriat'a başvurmayı reddetmek ve şeriata küfretmek; kâfir ayinlerine katılmak, peygamberlere küfretmek, Hz. Aişe'ye kazf, Hasan-ı Basrî ve Muaviye'ye ta'nla ilgili meseleler bunlardandır. Ayrıca ahiret ve harş; gaybden haber vermek; cin çağırmak; ruhlardan ve meşayihden istimadâdta bulunmak gibi bazı kelami meseleler hakkında da sorular yer almaktadır.

D. BENZER KONULARDA VERDİKLERİ FETVALAR

Tezimizin bu kısmında Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin ve Hayreddin er-Remlî'nin benzer konularda verdikleri fetvalarını on bir başlık altında örnekleriyle birlikte ele alacağız. Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve Hayreddin er-Remlî'nin aynı mezhebe mesup olmaları ve kullandıkları kaynakların büyük oranda birbirine benzemesi, onların benzer konularda verdikleri fetvaların benzer hükümler ifade etmesine sebep olmuştur.

1. Müslümanları Rahatsız Etmek, Yüksek Sesle Dini Bir Ayini Yerine Getirmek ve Kiliseye İlavede Bulunmak

Bu konularda *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de bir fetva[307] bulunmaktadır. Fetva, kiliseye ilavede bulunmak, yüksek sesle dini bir ayini yerine getirmek ve Müslümanları rahatsız etmek konularını birlikte içermektedir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise bu başlık altında

[307] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 92, Fetva No: 1. (Not: Fetva numalaraları ekler bölümündeki fetvalar içindir, eserin kendisinde fetvalar numaralandırılmamıştır.)

değerlendirebileceğimiz üç fetva[308] bulunmaktadır. Aşağıdaki örnerklerde de görüleceği üzere Hayreddin er-Remlî, konuyla ilgili klasik fıkıh kitaplarından deliller getirmekte ve meseleyi geniş bir şekilde tartışmaktadır. Minkârîzâde Yahyâ Efendi ise sadece meselenin hükmüne yer vermektedir. Sonuç olarak iki müftünün bu konular hakkında verdikleri fetvalar aynı hükmü ifade etmektedir.

2. Zimmilerin Binalarının Yüksekliği

Bu konuda *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de iki[309], *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise üç fetva[310] bulunmaktadır. Hayreddin er-Remlî birinci fetvada meseleyi Hanefî mezhebi metinleri çerçevesinde tartışmış, âlimlerin bu konudaki görüşlerine geniş bir şekilde yer vermiş ve konuyla ilgili kendi hükmünü ifade etmiştir. İkinci fetvada ise meseleler benzer olduğundan çok fazla nakilde bulunmadan meselenin hükmünü ifade etmiştir. Minkârîzâde Yahyâ Efendi ise sadece meselenin hükmünü ifade etmekle yetinmiştir. Nihayetinde iki müftü de zimmîlerin binalarının yükseliği meselesinde binanın Müslümanlara zararının dokunup dokunmamasına göre hüküm vermişlerdir.

3. Gayrimüslimlerin İbadethâneleri

Bu konudaki fetvalar zimmîlerin ibâdethânelerinin tamiriyle ilgilidir. Hayreddin er-Remlî'ye sorulan fetvada ruhbanların manastıra bitişik olan evlerinin tamiri ve güvenlik gerekçesiyle evlerinden manastıra açılan bir kapı inşa edip edemeyecekleri sorulmuştur. Hayreddin er-Remlî, burada Müslümanlara üstünlük taslama gibi bir durumun olmaması sebebiyle buna cevaz vermektedir.[311] Minkârîzâde Yahyâ Efendi de konuyla ilgili fetvalarında binanın eski hali üzerine ilavede bulunulmaması şartıyla yıkılan yahut tamiri gereken ibadethânelerin tamirine ve inşasına cevaz vermiştir.[312]

---

[308] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 42/a, Fetva No: 2,3; vr. 42/b, Fetva No:4,5.

[309] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 92-93, Fetva No: 2, 4.

[310] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 42/a, Fetva No: 1,2,3.

[311] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 93, Fetva No: 3.

[312] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 42/a, Fetva No: 5-7.

4. Müslümanlara Üstünlük Taslamak ve Rahatsızlık Vermek

el-Fetâva'l-Hayriyye'de davul ve zurna çalarak sokaklarda dolaşan bir zimmînin etrafında halka oluşturarak bu kişiye ta'zimde bulunan bir gruptan bahsedilmekte ve zimmînin bundan men edilip edilemeyeceği sorulmaktadır. Ayrıca Müslümanların bu zimmîye tazimde bulunup bulunamayacakları ve tazimde bulunmaları halinde cezalarının ne olacağına da soruda yer verilmektedir.[313] *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise bu konuyla ilgili iki fetva bulunmaktadır.[314] Bunlardan birincisinde kiliselerinde nâkus çalıp hınzır imsak eden ve dini günlerinde çocuklarını süsleyerek sokaklarda gezirdiren ve ilân-ı küfür ederek Müslümanlara rahatsızlık veren zimmîlerden bahsedilmektedir. İkinci fetva ise putlarını süsleyip dışarı çıkaran ve tahta çalmak suretiyle Müslümanları rahatsız eden zimmîleri konu edinmektedir. İki müftü de zimmîlerin bu yaptıkları şeylerden men edilmeleri yönünde fetva vermiştir.

5. Cizye

Cizyeyle ilgili *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de üç[315], *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise otuz beş fetva[316] bulunmaktadır. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de bulunan üç fetvadan birincisinde "bizim bekarlarımız evleninceye kadar cizye vermez, evlilerimiz ¼ verirler, yaşlılarımız cizye vermezler" diyerek cizye vermekten imtina eden zimmîler hakkındadır. İkinci fetva arkasında tereke bırakmadan ölen zimmînin veresesinden cizye alınıp alınmayacağı hakkındadır. Konuyla ilgili üçüncü fetvada ise üzerinde cizye borcu bulunan engelli bir Hıristiyanın eşinin veya kardeşinin bu borcu ödemekle yükümlü tutulup tutulmayacağı sorulmaktadır. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de yer alan fetvaların büyük çoğunluğu da kimlerden cizye alınıp alınmayacağı hakkındadır. Bunun yanında cizyeyi hangi köyün ya

[313] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 94, Fetva No: 7.

[314] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 42/b, Fetva No: 2-4.

[315] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 101,102, Fetva No: 1-3.

[316] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 40/b-41/b, Fetva No: 1-35.

da kasabanın cizyedârının alması gerektiğine dair sorulara da yer verilmektetir. İki müftünün bu konuyla ilgili verdikleri hükümler benzerdir.

6. Hz. İbrahim'e Küfretmek ve Lanet Okumak

İki müftüye de Hz. İbrahim aleyhiselâm'a küfretmeyle ilgili fetva sorulmuştur. Hayreddin er-Remlî, bu konuyla ilgili detaylı bir şekilde açıklamada bulunmuş ve bu kişinin had cezasına çarptırılarak öldürüleceğini söylemiştir.[317] Minkârîzâde Yahyâ Efendi ise böyle bir fiili işleyen kişinin hiç vakit kaybetmeden öldürülmesi gerektiği yönünde fetva vermiştir.[318] Dolayısıla iki müftü de kendilerine bu konularda sorulan sorularda aynı hükümle fetva vermişlerdir.

7. Bir Zimminin Hz. Peygambere Küfretmesi

İki müftüye de Hz. Peygambere küfür eden zimmînin durumu hakkında sorulmuştur. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de geçen fetvada Müslümanlara kin gütme, hırisityanlığı övme ve Müslümanlığı küçümseme kastıyla Hz. Peygambere küfür eden kişinin durumu sorulmuş ve Hayreddin er-Remlî bu kişinin cezasının ölüm cezası olduğunu söylemiş ve bunda mübalağaya gidilir demiştir.[319] *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise bu konu hakkında üç fetva bulunmaktadır. İlkinde sadece Hz. Peygambere küfür eden kişinin durumu, ikincisinde ise Hz. Peygamber, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya uygunsuz sözler söyleyip ağır küfür eden kişinin durumu hakkında sorulmuştur. Minkârîzâde Yahyâ Efendi bu iki sorunun cevabında da öldürülmeleri yönünde fetva vermiştir. Üçüncü soru ise Peygambere küfrettikten sonra Müslüman olan bir zimmî'nin ölümden kurtulup kurtulamayacağı hakkındadır. Minkârîzâde Yahyâ Efendi bu kişinin ölüm cezasından kurtulacağı yönünde fetva vermiştir.[320]

[317] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 102, Fetva No: 1.

[318] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 53/a, Fetva No: 8.

[319] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 103, Fetva No: 3.

[320] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 53/a, Fetva No: 1-3.

8. Zimmileri Müslümanlara Tercih Etmek ve Küfür

Zimmileri Müslümanlara tercih etmek ve küfür konusuyla ilgili Hayreddin er-Remlî'ye Zâhidî'nin "Kâfirler ve dâru'l harb, dâru'l islamdan ve Müslümanlardan daha hayırlıdır." diyen kişiyle ilgili verdiği fetva hakkında soru sorulmuştur.[321] Yani Hayreddin er-Remlî'ye doğrudan "Kâfirler ve dâru'l harb, dâru'l islam'dan ve Müslümanlardan daha hayırlıdır." diyen kişiyle ilgili sorulmasa da Zâhidî'nin bu soruya verdiği cevapla ilgili bir soru sorulmuştur. Bu sebeple bu fetvayı da benzer konudaki fetvalar arasında değerlendirdik. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarında ise kâfirleri Müslümanlardan daha üstün görmekle ilgili fetvalar yer almaktadır.[322]

9. Fetvayı Yırtıp Yere Atmak, Şeriata Küfretmek ve Fetvayla İstihza Etmek

el-Fetâva'l-Hayriyye'de bu konuyla ilgili bir fetva[323] bulunmaktadır. Hayreddin er-Remlî farklı kaynakara referansla şeriatla ve dinle istihza ederek bu fiili işleyen kişinin Müslümanların icmasıyla kâfir olduğunu, şeriatla istihza kastının olmadığı durumlarda ise tereddüt bulunduğunu söylemiştir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise on dört fetva[324] bulunmaktadır. Minkârîzâde Yahyâ Efendi ilk on üç fetvada tecdîd-i imân ve'n-nikâh'la hüküm verirken en son fetvadaki durumda ise "kâfirdir, avratı bâyindir" şeklide fetva vermiştir.

10. Şeriattan Yüzçevirmek, Şeriatı İnkar ve İstihfaf Etmek

Bu konuyla ilgili *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de iki fetva[325] bulunmaktadır. Birinci fetva şeriata müracaat etmek istemeyip hâkime küçük düşürücü sözler söyleyen kişinin durumu hakkındadır. Hayreddin er-Remlî, bu kimsenin şeriatı istihfaf etmesi durumunda kâfir

[321] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 103-104, Fetva No: 4.

[322] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 46/a, Fetva No: 1,3; vr. 46/b, Fetva No: 6-12.

[323] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 105, Fetva No: 7.

[324] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 50/b, Fetva No: 3-12, ; vr. 51/a, Fetva No: 13, 18.

[325] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 105-106, Fetva No: 8; s.106-107, Fetva No: 10.

olacağını söylemiş, hâkimi küçük düşürücü sözler söylemesinin cezasının da tazir olduğunu ifade etmiştir. İkinci fetva ise bir müftünün şer'î hükmü kabul etmeyen bir kişinin kâfir olduğunu ve karısının boş olduğunu söylemesiyle ilgilidir. Hayreddin er-Remlî'ye müftünün fetvasıyla bu kişinin kâfir olup olmayacağı sorulmuştur. Hayreddin er-Remlî bu sorunun cevabında, bir kimsenin onu küfre sokan şeyde ısrar etmedikçe imandan çıkmadığını ve âlimlerin Müslümanları hemen tekfir etmemeleri gerektiğini, zira küfrün büyük bir şey olduğunu söylemiştir. Ayrıca O, sorulan soruda küfrü gerektiren vecihler varsa ve bu vecihlerden biri tekfiri engelliyorsa müftünün Müslüman için iyi zanda bulunarak tekfiri engelleyen veche yönelmesi gerektiğini de ifade etmiştir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise bu konuda on iki[326] fetva bulunmaktadır. Minkârîzâde Yaya Efendi buradaki meselelerin çoğunda tecdid-i îman ve nikâhla hüküm verirken bazen buna ta'ziri de eklemiştir.

11. Şeriata Başvurmayı Reddetmek ve Kendi Örflerine Başvurmak İstemek

el-Fetâva'l-Hayriyye'de bu konuda yer alan fetva şeriata davet edilen çiftçilerin "biz şeriatla amel etmeyiz Arapların ve çiftçilerin deaimi ile amel ederiz" sözü hakkındadır.[327] Hayreddin er-Remlî, çiftçilerin bu sözleri şeriatın hakikatinin olmadığına inanarak söylemişlerse kâfir olacaklarını ve bu kişilere mürtedlere uygulanan hükümlerin uygulanacağını, şayet ne şeriatın hakikatine inanmadıkları için ne de istihfaf için söylememişlerse onların kâfir olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu söylemekte ve konuyla ilgili nakiller aktarmaktadır. *Fetâvâ-yı* Minkârîzâde'de ise bu konuda on beş fetva[328] bulunmaktadır. Burada yer alan fetvaların büyük bir kısmı, "şeriat bimezüz bizim şeriatımız İskenderiye beğidir", "biz beynimizde görürüz bizim aramıza şer girmez" ve "şera varasıya kanun dahi vardır ben şer' bilmem kanun ile gördürürüm" gibi ifadelerle ilgilidir. Ayrıca zimmîlerle olan davalarda zimmînin Müslümanı papazın hükmüne başvurmaya davet etmesiyle ilgili fetvalar da vardır.

---

[326] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 49/a, Fetva No:1,2,4; vr. 49/b, Fetva No: 7, 9-11, 16, 18; vr. 50/a, Fetva No: 23, 24; vr. 50/b, Fetva No: 29.

[327] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 106, Fetva No: 9.

[328] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 49/a, Fetva No:3, 5; vr. 49/b, Fetva No: 6,8, 12-15 vr. 50/a, Fetva No: 17,19-22, 25-28.

E. FARKLI KONULARDA VERDİKLERİ FETVALAR

Fetâvâ-yı Minkârîzâde'deki siyer bahsi fetvaları *el-Fetâva'l-Hayriyye*'deki siyer bahsi fetvalarına göre daha çeşitlidir. Bununla birlikte *el-Fetâva'l-Hayriyye*'deki siyer konularının hepsi *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de yer almaktadır. Bu başlık altında *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin siyer bahsindeki konuların neden *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de yer almadığı sorusundan hareketle iki fetva mecmuasındaki fetva konularının siyer bahsi özelinde farklılık sebepleri üzerinde duracağız.

Fetva konularındaki farklılık sebeplerine geçmeden önce bizim burada yapmaya çalıştığımız şeyin sadece bir tasnif çalışması olduğunu belirtmek istiyoruz. Fetva konularındaki bu farklılıklar daha başka sebeplerle de açıklanabilir olmakla beraber bunları üç başlık altında gruplandıracağız. Bu başlıklar altında zikrettiğimiz fetva örneklerinin de doğrudan tek bir farklılık sebebiyle açıklanması mümkün değildir. Bu nedenle farklılık sebeplerine örnek fetvalar zikrederken bu fetvaların daha çok ilgili sebeple ilişkili olup olmamasına dikkat edeceğiz.

Fetva konularının farklılaşmasındaki en büyük etken Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin devlet-i âliyye'nin şeyhülislamı olmasıdır. Bunun yanında demografik yapı ve coğrafya da bu farklılıkta önemli bir rol oynamaktadır.

1. Şeyhülislamlık Makamından Kaynaklanan Farklar

Şeyhülislam, devletin ve tebaasının kendisine başvurduğu ve fetva istediği bir makamda olması hasebiyle gerek devlet meseleleriyle gerekse devletin sınırları içerisinde yaşayan halkın meseleleriyle ilgili sorulan fetvalara cevap vermektedir. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'de şeyhülislam olarak kendisine sorulan birçok konuda fetva vermiştir. Kenar yahut taşra müftülerinde ise durum böyle değildir. Onlar daha çok bulundukları bölge halkının meseleleriyle ilgili sorulara muhatap oldukları için fetva verdikleri konuların çeşitliliği şeyhülislam fetvalarına göre daha sınırlıdır. Bununla beraber

Hayreddin er-Remlî, birçok âlimin, müftünün, kâdının hatta şeyhülislamın bile kendisine soru sorduğu ilmî bir kişilik olması hasebiyle diğer taşra müftüleri içinde özel bir yere sahiptir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'deki fetvaların birçoğu şeyhülislamlık makamıyla ilgilidir. Bunlar içerisinde öne çıkan fetvalar ise Girit adası[329] ve müste'menlerle[330] ilgili fetvalardır.

2. Coğrafyadan Kaynaklanan Farklar

Merkez ve taşradaki fetvaların farklılaşmasında coğrafyanın da önemli bir tesiri bulunmaktadır. Tabidir ki bu Yahya Efendi ile Hayreddin er-Remlî'nin fetva konularının farklı olmasına sebep olan ana etken değildir. Fakat coğrafyanın da bu farklılık üzerinde önemli etkileri vardır. Mesela Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarında özellikle araziyle ilgili meselelerde zeytin ağaçları gündeme gelirken merkezde böyle bir durum sözkonusu değildir.

Minkârîzâde Yahya Efendi şeyhülislamlıkta bulunduğu sürece çoğunlukla İstanbul'da ikamet etmiş, bazen de Edirne'de bulunmuştur. Hayreddin er-Remli'nin ise Filistin bölgesinde yaşadığını, Remle'de ikamet ettiğini bilmekteyiz. Hayreddin er-Remli'ye sorulan soruların büyük çoğunluğunu Filistin bölgesinden gelen sorular oluşturmaktadır.[331] Minkârîzâde Yahya Efendi'ye sorulan fetvaların tam olarak hangi şehirlerden olduğunu tespit etmek zor olsa da bazı fetvalarda Osmanlı'nın merkezi İstanbul yer yer fetvaya konu olmaktadır.[332]

Haim Gerber, coğrafyaya bağlı olarak sosyo ekonomik kurumların değiştiğini söylemektedir. Buna örnek olarak sadece Türk kültüründe bulunduğunu ve sadece

[329] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 36/b, Fetva No: 8-14

[330] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 32/a, Fetva No:7; vr. 32/b, Fetva No: 14,15; vr. 33/a, Fetva No: 1,2; vr. 33/b, Fetva No: 5; vr. 35/a, Fetva No:1,2, 9; vr. 35/b, Fetva No: 1-3,6; vr. 40/a, Fetva No: 2,3

[331] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 93, Fetva No: 3; 93-94, Fetva No: 6; 98, Fetva No: 20; 100, Fetva No: 28.

[332] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 33/b, Fetva No: 2,10, 11; vr. 34b, Fetva No: 5; vr. 35/b, Fetva No:3

merkez kayıtlarda rastlanıldığını söylediği icâreteynli vakıfları örnek göstermektedir. Diğer taraftan Gerber, bir bölgeye özel kurumların varlığından da bahsetmektedir. Tarımsal üretimden alınan vergi Anadolu'da "öşür" olarak isimlendirilirken Filistin'de bu vergi, "kasm" olarak isimlendirilmekte ve üretimin üçte veya dörtte birine göre uygulanmaktadır. Gerber, merkezi kayıtlarda kasm sisteminden hiç bahsedilmeyip sadece öşürden bahsedildiğini, Filistin kayıtlarında ise sadece kasm'dan bahsedildiğini öşürden bahsedilmediğini söylemektedir.[333] *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin Siyer bahsinde yer alan araziyle ilgili fetvalarda biz de kasm sisteminin konu olduğu bir fetvaya rastlamadık. Fakat *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'nin siyer bölümünde öşürle ilgili meseleler yer almaktadır.[334] Dolayısıyla Gerber'in Filistin kayıtlarında sadece kasm sisteminden bahsedildiği yönündeki tespiti tekrar gözden geçirilmelidir.

3. Demografik Yapıdan Kaynaklanan Farklar

Fetvaların sorulduğu bölgedeki insanların ırkları, dilleri, kültürleri sorulan soruların da farklılaşmasına sebep olmaktadır. Hayreddin er-Remlî, Arapların yoğun olarak yaşadığı bir bölgede yaşamıştır. Burada Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan Araplarla ilgili meseleler kendisine arz edilmiştir.[335] Minkârîzâde Yahya Efendi'ye ise tüm devlet-i âliyye'nin şeyhülislamı olması hasebiyle her bölgeden kendisine sorular gelmiştir.[336] Bununla birlikte kendisinin ikamet ettiği İstanbul kozmopolit bir yapıya sahiptir. Burada Türk, Ermeni, Gürcü, Arnavut olmak üzere birçok ırk birarada yaşamaktadır. Bu ırklardan her birinin de farklı bir dine ve dile sahip olduğunu düşünecek olduğumuzda burada Remle'den çok daha farklı bir ortam bulunmaktadır. Dolayısıyla fetvaların farklılaşmasında demografik yapının da önemli bir etkisi vardır.

---

[333] Haim Gerber, "Hukuk Sisteminde Fetva", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, çevr. Ali Erken, Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 248-249.

[334] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 97, Fetva No: 14; 99, Fetva No: 24; 100, Fetva No: 29.

[335] Remlî, *el-Fetâvâ*, I, 107, Fetva No: 11; 107-108, Fetva No:12.

[336] Fetâvâ-yı Minkârîzâde, Nuruosmaniye nr. 2003, vr. 35/b, Fetva No: 2; vr. 38/b, Fetva No: 10; vr. 39/a, Fetva No: 20; vr. 39/b, Fetva No: 2; vr. 43/a, Fetva No: 4; vr. 44/a, Fetva No: 8; vr. 44/b, Fetva No: 11,12, 13, 14, 15; vr. 40b, Fetva No: 14; vr. 46/a, Fetva No: 10; vr. 48/a, Fetva No: 8; vr. 50/a, Fetva No: 21; vr. 51/b-52/a, Fetva No: 1; vr. 52/a, Fetva No: 4.

SONUÇ

Müftülere sorulan soruların cevaplandırılmasıyla oluşan fetvalar bizim için çeşiti alanlarda bilgi kaynağıdır. Fetvaları soran kişilerin siyasi ve iktisadi durumları, yaşadıkları coğrafya, dilleri ve kültürleri sorulan sorular ve verilen fetvalar üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu çalışmada siyer bahsi bağlamında, Osmanlı'nın merkez ve taşrasında fetva veren iki müftünün fetvaları, fetvalardaki hukuki metinlere olan referanslar, fetvaların şekil ve üslubu, fetvaya konu olan meseleler, fetva sayısı ve muhteva bakımından mukayese edilmiştir. Osmanlı merkez ve taşrasında fetvaların benzer ve farklı yönleri ele alınmış olup siyasi, iktisadi ve coğrafi farklılıkların fetvalar üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Osmanlının merkezinde yaşayan bir şeyhülislamın fetva nakilleriyle devlette resmi bir vazifesi bulunmayan bir müftünün fetva verirken müracaat ettiği kaynaklar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Minkârîzâde Yahya Efendi ve Hayreddin er-Remlî siyer bahsi fetvalarında; *el-Fetâva't Tatarhâniyye, el-Fetâva'l-Bezzâziyye, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Zahîretü'l-fetâvâ, Gurerü'l-ahkâm, Kitâbü'l-Harâc, el-Bahrü'r-râ'ik, Bedâ'i'u's-sanâ'i', Kâriülhidâye, Fethu'l-kadîr, el-Muhtasar* ve *el-Hidâye* olmak üzere 12 ortak kaynağa referans göstermektedir. Kaynaklardaki yakınlık müftülerin benzer konularda verdikleri fetvalarda da gözlemlenmektedir. Bu durum Osmanlı merkez ve taşrasındaki hukuki bütünlüğün bir göstergesidir.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde ve *el-Fetâvâ'l-Hayriyye* fetva formları itibariyle birbirinden farklıdır. Hayreddin er-Remlî'nin fetvaları gerek soruların gerekse cevapların hacimleri itibariyle Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvalarından daha detaylıdır. Bu farklılık iki fetva mecmuasının farklı usullerde kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır.

İki fetva mecmuasının soru yapıları birbirinden farklılık arz etmektedir. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de sorularla ilgili birçok detaya yer verilmiştir. Cevaplarda ise meseleyle ilgili muhtelif fıkıh kitaplarından doğrudan alıntılar yapılmıştır. Bununla birlikte genellikle sadece sorulan soru değil, ilgili meselenin farklı boyutları da ele alınarak o konuda bilinmesi gereken ve sorulması muhtemel konulara dair bilgilere yer

verilmiştir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'den farklı olarak fetvalar detaylardan arındırılmış ve sadece hukuki meseleyi ifade eden bir form kazanmıştır. Cevaplarda ise herhangi bir fıkıh kitabına referansta bulunulmadan doğrudan meselenin çözümüne yer verilmiştir. Meselelerin cevapları kısa ve öz bir şekilde ifade edilmiş, konuyla ilgili sorulabilecek muhtemel sorulara yer verilmemiştir.

İki fetva mecmuası arasındaki diğer bir farklık ise konu başlıklarında görülmektedir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'nin siyer bahsinde kırk iki başlık altında 448 fetva yer alırken *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de ise aynı bahiste başlıklardan önce 7, diğer üç başlık altında 45 olmak üzere 52 fetva bulunmaktadır. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fetvaları hem sayı hem de konu çeşitliliği açısından Hayreddin er-Remlî'nin siyer fetvalarına göre daha zengin bir içeriğe sahiptir. İki fetva mecmuasında konu çeşitliliği açısından böyle bir fark bulunmasında en büyük etken şüphesiz ki birinin şeyhülislam diğerinin ise taşra müftüsü olmasıdır. Bununla birlikte bu farklılığın ortaya çıkmasında fetva mecmualarının bir araya getiriliş amacı ve yöntemi de ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de bir konuyla ilgili her mesele ayrı bir soruda ifade edilmiş ve cevaplarda da sadece ilgili sorunun cevabına yer verilmiştir. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'de ise bir konuyla ilgili sorunun cevabında o konuda bilinmesi gereken ve sorulması muhtemel diğer bilgilere de yer verilmiştir. Fetvaların üslubundaki bu farklılık iki fetva mecmuasının ihtiva ettiği fetva sayılarının farklı olmasına sebep olmuştur.

İki fetva mecmuasının konu başlık sayısının farklı olmasında başlıklandırma yönetimindeki farklılık da önemli bir rol oynamaktadır. Mesela *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de sadece mürted bahsinde ele alınan fetvalar *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de mürted bahsi haricinde, peygamberlere küfür ve onları yalanlama; Hz. İbrahim'e küfür, Hz. Aişe'ye kazf; Hasan-ı Basrî'ye ve Muaviye'ye ta'n; zimmînin küfretmesi ve tezanduk; fetvaya, hükme, hüccete, şahadete, kitaba, tescil'e, kadı'ya müteallik fetvalar ve şeriata küfür etmek; şeriattan yüz çevirmek, şeriatı inkâr ve istihfâf etmek; zimmîyi tercih etmek ve küfür gibi farklı başlıklar altında ele alınmıştır.

İki fetva mecmuası arasındaki diğer bir farklılık ise fetva konularının farklı bahislerde yoğunlaşmasında görülmektedir. *el-Fetâva'l-Hayriyye*'nin siyer bahsinde yer

alan 52 fetvadan 30'u öşür ve arazilerden alınan haraç, 3'ü cizye ve 12'si mürtedlerle ilgilidir. Bu durum merkezden farklı olarak, taşradaki ana gündemi araziyle ilgili meselelerin belirlediğini göstermektedir. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de ise *el-Fetâva'l-Hayriyye*'de olmayan birçok meseleye dair fetva bulunmaktadır. Bu da bize siyer bahsi çerçevesinde Osmanlı merkezinde taşraya göre hangi meselelerle karşılaşıldığı hakkında bir tasavvur sunmaktadır. *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de *el-Fetâva'l-Hayriyye*'den farklı olarak, savaşlar, istilalar, zimmîler, köleler, müste'menler, dâru'l-islam, dâru'l-harple ilgili meseleler daha fazla yer almaktadır.

Merkez ve taşrada verilen fetva konularının yoğunluğu her ne kadar farklı olsa da benzer konularda verilen fetvalar da bulunmaktadır. Müslümanları rahatsız etmek, yüksek sesle dini bir ayini yerine getirmek, zimmîlerin binalarının yüksekliği, gayrimüslimlerin ibadethâneleri, Müslümanlara üstünlük taslamak ve rahatsızlık vermek gibi konular bunlardan bazılarıdır. Dolayısıyla bu tür konular merkez ve taşra arasında her ne kadar coğrafya, etnik yapı ve kültür farkı gibi önemli farklılıklar olsa da Müslümanların gayrimüslimlerle olan ilişkilerinde ortaya çıkan genel konulardır.

Osmanlı'nın merkezinde verilen fetva konuları taşraya göre çok daha çeşitlidir. Bu fark önemli ölçüde şeyhülislamlık makamından kaynaklanmaktadır. Minkârîzâde Yahya Efendi, şeyhülislam olması nedeniyle devletle ilgili birçok meselenin muhatabı olmuştur. Ayrıca Osmanlı'nın dört bir yanından kendisine sorulan çeşitli meseleler hakkında da fetva vermiştir. Bu da fetva konularının merkezde daha çok çeşitlenmesine sebep olmuştur. Coğrafyanın ve demografik yapının merkez ve taşrada farklı olması da Osmanlı'nın merkezindeki fetva konularının taşradaki fetva konularından daha farklı olmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Fetva mecmuaları, sahip oldukları zengin malumata rağmen akademik çalışmalarda hak ettikleri değeri görmemiştir. Sadece isimlerini bildiğimiz fakat içeriğine dair herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız birçok fetva mecmuası bulunmaktadır. Bununla birlikte fetva mecmuaları eskiye nazaran günümüz akademik çalışmalarına daha fazla konu olmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı merkez ve taşrasında verilen fetvaları iki müftünün kitâbu's-siyerle ilgili verdikleri fetvalar üzerinden mukayese ederek Osmanlı

Hukuk Tarihi alanındaki çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Ayrıca mukayese konusu olan *Kitâbu's-Siyer* bölümündeki Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarının transkripsiyonunu ve Hayreddin er-Remlî'nin fetvalarının tecrümesini ihtiva etmesiyle de ilgili literatüre küçük de olsa bir katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Son olarak ifade etmeliyiz ki bu çalışmada daha önceden Fetâvâ-yı Minkârîzâde Yahya Efendi üzerine yapılan çalışmalarda nüshalardan kaynaklanan eksiklikler tespit edilmiş ve Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarının hangi nüshalar üzerinden çalışılması gerektiği konusunda önerilerde bulunulmuştur. Bundan sonra Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvaları üzerinde yapılacak çalışmalarda bu nüsha farklılıklarının dikkate alınması Minkârîzâde Yahya Efendi'nin fetvalarının tümüne ulaşılması açısından önem arz etmekdir.

KAYNAKLAR

Abbas, İhsan. "Hair Ad-Dîn Ar-Ramli's Fatâwa: A New Light on Life in Palestine in the Eleventh/Seventeenth Century", *Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter Und Neuzeit*, ed. Ulrich Haarmann, Peter Bachmann. Beyrut 1979, 1-19.

Akgündüz, Murat. *Osmanlı Devletinde Şehülislamlık*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

Akgündüz, Said Nuri. *Hayreddin er-Remlî'nin Fetvaları -el-Fetâva'l-Hayriyye'nin Biçim ve İçerik İncelemesi-,* Fecr Yayınevi, Ankara 2017.

Ali Emiri. *"Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi" İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1384.

Arı, M. Salih, "Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, 1994.

Arslan, Emine. *Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin El-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010.

———. "Osmanlı Dönemi Nukûllü Fetva Mecmualaları ve Özellikleri.", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, (çev. Ali Erken), Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 167-197.

Aşkâr, Muhammed Süleyman, *el-Fütyâ ve Menâhici'l-İftâ*, Mektebetü'l-Menaru'l-İslâmiyye, Kuveyt 1976, 9.

Atar, Fahrettin. "Fetva", *DİA*, XII, 486-496.

———. "İfta Teşkilatının Ortaya Çıkışı." *MÜİFD*, sy. 3 (1985), 19-48.

Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta, İstanbul 2013, 94-95.

Bedir, Mürteza, "Fetva ve Değişim: Geleneksel Fıkhın Son Fakihi İbn Âbidîn ve Fıkıh Yönteminde Büyük Kırılma", *Hanefîlerde Mezhep Usûlü: Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî,* İbn Âbidîn, İnceleme-Tercüme, Şenol Saylan, Klasik, İstanbul 2016, 37.

———. *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, İSAM, İstanbul 2014.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970.

Burak, Guy. *The Abû Ḥanîfah of His Time: Islamic Law, Jurisprudential Authority and Empire in the Ottoman Domains (16th-17th Centuries)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) New York University, 2012.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri,* haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.

Cihan, Ravza. *Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hukukî Hayat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2016.

Derin, Fahri Çetin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi Tahlil ve metin tenkidi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 1993.

Doğan, İlyas, *Devletler Hukuku*, Astana, Ankara 2013.

Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat, İstanbul 2015, 21-31.

Emecen, Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi: Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA, İstanbul 1994, c. I.

Erşahin, Seyfeddin. "Meşihat-I İslamiyye'den Diyanet Riyasetine (Ziya Gökalp'ın

Şeyhülislamlık Tasarısı).” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 38 (1998).

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, (çev. Ayşe Berktay, Süphan Andıç, Serdar Alper), Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, *c. 2*.

Faroqhi, Suraiya, Bruce McGowan, Donald Quataert, Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. (Ayşe Berktay, Süphan Andıç, Serdar Alper), Eren Yayıncılık, İstanbul 2006*, c. 2*.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Gerber, Haim, “Hukuk Sisteminde Fetva”, *Osmanlı Hukukunda Fetva,* ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, çev. (Ali Erken), Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 243-280.

———. *Islamic Law And Culture 1600-1840*, Brill, Leiden-Boston-Köln 1999.

———. “Rigidity Versus Opennes in Late Classical Islamıc Law: The Case of The Seventeenth-Century Palestinian Muftî Khayr al-Dîn al-Ramlî.” *Islamic Law and Society*, c. V, sy. 2, 1998, 165-195.

Halaçoğlu, Yusuf. “Ankara Savaşı.” *DİA*, III, 210-211.

———. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Hallaq, Wael B, *İslam Hukukuna Giriş*, (çev. Necmettin Kızılkaya), Ufuk Yayınları, İstanbul 2014.

Hamidullah, Muhammed, "Îlâf." *DİA*, XXII, 63-64.

———. *İslâm'da Devlet İdâresi*, (çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

———. *İslâm Hukuku Etüdleri*. Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.

Haskan, Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2011.

Heyd, Uriel. *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, ed. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

Imber, Colin. *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı, (*çev. Şiar Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

İmamoğlu, Hüseyin Vehbi. "Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamın Etkinliği." *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*, ed. Sami Erdem, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

İpşirli, Mehmet. "Kazasker." *DİA*, XXV, 140-143.

———. "Minkârîzâde Yahyâ Efendi." *DİA*, XXX, 114-115.

———. "Şeyhülislam." *DİA*, XXXIX, 91-96.

———."Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi", *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İ.Ü. Edebiyat F. Yayınları, İstabul 2006, 238-249.

İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dârü'l-Kalem, Dımeşk 1997, 625.

Karadöl, Bünyamin. *Şeyhü'l-İslâm Minkarî-Zâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*),* Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2006.

Karahisârî, Mustafa b. Şemseddin, *Ahteri Kebir*, Dârü't-tıbâati'l-âmire, İstanbul 1294.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku 3*. İz Yayıncılık. İstanbul 2013.

Kaya, Süleyman, "Osmanlı Fetvası Üzerine", *Osmanlı Hukukunda Fetva,* ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 395-451.

Kaydu, Ekrem. "Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı." *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1989), 201-210.

Kazıcı, Ziya. "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi." *İslam Medeniyeti Mecmuası*, sy. 5 (1981), 39-68.

Koç, Mehmet, *Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Talak İle İlgili Fetvaları ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*,* Çukurova Üniversitesi SBE, Adana 2008.

Krames, J.H. "Şeyhülislam." *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 1970, XI, 485-489.

Krüger, Hilmar. *Fetwa Und Siyar*, Otto Harrassowıtz, Wıesbaden 1978.

Mantran, Robert. *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 1995.

Merginani, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Naim Eşref Nur Ahmed, İdaretü'l-Kur'an ve'l-ʻUlumü'l-İslâmiyye,

Karaçi 1417.

Muhibbi, Muhammed Emîn. *Hulâsatü'l-Eser Fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdiye Aşer*, yy., ty.

Özcan, Abdülkadir. *Atam Dedem Kanunu Kanunnamei Ali Osman*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013.

Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014.

———. *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Dârulislam Dârulharb*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Özen, Şükrü, "Kâdılkudât." *DİA*, XXIV, 77-82

———. "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya,Yunus Uğur, Mustafa Demiray, Klasik Yayınlar, İstanbul 2018, 347-378.

———. "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C-III, sy. 5, 2005,

Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Özvar, Erol. "Osmanlılar, Mali Yapı." *DİA*, XXXIII, 521-525.

Pedani, Maria Pia, "Osmanlı Padişahının Adına: İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar" ed. Nevin Özkan, (çev. Elis Yıldırım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, XII.

———. Doğu'nun Kapısı Venedik, (çev. Gökçe Karaca Şahin), Küre Yayınları, İstanbul 2012, 77-78

Remlî, Hayreddin b. Ahmed, el-Fetâva'l-Hayriyye li nef'i'l-beriyye, *el-Matba'atü'l-kübrâ'l-Mîriyye (Dârü't-tibâ'ati'l-Âmire), Bulak 1300.*

Sarıkçıoğlu, Ekrem. "Şeyhülislamlık Makamı." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5 (1982), 197-218.

Sarı Mehmet Paşa, Defterdar *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995

Seikaly, Samir M. "Land Tenure in 17th Century Palestine: The Evidence from the al-Fatâwâ al-Khairiyya", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Khalidi, Beyrut 1984, 397-408.

Şahin, Osman, İslam Hukukunda Fetva Usûlü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 2002, 15-16.

Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-Fudalâ*. ed. Özcan Abdülkadir, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları*, ed. Güler Eren, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999, c. III.

———. *Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları*, ed. Güler Eren, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999, c. III.

Topal, Hasan Fehmi, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislamlık Kurumu Bab-ı Meşihat, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*),* Yıldız Teknik Üniversitesi FBE., İstanbul 2015.

Tucker, Judith. "Biography as History: The Exemplary Life of Khayr al-Din al-Ramli", *Auto/Biography and the Construction of Identity in the Middle East*, ed. Mary Ann Fay, New York: Palgrave, 2002, 9-17.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.

———. *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, 173.

Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Yaman, Ahmet. "İslâm Devletler Hukukunda Hasmâne İlişkiler." *(*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*),* Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1991.

———. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.

———. "Siyer." *DİA*, XXXVII, 316-319.

Yurdakul, İlhami. *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform; 1826-1876*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Zamahşeri, Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l Belâğa*, Dâru'l ilmiyye, Beyrut 1998, c. II.

Fetâvâ-yı Atâullah Efendi Nüshaları

Ataullah Mehmed Efendi, Süleymaniye Ktp., Ragıppaşa, nr. 617, 506 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Ragıppaşa, nr. 618, 677 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1264, 334 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 2005, 371 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 2006, 385 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 663, 188 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr.3251, 376 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3403, 130 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr.3442, 364 vr.

———. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr.7471, 330 vr.

Fetâvâ-yı Minkârîzâde Nüshaları

Minkârîzâde Yahya Efendi, *Süleymaniye Ktp.,* Ragıp Paşa, nr. 628, 505 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Şehid Ali Paşa, nr.1055, 351 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Hamidiye nr. 601, 299 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Ahmed Paşa nr.111, 149 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Nuruosmaniye nr. 2003, 653 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* A-Tekelioğlu nr. 361, 193 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Esad Efendi, nr. 1088, 422 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Hacı Selim Ağa, nr. 449, 248 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Nuru Osmaniye, nr. 2056, 412 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Nuru Osmaniye nr. 2001, 590 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Nuruosmaniye nr. 2002, 556 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Hamidiye nr. 610, 550 vr.

———. *Süleymaniye Ktp.,* Nuru Osmaniye, nr. 2037, 425 vr.

———. *Harvard Law School Library*, MS 1402, 503 vr.

EK-1 *FETÂVÂ-YI MİNKÂRÎZÂDE*'NİN KİTÂBU'S-SİYER BAHSİ TRANSKRİPSİYONU

[31b]

1- Müslimînden bir tâife, harbî kefereden müslimînin dı'fı olup ziyade olmayan bir tâife ile muhârebe idüp müslimîn kefereye ğalebe üzere iken müslimînin reisleri olan Zeyd firâr edüp müslimînin inhizâmına bâis olsa Zeyd'e ne lâzım olur.

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd lâzım olur, irtikâb ettiği ma'siyet-i şenîanın cezâsını âhirette görür.

[32a]

2- Ehl-i zimmetten bir tâife bir mevziye galebe idüp müslimîn ile muhârebe üzere iken üzerlerine emr-i sultânî ile asker-i İslâm tayin olunub muhârebe ettiklerinde ol harpte ol kefereden bazını asker-i İslâm kahren tutub dâru'l-İslâma ihrâc eyleseler ol vechile tutulanlar esir olup istirkâk olunurlar mı?

el-Cevab: Olunurlar.

3- Serhadd-ı İslâmdan olan bir karye zimmîleri cizye ve ispencelerin edâdan imtinâ ve harbî kefereye itaat ve müslimîn ile harb ve kıtâl eyleseler mezbûrlar ahz olundukta istirkâk olunurlar mı?

el-Cevab: Olunurlar.

4- Harbî kefere bir cezîrede sâkin olan müslimîn üzerlerine hücûm ettiklerinde ânda olan müslimîn ol kefereyi katl idüp malların almak şer'an helâl olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Bu surette esnâ-i muhârebede müslimînden bazı katl olunsa ‘indallâh’il-mennân şehîd olmuş olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

6- Zeyd dâru’l-harbe girüp cenk idüp bi-emrillâh esir olup ba‘dehû halâs olup geldikte Amr Zeyd'e: “kim didi sana varup kâfir ile cenk idesin kaçmak gerek idin” dise Amr’a ne lâzım olur?

el-Cevab: Firâra ruhsat-ı şer‘iyye vardır, bir nesne lâzım olmaz.

7- Zeyd-i harbî dâru’l-harpten bi-gayr-i emân çıkup dâru’l-İslâma dâhil olup kable’l ahz müslümân olup rızasıyla bir müslime yanaşub hizmetkâr olsa Zeyd hür olur mu?

el-Cevab: İmâmeyn-i hümâneyn katlarında olur.

8- Harbî kefere sefînelerinden bir sefînenin erbâbı olan harbîler dâru’l-İslâm’da bir kenara çıkup gâret sadedinde iken bir müslim müstevlî olup içlerinden bir harbîyi kahran tutup götürse, hâlen ol diyarda sancak beyi olan veyahud subaşı olan mücerred “Benim toprağımda tuttun” deyüp ol esîri Bekir’in yedinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

9- Harbî kâfir firkatesi dâru’l-İslâmdan bir mevziye yanaşup gâret içün kâfirler taşra çıkup aceleten yine sefînelerine girüp kaçup gittiklerinde içlerinden bir harbî kâfir taşrada kalup Zeyd ahz ettikten sonra Zeyd’in karyesi dâbıtı Amr, “Kaçkun ve yâve bana hâsıl kayd olunmuştur” deyü tuttuğu harbîyi Zeyd’in elinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

10- Zeyd-i harbî dâr'ul-harpten çıkup tab'an bi-nefsihi dâru'l-İslâma gelüp kable'l ahz şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra Amr, Zeyd'i dâru'l-İslâm'da ahz ve istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

11- هل يجوز ان يفادى المسلمين بأسراء المشركين الذين في ايد المسلمين اذا لم يكن

[32b]

تخليص أسارى المسلمين من ايد المشركين بطريق آخر ام لا؟

الجواب: اذا لم يكن التخليص بطريق آخر يجوز

12- Zeyd, bir firkatenin içine levend doldurup deryada harbî sefînesi olmağla üzerine gider oldukda Amr'a "sen kâfir karaya çıkarsa karada dur cenk eyle ve eğer kâfir esir idersem sana da hisse vireyim" deyüp Amr dahi yanında birkaç kimesneleri alup kara tarafında durup Zeyd firkate ile harbî kâfirin üzerine varıp cenk idüp bir miktar esir ahz edüp Amr ol esirlerden bana hisse ver dimeye kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

13- Sekiz nefer kimesne cem'iyyet idüp dâru'l-harbe gider olduklarında "İçerü varduğumuzda elimize her ne girerse ale's-seviyye beynimizde iktisâm edelim" deyu kavl idüp dâru'l-harbe vardıklarında neferât-ı mezbûreden Zeyd ve Amr ve Bekir ve Bişr içeru varup dört esir ahz idüp dâru'l-İslâma çıtıklarında Zeyd ve Amr ve Bekir ve Bişr'in sâir refikleri ol esirlerden hisse almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

14- Zeyd ve Amr ticaret tarîkiyle emân ile dâru'l-harbe varup ba'dehû avdet ider olduklarında Bekir ve Bişr harbîleri kahran dâru'l-İslâma ihrâc idüp mâlik olduklarından sonra beynlerinde kısmet etmeden Bekir Zeyd'in yedinden ibâk eylese hâlen Zeyd Amr'ın yedinde olan kuldan hisse taleb idüp almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

15- Bu surette Zeyd, Amr'ın vilayetlerinde vali olan Halid mezbûrların milkleri olan kullardan humus taleb idüp almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Mâ yete'allaku bi-nakzi'l-ahd

1- Dâru'l-harbe karîb olup ehl-i zimmetten olan bir karye ahalisi nakz-ı ahd idüp ehl-i İslâm karyelerini basup mallarını gâret ve kendülerini katl eyleseler mezbûrlara ne lâzım olur?

el-Cevab: Ehl-i harb muâmelesiyle muâmele olunurlar.

2- Zeyd ve Amr-ı harbîler dâru'l-harpten emânla dâru'l-İslâma gelüp bir karyede tavattun ve zimmeti kabul eylediklerinden sonra ba'de zaman nakz-ı ahd idüp karyelerinden firâr ve dâru'l-harbe lâhık olduklarından sonra ehl-i İslâmdan Bekir, Zeyd ve Amr'ı dâru'l-harpten varup seby u ihrâc eylese Bekir, Zeyd ve Amr'ı bey'a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Zeyd-i zimmî nakz-ı ahd idüp dâru'l-harbe lâhık olup ba'dehû harbî kefere ile maan çıkup asker-i İslâmla muhârebe ve mukâtele iderken Zeyd ahz olunsa

Zeyd'in istirkâk ve bey' olunması caiz olur mu?

el-Cevab: Olur.

4- Arnavud cinsinden olan Zeyd-i zimmî nakz-ı ahd idüp dâru'l-harbe lâhık oldukdan sonra ehl-i İslâm harbî kefere vilayetine istîlâ ettiklerinde esnâ-i muhârebede Zeyd'i ahz edip dâru'l-İslâma ihrâc eyleseler Zeyd istirkâk ve bey' olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

[33a]

5- Dâru'l-İslâm'da sâkin olan Zeyd-i zimmî nakz-ı ahd ile dâru'l-harbe lâhık olup hâkim luhûkuna hükm itdükte dâru'l-İslâm'da veresesi olmağla emin-i beytülmal olan Bekir, Zeyd'in emlâkını kabz idüp re'yi hâkimle Bişr'i müslime semen-i misline bey' ve teslim ettikten sonra bir müddet mürurunda Zeyd dâru'l-harpten çıkup dâru'l-İslâma gelüp şeref-i İslâmla müşerref oldukda emlâkı mezbûreyi mukaddema benim mülkümidi deyü Bişr'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

6- Zeyd-i zimmî dâru'l-harbe firâr idüp varup harbî oldukda dâru'l-İslâm'da olan emlâkı, veresesi olmağla cânib-i mîrîden bazı kimesnelere bey' u teslim olunduktan sonra Zeyd rızasıyla dâru'l-harpten çıkup zimmet kabul ettikde ol emlâki müşterilerden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

7- Dâru'l-İslâm'da sâkin olan Zeyd-i zimmî nakz-ı ahd idüp dâru'l-harbe lâhık olup hâkim luhukuna hüküm ettikten sonra Zeyd'in dâru'l-İslâm'da olan veresesi

Zeyd'in dâru'l-İslâm'da olan emlâkını beynlerinde iktisâma kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

8- Zeyd-i zimmî nakz-ı ahd idup dâru'l-harbe lâhık oldukdan sonra Zeyd'in dâru'l-İslâm'da olan veresesi Zeyd'in emvâlini kabz eylese hâlen Zeyd'in dâyinlerine ol maldan istîfâya kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

9- Zeyd'in zeâmeti karyesinden Amr-ı zimmî harbî kefere ile yekdil ve yekcihet olup nakz-ı ahd ile dâru'l-harbe lâhık olup harbîler ile gelüp Zeyd'in karyesine kılavuzluk idüp Zeyd'i basturub katl ettirüb ol muhasarada ahz olunsa Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Katl olunur.

Fi'l-istîlâ

1- Zeyd'in sefînesini harbîler alup dâru'l-harbe idhâl ettiklerinden sonra Bekir-i müste'men ol sefîneyi harbîlerden şu kadar kuruşa iştirâ ve kabz idüp dâru'l-İslâma ihrâc eylese Zeyd sefînesini Bekir'in yedinde buldukta almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Bekir'in iştirâ ettiği semen ile alur.

Cevabun âhar: Olmaz Semeni ile alur.

2- Bu surette Zeyd ile Bekir sefînenin semeninde ihtilaf eyleseler kavl hangisinindir?

el-Cevab: Bekir'indir.

3- Tüccârdan Zeyd bir miktar metâını deryâdan sefîne ile âhar diyâra götürüp

giderken esnâ-i tarikte harbî kefere istîlâ idüp sefîneyi ve metâ-ı mezbûru kahran ahz ettikten sonra dâru'l-harbe idhal etmeden meblağ-ı mezbûru Bekir'e bey' ve teslim eyleseler hâlen Zeyd metâ-ı mezbûru Bekir'in yedinde buldukta Bekir'den meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

4- Bir kasabaya harbî kefere müstevlî olup ahalisinden Zeyd'in bir miktar hayvanâtını harbî kefere alup dâru'l-harbe idhal idüp ba'dehû asker-i İslâmdan Beşir ol hayvanâtı harbî kefereden kahran alup dâr-ı İslâm'da Halid'e bey ve teslim eylese halen Zeyd hayvanâtını Hâlid'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Meccânen olmaz, kıymetiyle olur.

[33b]

5- Zeyd'in sefînesine harbîler müstevlî olup şu kadar metâını alup dâru'l-harbe götürüp ba'dehû dâru'l-harpte Amr-ı müste'men ol metâını harbîlerden şu kadar akçeye iştirâ idüp dâru'l-İslâma çıkardıktan sonra Zeyd ol metâını Amr'dan meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz semeni ile alur.

Cevabun ahar: Amr'ın iştirâ ettiği semen ile alur.

6- Zeyd dâru'l-İslâm'da sayd iderken kâfir basup kulu Amr'ı alup dâru'l-harbe gidüp ba'de zaman Zeyd zikr olunan kulu dâru'l-İslâm'da Halid elinde bulunup taleb eyledikde Halid "ben Amr'ı Bekir-i müslimden iştirâ idüp ol dahi dâru'l-harpte bir harbî kefereden almış" deyü cevap verüp kaziyye vech-i meşrûh üzere olduğu sabit olsa Zeyd kulunu Halid'in elinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur amma pahasını vererek alur. Kaçup dâru'l-harbe giden kul gibi değildir.

7- Zeyd-i tacir harbî vilayetinde fevt olup esbâbını veresesi elinden harbî kefere çeküp alup Amr'a bey' eyleseler hâlen Amr gelincek verese-i mezbûre Amr'dan ol esbâbı isbat idüp almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Amr'ın aldığı bahâyı verirlerde alurlar. Abd-ı âbık gibi bi-gayr-i şey' alamazlar.

8- Harbî kefere tâifesi Zeyd'in abd-i memlükü abd-i kâfiri esir ettiklerinden sonra Bekir, Amr'ı tâife-i mezbûreden dâru'l-harpte iştirâ ve dâru'l-İslâma ihrâc eylese hâlen Zeyd sâbıkan benim memlüküm idi deyü Amr'ı Bekir'den bade'l isbat meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Meccânen alamaz, semeni ile alır.

9- Zeyd'in milk-i sefînesine harbî kefere müstevlî olup kahran ahz ettiklerinden sonra ol gün ol sefîneyi dâru'l-harbe idhal etmeden Bekir'e bey' ve teslim eyleseler hâlen Zeyd ol sefîneyi Bekir'den meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

10- Hâric-i boğazda vâki' derya dâru'l-İslâmdan mıdır, dâru'l-harpten midir?

el-Cevab: İkisinden dahi değildir.

11- Bu surette ol diyarda harbî kefere ehl-i İslâmdan ahz ve zabt idüp kendi diyarlarına getürdükleri sefîne ve eşyayı bazı kimesnelere bey' eyleseler hâlen ol sefîne ve eşyayı ashâb-ı dâru'l-İslâm'da yedlerinde buldukları kimesnelerden meccânen almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Dâru'l-harbe ilhâk ile ihraz bulunmayıncak olurlar.

Fi istîlâ-i 'ale'l-abd ve firâruhu an dâri'l-harb

1- Zeyd abd-i memlük-ü Amr sefîneyle ticarette iken Amr-ı harbî kâfir ahz idüp dâru'l-harbe idhal ettiklerinden sonra Amr, dâru'l-harpten bir tarik ile halâs olup dâru'l-İslâma gelse Zeyd, Amr'ı istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

2- Zeyd'in kulu Amr, Zeyd'in izniyle donanma-yı hümayun ile Akdeniz'e gittikte esnâ-i tarikte harbî kefereye rast gelüp Amr-ı ahz ve sefînelerine koyup lâkin dâru'l-harbe idhal etmeden Amr halâs olup İstanbul'a geldikte Zeyd, Amr'ı istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

[34a]

3- Zeyd kulu Amr ile harbî kefere ahz edüp dâru'l-harbe idhal ettiklerinden sonra Zeyd ve Amr bir tarikle halâs olup dâru'l-İslâma gelseler Zeyd, Amr'ı istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz, âzâd olur.

4- Zeyd ile kulu Amr'ı, ehl-i harb dâru'l-İslâmdan ahz edüp dâru'l-harbe gönderdiklerinde ehl-i harb Amr'ı i'tâk idüp ba'dehû Zeyd ve Amr halâs olduklarında Zeyd Amr'ı istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5- Zeyd'in memlükü cariyesi Hind'i kefere müstevlî olmağla kahran ahz edüp dâru'l-harbe idhal ettiklerinden sonra Hind dâru'l-harpten kaçup dâru'l-İslâma gelse Hind mu'teka olur mu?

el-Cevab: Olur.

Nev'un fî istîlâ-i'l müslimîn ve fethuhum ba'de istîlâi'l-küffâr

1- Zeyd'in sefînesini harbîler alup dâru'l-harbe ilhâk ettiklerinden sonra dâru'l-harbe müslimîn istîlâ idüp ol sefîneyi kahran alup dar'ul İslâm'a götürmüş olsalar hâlen Zeyd, ol sefînesini kable'l kısme meccânen müslümanlar yedinden ba'de'd-da'vâ ve'l isbât almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur

2- Zeyd'in sefînesine harbî kefere müstevlî olup bir kulunu kahran ahz idüp dâru'l-harbe idhâl ettiklerinden sonra dâru'l-harbe müslimîn istîlâ idüp ol kulu alup dâru'l-İslâma ihrâc idüp ba'de'l-kısme ol kul Bekir'in hissesine isabet eylese hâlen Zeyd ol kulu Bekir'den meccânen almağa kadri olur mu?

el-Cevab: Olmaz, kıymetiyle alır.

3- Zeyd kulu Amr-ı nasrânî ile bir sefîneye binüp âhar diyâra giderlerken esnâ-i tarîkte harbî kefere müstevlî olmağla Amr, Zeyd'i ahz ve esir idüp dâru'l-harbe idhâl ettiklerinden sonra Zeyd, dâru'l-harbe fevt olup ba'dehû Amr, harbî kefereye teb'iyyet idüp onlar ile maan sefîneye girüp deryâda ehl-i İslâm'la muhârebe ve mukâtele iderken ehl-i İslâm Amr'ı ahz edüp ba'de'l-kısme Bekir'in sehmine isâbet eylese hâlen Zeyd'in veresesi Amr'ı Bekir'den meccânen almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar, kıymeti ile alurlar.

4- Zeyd'in kulu Amr sefîne ile bir diyara giderken harbîler müstevlî olup Amr'ı sefîne ile alup kayd ve bend ile dâru'l-harbe idhal idüp ba'dehû asker-i İslâmdan Bekir dâru'l-harpten Amr'ı seby ve ihrâc eylese hâlen Zeyd dâru'l-İslâmda Amr'ı Bekir'in yedinde buldukta meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Zeyd'in abd-i memlükü Amr-ı harbî kefere ahz ve dâru'l-harbe idhal ettiklerinden sonra Amr, harbîler ile deryâda gezerken asker-i İslâma rast gelüp muhârebe idüp Amr ile birkaç harbîleri esîr idüp ba'dehû dâru'l-İslâma çıktıklarında Amr askerden Bekir'in sehmine düşmekle Bekir Amr'ı Bişr'e bey' ve teslim eylese hâlen Zeyd, Amr'ı Bişr'in yedinde buldukta semenini virmeden Amr'ı, Bişr'den meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

6- Limni Adasında olan kal'aya harbî kefere müstevlî olup zabt ettiklerinden sonra asker-i İslâm ol adayı ve kal'ayı feth idüp aldıklarında ol cezîre ashabından müslimînden

[**34b**]

olan kimesneler anda olan menzillerini ve bağ ve bahçalarını kimin yedinde bulurlarsa meccânen almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

7- Dâru'l-İslâmdan bir kasabaya harbî kefere müstevlî olup Zeyd'in cem'i emlâkını kefere zabt idüp ol kasabayı dâru'l-harb etmiş olsalar ba'dehû ol kasabayı asker-i İslâm feth ettikte ol kasabadan olan emlâkı sultan-ı İslâm kısmet etmeden Zeyd ol emlâkını meccânen alup zapta kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

8- Dâru'l-İslâmdan bir kal'ayı kızılbaş-ı bed maaş kahran alup zabt ve ahalisinden Zeyd-i sağîri esir idüp ba'dehû ehl-i İslâm yine ol kal'ayı kahran kızılbaşdan alup zabt itmiş olsalar hâlen Zeyd ba'del buluğ halâs olup geldikte sâbıkan kendinin olan emlâkı yedinde bulduğu kimesnelerden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fî 'abdi'l-âbik ilâ dâri'l-harb

1- Zeyd'in kulu Amr, ibâk idüp dâru'l-harbe dâhil oldukdan sonra gudat-ı İslâmdan Bekir ve Bişr Amr'ı tutup esir idüp dâru'l-İslâma çıkarup ba'dehû mezbûrlar Amr'ı Halid'e, bir miktar akçeye bey' ve teslim ve kabz-ı semen ettiklerinden sonra Zeyd Amr'ı "benim abd-i âbıkımdır" düyüp Halid'den meccânen almak istedikde Halid, virdiğim semeni virmedikçe virmem demeye kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

2- Zeyd-i müslimin kulu Amr, Zeyd'in yanından ibâk edüp dâru'l-harbe lahik oldukdan sonra asker-i İslâm harbî kefere ile cenk iderlerken Amr'ı ahz ve esir idüp ba'dehû kısmet olundukta Amr, Bekir'in hissesine isabet etmekle Bekir dahi alup Bişr'e bey' ve teslim ettikten sonra Zeyd Amr'ı Bişr'in yedinde buldukta meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Zeyd'in kulu Amr-ı müslim mürted oldukdan sonra ibâk idüp dâru'l-harbe mürtedden dâhil oldukda harbîler tutup kayd ve bend idüp ba'dehû Bekir-i tâcire bey' ve teslim eylese Bekir, dâru'l-İslâma ihrâc ettikde "Zeyd kulumdur" deyü Amr'ı meccânen Bekir'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz semeni ile alur.

4- Zeyd abd-ı memlükü Amr, Zeyd'in milkinden ibâk idüp dâru'l-harbe dâhil olup ba'dehû yine bir gemiye binüp ehl-i İslâm üzerine cenk ve cidâle çıktıkta Amr, ahz olunub yine dâru'l-İslâma götürüldükte Zeyd, Amr'ı her kimin yedinde bulursa meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Serhadd-ı İslâm'da vâki' bir diyârın ahalisi harbîler olup ba'dehû sultan İslâma itaat ve inkiyâd idüp zimmet kabul idüp memleketleri dâru'l-İslâma mülhak oldukdan sonra Zeyd ol memlekette Amr-ı zimmîden bir kul alup ba'dehû yine ol memleketde yedinden kaçup dâru'l-harbe dâhil olmadan Bekr'i tutup Bişr'e bey' eylese hâlen Zeyd ol kulu İstanbul'da Bişr'in yedinde buldukta Bişr'den meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

[35a]

6- Zeyd'in müslim olan kulu Amr, ibâk idüp dâru'l-harbe dâhil olup birkaç zaman eylenüp ba'dehû dâru'l-İslâma çıksa âzâd olmuş olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

7- Zeyd'in kulu Amr Zeyd'in yanından ibâk idüp dâru'l-harbe lâhık oldukdan sonra rızâsıyla yine dâru'l-İslâma avdet ettikte Zeyd Amr'ı istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

8- Zeyd'in kulu kaçup dâru'l-harbe varup dâhil oldukda esir olup yanında getürdüklerinde ellerinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Dâru'l-harbe kaçup vardıysa bilâ şey alur. Kefere dâru'l-İslâmdan tutup ilettiler ise kıymetini verir de alur.

9- Zeyd-i tâcir dâru'l-harbe emân ile varup dâru'l-harpte harbîlerden bir kul iştirâ idüp dâru'l-İslâma çıkarmadan ol kulu dâru'l-harpte iken ibâk idüp harbîler tutup Bekir-i tâcire şu kadar akçeye bey' eyleseler ba'de zaman Zeyd ol kulu dâru'l-İslâmda Bekir'in yedinde buldukta Bekir'den meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Semeniyle alur.

10- Zeyd'in abd-i memlükü Amr, dâru'l-harbe ibâk ettikden sonra Bekir, Amr'ı kahran ahz ettiklerinde Bişri harbîden iştirâ idüp dâru'l-İslâma ihrâc eylese hâlen Zeyd Amr'ı Bişr'in yedinde buldukta meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

11- Zeyd-i müslimin kulu Amr, müslim Zeyd'in yedinden ibâk edüp dâru'l-harbe dâhil oldukdan sonra Tatar tâifesi ol diyâra varup harbîleri seby idüp ve ihrâc eyledüklerinde tâife-i mezbûreden Bekir, Amr'ı ahz ve dâru'l-İslâma ihrâç idüp Bişr bir miktar akçeye bey' ve teslim Bişri dahi Halid'e bey' ve teslim eylese hâlen Zeyd, Amr'ı Halid'in yedinde buldukta kendinin memlükü olup yedinden ibâk ettiğini müvâcehesinde isbat edincek Amr'ı Halid'in yedinden meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

12- Tenfîl-i küllîden sonra Zeyd-i müslim dâru'l-harbten seby eylediği Hind-i harbîyyeteyi kahran dâru'l-İslâma çıkarduktan sonra Hind, Zeyd'den ibâk idüp dâr'ul-harbe dâhil olup ba'dehû Bekir dâr'ul-harpte Hind'i tutup seby ve ihrâc

eylese hâlen Zeyd mukaddemâ seby ve ihrâc itdüğine ikâmet-i beyyine eylese Hind'i Bekir'den meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fi'd-da'vâ

1. Zeyd-i müslim emânla dâru'l-harbe varup ânda Amr-ı iştirâ idüp ba'dehû harbîden birkaç kimesneler Amr'ı Zeyd'in yedinden ahz idüp ba'dehû Zeyd dâru'l-İslâma gelüp Amr'ı buldukta istirkâk ve bey'e kâdir olur mu?

el-Cevab: "Ben sana dâru'l-harpte mâlik olup yedimden harbîler ahz ittiler" deyü da'va iderse da'vâsı mesmû'a olmaz.

2. Zeyd-i müslim emânla dâru'l-harbe vardukta kulu Amr'ı harbî olan Bekir'e "Bir hoşça hıfz eyle" deyü ücret kavliyle teslim, Bekir dahi alup menziline götürdükte Amr'ı bir hoşça hıfz itmeyüp kusur etmekle Amr Bekir'in yedinden dâru'l-harbe ibâk eylese, hâlen Zeyd Bekir'i dâru'l-İslâm'da buldukta ol kulunu Bekir'den da'vâ eylese dâvâ mesmû'a olur mu?

el-Cevab: Olmaz

[35b]

3. Diyar-ı harbîden Venedik diyârında olan Zeyd-i harbî müste'menen İstanbul'a geldikde, İstanbul sâkinlerinden olup müteveffâ olan Amr-ı yahûdî'nin veresesi Zeyd'e, "Sen Venedik'te iken mûrisimiz Amr seni vekil ittihâz idüp ve İstanbul'dan sana bey' içün şu miktar metâ irsâl etmiş, sen bazını bey' idüp esmânını kabz ve bazısını bey' etmeden a'yân'ın yedinde alıkoydun" deyü ol esmân ve a'yân'ı da'vâ eyleseler Zeyd'in üzerine da'vâları mesmû'a olur mu?

el-Cevab: Olmaz

Fi'l-müste'men ve'l-mu'âmeleti me'ahû

1- Harbî kefereden Zeyd-i müste'menen dâru'l-İslâma geldikde Amr, Zeyd'i tutup istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

2- Gürcî olan Zeyd, dâru'l-harb olan Gürcî diyârından emân ile dâru'l-İslâma dâhil oldukdan sonra Amr-ı müslim tağalluben Zeyd'i ahz idüp Bekir'e bey' ve teslim etmiş olsa hâlen Zeyd emân ile dâru'l-İslâma duhûlen ve sonra Amr'ı tağallüben ahz Bekir'e bey'in Bekir'in yüzüne isbat etmekle sebîl-i tahliye olunur mu?

el-Cevab: Olunur

3- Tüccârdan Zeyd-i müslim şu kadar aded gönünü dâru'l-harpten emân ile gelen Amr-ı zimmîye semen-i ma'luma bey' ve teslim ve kabz-ı semen eylese semen-i merkûm Zeyd'e helal olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fî vat'i'l-müsbiyeti ve beynûnetihâ ve fîhi ikrâru's-sebyi bi'n-neseb

1- Zeyd Hind-i nasrânîyeyi dâru'l-harpten seby ve ihrâc edüp Amr'a bey' ve teslim ettikten sonra Amr Hind'i vat' murad eyledikde Hind, "ben zevcim Bekir-i nasrânî ile maan seby olundum" diye vâki' böyle olduğu şer'an sâbit ve zâhir değil iken mücerred Hind'in kavl-i mezbûruna itibâr olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz

2- Tenfîl-i küllîden sonra Zeyd-i askerî Hind-i harbîyyeyi dâru'l-harpten seby ve

ihrâç eylese Zeyd Hind'i vat' etmek helâl olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Hind, yedinde olan bir sağîre kız ile dâru'l-harpten seby olunub Hind ol kız içün "kızımdır" deyüp bu hal üzere Hind ile ol kızı maan Bekir iştirâ edüp mâlik oldukdan sonra Bekir-i mezbûr Hind'i vat' eylese hâlen kız bâliğa oldukda Bekir-i mezbûre ol kızı dahi istifraş ve vat' etmek caiz olur mu?

el-Cevab: İhtiyat etmek gerektir.

4- Hind-i sağîre kızı Zeynep ile maan dâru'l-harpten seby olunub ba'dehû Zeyd, Hind ve Zeyneb'i iştirâ edüp ba'dehû Zeyd Hind'i vat' ettikten sonra Zeyneb'i dahi vat'ı helal olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5- Tenfîl buyrulduktan sonra asker-i İslâmdan Zeyd'in dâru'l-harpten seby ve ihrâc ettiği Hind-i nasrânîye gayr-i hâmilin dâru'l-harpte zevci Amr'ın harbî olduğu mukarrer olsa Zeyd, humsu beytülmala verdikten sonra Hind'i Bekir'e bey' ve teslim eylese Bekir'e, Hind'i vat' etmek helal olur mu?

el-Cevab: Olur.

[36a]

6- Dâru'l-harpte olan Çerkes diyârında asker-i İslâm'ın kahr ile seby-ü ihrâc ettikleri esirlerin humusu beytülmala verildikten sonra istihdâm ve bey' ve vat-ı câiz olur mu?

el-Cevab: Olur.

7- Bir cariyenin dâru'l-harpten zevci seby olunub cariye dahi sonra seby olunsa cariye-i mezbûreyi mevlası vat etmek helal olur mu?

el-Cevab: Olur.

8- Bu surette cariyenin zevc-i bile mi çıktı evlendi kaldı mı ihtimali malum olmasa mevlâsı cariyeyi vat-ı caiz olur mu?

el-Cevab: Bile çıkmak ihtimali olucak diyaneten itmemek gerek.

9- Bu surette cariye-i mezbûre "zevcim benim ile bile seby olundu" dese kavli makbulmüdür?

el-Cevab: Değildir.

10- Asker-i İslâm dâru'l-harbe dâhil olduklarında ğuzattan Zeyd, Hind-i harbîyeyi seby edüp Amr dahi Hind'in zevci Bekir-i harbîyi seby edüp ikisini dahi dâru'l-İslâma ihrâc eyleseler Hind Bekir'den mübane olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

11- Zeyd dâru'l-harpten Amr ile zevcesi Hind'i seby edüp dâru'l-İslâma ihrâc ettikden sonra Amr ile maan seby olunub nefsinden muabbire olmayan Zeyneb-i sağîre içün "Zeyneb-i merkûme benim zevcim Hind-i mezbûreden mütevellide kızımdır" deyü ikrar eylese Zeynep mevlidinde mechûletü'n-neseb oluncak Amr'ın ikrâr-ı mezbûruna binâen Zeynep Amr'ın kızı olmuş olur mu?

el-Cevab: Olur.

Mâ yete'allaku bi'l-arâzî

1- Dâru'l-harpten bir diyâr anveten feth olundukta reâyâsı yedlerinde olan arâzîlerinde takrîr olunub ruuslarına cizye ve arâzîlerine harâc vaz olunub bâ'dehû murûru a'vam ile ol arâzîyi zaleme istîla eylese ol reâyâ etrafa perîşân olup üç sene ziraât olunmağla karyelerinin sipâhileri ol kimesnelere verilmiş olsa hâlen reâyâya istimalet verilmekle yerlerine geldiklerinde ol arâzîlerini milk-i mevrusları olmağla vâzı'ul yed olanlardan alup kel'evvel zapta ve tasarrufa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

2- Dâru'l-harpten bir diyar anveten feth olundukta reâyâsı yedlerinde olan arâzîsinde takrir olunub ruuslarına cizye arâzîlerine harâc vaz' olunsa ol arâzî ol reâyânın sâir emlâkı gibi mülk-ü sarihleri olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Bu surette ol arâzînin harâc-ı muvazzaf ve mukasemeleri bazı kimesnelere tımar bağlanmış olsa ol arâzîye mâlik olanlardan bazı fevt oldukda tasarruflarında bulunan arâzîyi erbâb-ı tımar veresesine zabt ettirmeyüp tapu ile vermeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmazlar.

4- Dâru'l-İslâmdan bir diyâra harbî kefere müstevlî olup nehb-u ğarat etmekle kurbunde olan arâzî-yi emîrîyenin mutasarrıfları olanlar taraf-ı memâlike perişân olup, ba'dehû ol diyarda harbî kefere havfi yirmi seneden mütecâviz zaman mütemâdi olmağla ol arâzî hâliye ve muattala kalup asla bir tarafından ziraât ve hirâset olunmayub, ba'dehû harbîler ehl-i İslâmla musâlaha ettiklerinde havf u haşyet mürtefi' olmağla ashâbı gelüp ol arâzîyi

[**36b**]

ke'l-evvel zabt ve tasarrufa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Öyle emr-i âli oluncak olurlar.

5- Dâru'l-İslâm olup arâzîsi emîrîye olan bir memlekete harbî kefere müstevlî olmağla ahâlisi bi'l-külliyye perîşân olup yirmi seneden mütecaviz hâli ve muattal olup ba'dehû ol memleket sulhla havza-i İslâm'a dâhil olsa, hâlen emîn-i beytülmal ol arâzî-i muattalayı ibtidâen talib olanlara vermek murat ettikte, kable'l-istîlâ mutasarrıfları gelüp "Mukaddemen bizim tapu ile tasarrufumuzda olmağla biz zabt u tasarruf ederiz" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Öyle emr-i âli olmadıkça kâdir olamazlar.

6- Bir diyar anveten feth olunub ba'dehû arâzîsinden bir miktarı tîmâr bağlayub Amr'a tevcîh olunub Amr ol arâzîden bir mikdârını Bekir'e tapu ile verdikten sonra Bişr-i harbî emân ile gelüp zimmet kabul eylese, hâlen Bişr-i mezbûr "Kable'l feth ol arâzî müteveffâ babam tasarrufunda idi" deyüp ol arâzîyi Bekir'den almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

7- Bir nehr-i azimin cânib-i şarkisinde olan dâru'l-harb sulhan feth olunub hıyn-i sulhda hudud ve sınur tayin olunur oldukda ol nehrin cânib-i şarkisi kenarından arzan kırk adım miktârı yerden sınur tayin olunub ondan kenar-ı nehre gelince vâki' olan arâzî ve ol nehr-i azîm ve nehr-i azîmden münşa'ib olan nehirlerin beynlerinde olan evtarlar cümle ehl-i İslâm memâlikine zamm ve ilhâk olunub sınır-ı mezbûrun mâverâsı olan ol deryâ ahalisinin yedlerinde ibka ve üzerlerine cizye bağlanup bu vech üzere defter-i hakaniyeye kayd ve tahrîr olunub kadîmden bu vaz' üzere zabt ve tasarruf oluna gelmişken ol diyarın keferesi haddi kadîmden tecâvüz edüp kenâr-ı nehre gelince olan yerleri ve nehr-i azîmden münşeib olan enhârın beynlerinde olan evtarları ol beş sene zabt ve tasarruf eyleseler hâlen

emîn-i beytülmal emr-i sultâni dâme medârullahi men vel emâni ile ol arâzî ve evtarları mezbûrlardan almak murad ettikde mezbûrlar "on beş senedir zabtımız vardır" deyü mena kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

8- Girid cezîresi feth-u teshîr olunub arâzîsini muharrir tahrîr ettikte harâcı az tahrîr etmiş olmağla hâlen harâc-ı muvazzaf Hazret-i Ömer radiyallâhu anh tevzîfî miktarı ve harâc-ı mukaseme hâric ve hâsılın ya nısfı, ya sülüsü, ya rub'u ya humusu miktarı vaz' olunmak üzere emr-i sultânî sâdır olsa vech-i meşrûh üzere vaz' olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

9- Girid cezîresi feth-u teshîr olundukta beytülmal içün i'dâd olunub arz-ı memleket olan arâzînin ba'zını serdâr ve defterdâr me'mûr olmalarıyla vekâleten bazı kimesnelere bey' idüp lâkin gabn-i fahiş ile bey' etmiş olsalar ol gabn-i fahiş ile bey' olan arâzî müşteri yedlerinden nez' olunub semen-i misilleriyle bey' olunmak üzere emr-i sultânî vârid olmağla nez' olunub semen-i misilleriyle bey' olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

10- Bir cezîre'de vâki' harbî kefere kılâ'ından bir kal'ayı asker-i İslâm muhâsara edüp bir müddet cenk olup ba'dehû içinde sağ olan kefere sulh tarîki ile kal'ayı müslimîne teslim edüp

[37a]

içlerinden bazı dâru'l-harbe gidüp bazı cizye kabul edip kalup kal'anın bir cânibinde iskân olunub ve ol cânibde olan kenîse-i kadîmeleri hâli üzere terk olunub içinde

ibâdetlerinden men olunmamak üzere sulh vâki‘ olsa ol cizye kabul edüp kalan kefere ol kenîse-i kadîmelerinde ibâdet etmekden men olunurlar mı?

el-Cevab: Olunmazlar.

11- Girid Cezîresi feth-u teshîr olundukta beytülmal içün i’dâd olunub arz-ı memleket olan arâzîsi bazı kimesneler ekip biçüp harâcını tayin olunan erbâbına vermeleri üzere verilip ancak bu vech üzere tasarruflarına izin verilmiş olup ol arâzînin rakabeleri temlîk olunmamış olsa ol kimesneler dahi nice sene zabt u tasarruf idüp eküp biçüp me’mûr oldukları üzere harâcını vermiş olsalar hâlen emr-i sultânî ile yedlerinden nez’ olunub harâc-ı muvazzaf ve mukâseme yahud harâc miktarı icâre ile talib olanlara verilmek caiz olur mu?

el-Cevab: Olur.

12- Girid Cezîresi feth-u teshîr olundukta bazı arâzîsi kimesneye temlîk olunmayub arz-ı memleket ittihâz olunmağla bazı kimesneler beytülmal içün bir miktar akçeleri alunup ol arâzînin harâcını tayin olunan yerlere vermeleri üzere tasarruflarına izin verilmiş olsa ba‘dehû ol kimesneler ol arâzîyi zaman-ı medîd tasarruf edip beytülmal içün verdikleri akçeyi istîfâ etmiş olsalar, ol arâzî yedlerinden emr-i sultânî ile nez’ olunub zimmet kabul eden kefereye harâc-ı muvazzaf ve mukâseme takdiri ile verilip yahud beytülmal tarafından tâlib olanlara muzâraa tarîkiyle verilmek caiz olur mu?

el-Cevab: Olur.

13- Cezîre-i Girid kefere yedinde iken asker-i İslâm müstevlî olup bazı kılâ’ını anveten feth ettikleri ol kılâ’a tabi’ keferenin bazı zimmet kabul etmeyüp dâru’l-harbe firâr etmekle arâzîlerini serdâr-ı asker-i İslâm bazı müslümanlara mülkiyet üzere öşr-i mahsulleri bedelinde senede şu kadar akçeye maktu’ edüp yedlerine berât-ı âlişan verüp lâkin maktû’-i mezbûr mahsulden noksan-ı fâhiş ile nâkıs olsa, hâlen emr-i sultânî ile emîn-i beytülmal maktû’ almayıp ol arâzîden öşr-ü

mahsul almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

14- Cezîre-i Girid harbî kefere yedinde iken asker-i İslâm müstevlî olup bazı kılâ'anı anveten feth ettiklerinde ol kılâ'a tabi‘ olan keferenin bazı zimmet kabul etmeyüp dâru'l-harbe firâr etmekle arâzîlerini defterdâr olan kimesne me'mûr olmağla bazı kimesnelerin beytülmal içün bir miktar akçelerini alup ol kimesneler ol arâzîyi eküp biçüp öşr-ü mahsulünü tayin olunan yerlere eda etmek üzere ol kimesnelere verüp lâkin temlîk etmemiş olsa ba‘dehû ol kimesneler hâlen emin-i beytülmal emr-i sultânî ile ol yerleri mezbûrlardan alup harâc-ı muvazzaf ve mukâseme ile yahud harâc miktarı icâre ile

[37b]

talibler olanlara vermeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fi'l-mürted

1- Zeyd-i Müslüm iyazu billah-i teala mürted olup dâru'l-harbe lâhık oldukdan sonra Zeyd'i Amr seby ve dâru'l-İslâma ihrâc eylese Amr, Zeyd'i istirkâka kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz, İslâm arz olunub şübhesi keşf olunur istimhâl ider ise üç gün habs olunur. Din-i İslâmdan gayrinden ya intikal ettiği dinden teberrî ile tâib olursa febihâ ve illa katl olunur.

2- Zeyd-i müslim kelime-i küfür söyleyüp Zeyd'e "rücu' ve tövbe eyle" denüldükte "rücu' etmem" deyüp küfür üzerine musir olsa Zeyd üzerine ahkâm-ı mürted icra

olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

3- Zeyd'in zevcesi Hind mürtedde olsa Hind'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: İslâm'a habs ile cebr olunur ba'del'islâm nikâhdan imtinâ iderse nikâha dahi cebr olunur.

4- Müslim nâmında olan Zeyd bazı mefâside cür'et eder olmağla Zeyd'e niçün böyle edersin dediklerinde Zeyd evvel Müslüman idim şimdi kâfir oldum deyüp sözünden rücü etmeyüp musir olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ahkâm-ı mürted icrâ olunur.

5- Zeyd, esirci kulu Amr-ı müslimi ziyade bahaya bey' ve teslim edüp Bekir dahi Amr'ı mürted eylese Zeyd, Amr ve Bekir'e ne lâzım olur.

el-Cevab: Zeyd ve Bekir'e ta'zîr-i şedîd ile ta'zîr olunur. Amr'a ahkâm-ı mürted icra olunur.

6- Zeyd, Amr'ı şer'a davet ettikte ben şer'a gitmem demekle Zeyd Amr'a sana tecdîd-i iman lâzım olur, tecdîd-i imân eyle dedikte tecdîd-i îman itmeyüp musirran fevt olsa Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ahkâm-ı mürted icrâ olunur.

7- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâm'la müşerref olup Zeyd'in sağîr oğlu Amr, Zeyd'e teb'iyyet ile teslim oldukdan sonra Amr, ba'de'l-buluğ mürted olsa Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ba‘de’l-buluğ İslâmı ikrar etmiş olmayıncak İslâmı teb‘iyyet ile olmağla katl olunmaz, İslâm’a gelince habs olunur.

8- Zeyd-i zimmî şefer-i İslâmla müşerref oldukdan sonra el-’iyazu billah-i teala mürted olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ahkâm-ı mürted icrâ olunur.

9- Hind’in zevci Zeyd-i müslim kâfire esîr olup onda mürted olsa zevcesi Hind mübâne olur mu?

el-Cevab: Olur.

10- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâm’la müşerref oldukta Zeyd’in sağîra kızı Hind Zeyd'e teb‘iyyet ile müslime olmuş iken Hind bâliğa oldukta İslâm’ı kabul etmeyüp mürtedde olup ol halde fevt olsa mekâbir-i müslimîne mi defn olunur, yoğise kefere mekâbirine mi defn olunur?

el-Cevab: Birine defn olunmaz kelb gibi bir hafre ilkâ olunur.

11- Hind-i nasrânîye şeref-i İslâmla müşerref oldukda Zeyd-i zimmî Hind’i izlâl edüp Hind’i

[38a]

dininden döndürüp mürtedde olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Zeyd ta’zîr-i şedîd olunub, Hind habs ile İslâm’a cebr olunur.

12- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra evlâd-ı siğarı Zeyd’e teb‘iyyet ile Müslim olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

13- Bu surette Zeyd, el-‘iyazu billâhi taala mürted olup irtidadında musir olmağla katl olunsa hâlen İslâmında kesb ettiği malı evlâd-ı mergûmeye intikal eder mi?

el-Cevab: Eder.

14- Zeyd-i mürted dâru’l-İslâm’da fevt olup hasran vârisi babası Amr-ı müslime terk ettikte, Amr, Zeyd’in hali İslâmında kesb ettiği terekesini kabza murad ettikte emin-i beytülmal olan Bekir, Zeyd mürteden fevt olmuştur deyü Amr'ı men edüp tereke-i Zeyd’i beytülmal içün kabza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

15- Hind-i nasrânîye şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra el-‘iyazu billahi teala mürtedde olsa Hind’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Habs ile İslâm’a cebr olunur.

16- Zeyd-i zimmînin oğlu olup din-i İslâmı ta‘akkul eden Amr-ı sabiy âkil müslim oldukdan sonra yine mürted olup İslâmdan rücû’ eylese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: İslâm’a Cebr olunur.

17- Hind-i nasrânîye şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra el-iyâzu billâhi taala mürtedde olup nefsini Amr-ı zimmîye tezvîc eylese Hinde ne lâzım olur?

el-Cevab: Habs ile İslâm’a cebr olunub Amr’dan tefrîk olunur.

18- Zeyd-i zimmî mekrle İslâm’a geldikten sonra mürted olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Habs ile İslâm'a cebr olunur.

19- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâm'la müşerref oldukdan sonra sekiz yaşında olan oğlu Amr teb'iyyet ile müslim olup, ba'dehû mürtedden bâliğ olup mürted olduğu halde tezevvüc idüp evlâdı olup, evlâdının dahi evlâdı olsa hâlen Amr'ın islâmına hükm olunub, İslâm'a geldikte irtidâdı halinde tezevvüc ettiği ehlinden evlâd-ı kibârının ve evlâdının dahi İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

20- Zeyd-i zimmî sekrân ve lâ-ya'kıl iken kelimetey şahâdeti tekellüm idüp teberrî dahi ettikten sonra mürted olsa Zeyd'e ne lâzım olunur?

el-Cevab: İslâm'a gelince habs olunur.

21- Hind-i müslim el-'iyaz-u billâh-i teala mürtedde olup dâru'l-harbe lâhık olup luhukuna hâkim hukm ettikden sonra veraseti zevci Zeyd ile validesi Zeyneb'e veliümmi karındaşı Amr'a münhasıra olup mezbûrlar Hind'in dâru'l-İslâm'da olan emvâlını beynlerinde ne vech üzere iktisâm ederler.

el-Cevab: Altı sehimden üç sehim Zeyd'e iki sehim Zeyneb'e bir sehim Amr'a'dır.

22- Zeyd-i müslim el-'iyazu billah-i teala mürted olup irtidâdı halinde bir mikdar mal kesb edüp ba'dehû Zeyd mürtedden fevt olsa hâlen irtidâdında meksûbu olan malı emin-i beytülmal kabza kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

[38b]

Fî mâ yekûnü islâmen mine'l-kâfir ve mâ lâ yekûn

1- Zeyd-i zimmî başına beyaz sarık sarunup “ba‘del yevm ben müslim oldum” dise Zeyd’in İslâmına Hükm olunur mu?

El-Cevap Olunur.

2- Hind-i nasrânîye “din-i İslâm’a girdim” deyüp lâkin âyât-ı kelimeyi şahâdet eylemese Hind’in İslâmına Hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

3- Zeyd-i zimmî birkaç müslümanlar ile esnâ-i muhâverede “lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasûlallah” dise Zeyd'in İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

4- Ehl-i örf tâifesinden Zeyd Amr-ı zimmîye müslim ol deyü ikrâh eyledikde Amr mekran müslim olsa İslâmı sahih olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Zeyd-i zimmî hamrdan sekrânı mütemâil iken kelime-yi şehâdeti telekküm edüp teberrî dahi eylese İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

6- Zeyd-i zimmî şürb-u hamr edüp la ya‘kıl olduğu halde Müslüman olsa Zeyd’in islâmı Sahih olur mu?

el-Cevab: Olur.

7- Zeyd-i zimmî “lâ ilâheillallah Muhammedün Rasûlullah” dese İslâmına hükm

olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

8- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâmla müşerref oldukda zevcesi Hind-i nasrânîye İslâmı kabul eylemese Hind'e elbette gel deyü cebr olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

9- Zeyd-i müslimin zevcesi Hind-i nasrânîyenin "ben müslim oldum ve batıl dinden çıktım hak dine girdim" dese Hind müslime olmuş olur mu?

el-Cevab: Olur.

10- Harbî kefereden me'hûz olup aslen lisân-ı Türkîyi bilmeyen elli nefer kimesne müslim olmak murâd ettiklerinde hâricte hâzır bi'l-meclis olan Zeyd-i zimmî "mezbûr harbîlerin muradları İslâm'a gelmektir lâkin lisan-ı Türki'yi bilmezler" deyü Amr ve Bekir-i müslime haber verdikte Amr ve Bekir Zeyd'e "imdi sen bunlara Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah batıl dinden çıktım hak dine girdim dedirt" dediklerinde Zeyd dahi mücerred telkîn-i iman irâdesiyle bunların her birisine "batıl dinden çıktım hak dine girdim lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah" dise murad-ı kendi imana gelmek olmayup ancak bunlara telkin olsa Zeyd-i mezbûrun İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

11- Zeyd, ben Müslümanım deyüp ba'dehû başına kavuk sarındıkta Amr Zeyd'e "sen Müslümanım demiştin niçün kavuk sarınırsın" dedikte Zeyd, "ben Müslümanım lâkin humma ahz etmekle sarunmuştum" dise böyle demekle Zeyd'in İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

12- Bu surette Zeyd, vech-i muharrer üzere olan İslâmını inkâr etmekle udulden Bekir ve Bişr Zeyd'in vech-i muharrer üzere "ben Müslümanım lâkin humma ahz etmekle kavuk sarındım" dediğine şahadet eyleseler şehâdetleri makbul olur mu?

el-Cevab: Olur.

13- Ehl-i örf Zeyd-i zimmîyi bir husus içün habs ettikte sonra bazı kimesneler "gel müslim ol bundan halâs ol" dediklerinde Amr dahi müslim oluncak nice olur deyü bu mertebe ile Amr'ın İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

[39a]

14- Ehl-i örf Zeyd-i zimmîyi ahz ve boğazına urgan geçirüp sulbe götürürken Zeyd, "ben Müslüman oldum beni salıver" dise bu mertebe ile Zeyd'in İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

15- Hind-i nasrânîye aşr-ı muharremde sâime oldukda Zeyneb-i müslime Hind'e "biz sâime olursak ehl-i İslâm'danız ya sen niçün sâime olursun" dedikte Hind Zeyneb'e "ben dahi sizin dininize girdim" dise Hind müslime olur mu?

el-Cevab: Olur.

16- Zeyd-i zimmî başına beyaz dilbend sarunup ve bi'l-cümle zey-yi İslâmla müzeyyen oldukdan sonra Amr, Bekir'e "sen nesin" deyü sual ettiklerinde "ben Müslümanım" dese Zeyd'in İslâm'ına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

17- Zeyd-i zimmî “eğer bu taşın yazısı Müslüman yazısı ise ben Müslüman olayım” dese ol taşın yazısı Müslüman yazısı oluncak Zeyd müslim olmuş olur mu?

el-Cevab: Bu mertebe ile olmaz.

18- Zeyd Amr-ı zimmîye bire kâfir dedikte Amr “sen niçün böyle dersin ben müslimim ismim dahi İbrahimdir” dese Amr'ın İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

19- Bir karye ahalisinden Zeyd-i zimmî karyesi ahalisine bir husus içün incindikte “eğer ba‘de’l-yevm karye-i mezbûrede sâkin olursam Müslüman olayım” deyüp ba‘dehû Zeyd karye-i mezbûre’den kalkup varup bir beldede birkaç zaman sâkin olup ba‘dehû yine karye-i mezbûreye gelüp sâkin olsa Zeyd’in İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

20- Zeyd-i nasrânî zimmîlerden birkaç kimesneler ile musâhabet ederken ol kimesneler “ehl-i İslâm şöyle etmiş” dediklerinde Zeyd “ben dahi dinimce Müslümanım” dise böyle demekle İslâmına hükm olur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

21- Zeyd, Amr-ı zimmîye “falan gün falan fi‘li işlemezsen Müslüman olurmusun” dedikte Amr, olsun dedikten sonra ol gün mürur edip ol fi‘li işlemese Amr’ın İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

22- Zeyd-i râhib “la ilahe illallah İsa ruhullah” deyüp ben dahi dinimce Müslümanım dese Zeyd’in İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

23- Zeyd-i zimmî başına beyaz sarık sardıkta "niçün sarındın müslüman mı oldun" denildikte "ben çoktan Müslümanım" dese İslâmına hükm olunur mu?

El- Cevap: Olunur.

24- Zeyd ve Amr-ı zimmîler Bekir-i zimmîye "senin malın bizden çoktur" deyü dediklerinde Bekir "eğer sizden çok çıkarsa müslim olayım" deyüp ba'dehû Bekir'in malı Zeyd ve Amr'ın malından ziyade olduğu zahir olunsa Bekir'in İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

Fî islâmi's-sabiyyi ve'l-islâmi teb'an

1- Altı yaşında olan Zeyd-i sağîr İslâm'a gelse İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz

2- Zeyd-i zimmînin yedi yaşında olan sağîr oğlu İslâma gelse sahih olur mu?

el-Cevab: Olur.

[39b]

3- Zeyd-i Zimmînin ta'akkul-ü İslâm etmeyüp dört beş yaşında olan sağîr oğlu Amr'a ben Müslüman oldum dise Amr'ın İslâmına hükm olunur mu?

El-Cevap: Olunmaz.

4- Zeyd-i zimmînin oğlu olup sabiy-yi âkil olan Amr İslâm'a gelse İslâmı sahih ve mu'teber olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Zeyd-i zimmînin yedi yaşında olup İslâmı ta'akkul iden kızı Hind-i sağîra kelimetey şahadeti zikrettikte Hind'in İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

6- Bu surette Hind'in babası Zeyd-i müslimden bazı kimesnelerin Hind kelimetey şahadeti zikretmekle şehâdet etmek istediklerinde Zeyd onlara bir miktar akçe verüp onlar dahi varup şahadet eylemeseler mezbûrlara ne lâzım olur?

el-Cevab: Rıza bi'l-küfr değil ise âsim-i azîm olur.

7- Zeyd-i zimmînin oğlu olup sekiz yaşında sabi akil olan oğlu Amr, İslâm'a gelse İslâmı sahih olur mu?

el-Cevab: Olur.

8- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâm'la müşerref olsa Zeyd'in bâliğa kızı Hind-i nasrânîye Zeyd'e teb'iyyet eder de müslime olur mu?

el-Cevab: Buluğu mukarrar ise olmaz.

9- Zeyd-i Zimmî şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra Zeyd'in on altı yaşında olup bâliğ olan oğlu Amr-ı zimmî Zeyd'e teb'iyyet ile müslim olmuş olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

10- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâmla müşerref oldukda Zeyd'in on dört yaşında olup

buluğunu mu'terife olmayan sağîre kızı Hind'in Zeyd'e teb'iyyet ile İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

11- Dâru'l-harb'den seby olunub vâlideynin biri olmayan sağîrin hâlen dâru'l-İslâmda İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

12- Zeyd-i müslim Hind-i sağîreyi yalnız dâru'l-harpten seb'y ve ihrâc ve Amr'a bey' ve teslim eylese Hind'in dâra teb'iyyet ile İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olur.

13- Hind-i müsbiye dâru'l-İslâmda şeref-i İslâmla müşerref olsa Hind'in dâru'l-harpte olan oğlu Zeyd-i Sağîr dahi Hind'e teb'iyyet ile müslim olmuş olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

14- Bişr-i müslim fevt olup vâlidesi Zeyneb'i ve liümmi karındaşı Amr'ı ve liebeveyn amme oğlu olan sağîr mezbûru terk eylese sağîr mezbûr dahi Bişr'e varis olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi İslâmi ümmi veled ve veledi'z-zinâ ve veledihi ve memlûkihî ve şirâihi ve'l-cebri 'ale'l-bey'

1- Zeyd-i zimmînin ümmü veledi Hind İslâma gelüp Zeyd ibâ eylese Hind sülüs kıymetini vericek âzâd olur mu?

el-Cevab: Olur.

2- Zeyd-i Ermeninin ümmüveledi olan Hind-i nasrânîye şeref-i İslâmla müşerrefe oldukda Zeyd'in karındaşından tevellüd iden Zeyneb-i sağîrenin dahi Hind'e teb'iyyet ile İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

3- Zeyd-i zimmînin kulu Amr-ı nasrânî şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra hâkim Amr'ı bir müslime

[**40a**]

bey' eyle" deyü Zeyd'e cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

4- Zeyd-i zimmînin cariyesi Hind-i nasrânîye şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra hâkimü'ş-şer' Hind'i bir müslime bey' eyle deyü Zeyd'i cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Zeyd-i yahûdî'nin memlûke cariyesi Hind-i nasrânîye şeref-i İslâmla müşerref oldukda Amr-ı müslim Hind'i Zeyd'in yedinden gasb idüp menzilinde alıkoysa hâlen Zeyd Hind'i Amr'dan almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur, aldıkta hâkim bir müslime bey'e cebr eder.

6- Dâru'l-harpten bilâ eb velâ üm seby olunan Zeyd-i sağîri Asker-i İslâm dâru'l-İslâma ihrâc ettiklerinden sonra dâru'l-İslâm'da Bekir-i zimmî iştirâ eylese hâlen hâkimü'ş-şer' Bekir'i, Zeyd'i bir müslime bey' ve cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

7- Bu surette müslim namına olan Bişr, ol sağîr-i Müslümana bey‘den men ve zimmîyi yedinde ibkaya sa‘y eylese Bişr’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Âsim olup ta’zîr-i şedîd ile zecr-u men olunur.

8- Zeyd-i sağîr dâru’l-harpten seby olunub dâru’l-İslâma ihrâc olundukta valideyninden biri bile olmasa Zeyd’in dâra teb‘iyyet ile İslâmına hükm olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

9- Bu surette sağîr mezbûrun mevlâsı zimmî oluncak müslime bey‘e cebr olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

10- Dâr’ul-harpten bilâ-eb ve lâ-ümm dâru’l-İslâma seby ü ihrâc olunan Hind-i sağîreyi dâru’l-İslâmda Zeyd-i yahûdî iştirâ ve kabz edüp yanında dursa hâlen hâkimu’ş-şer‘ “Hind dâra teb‘iyyet ile müslime olur” deyüp Zeyd'e Hind’i bir müslime bey‘a cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Mâ yete’allaku bi’l-hürriyyeti teb‘an

1- Zeyd-i harbî dâru’l-harpte müslim olup ba‘dehû dâru’l-İslâma çıktıkdan sonra Zeyd’in dâru’l-harpte olan sağîr oğlu Amr'ı, Bekir-i tâcir dâru’l-harpten iştirâ edüp dâru’l-İslâma getürdükte Zeyd, Amr'ı kendinin oğlu olup kendine teb‘iyyet ile hür olduğunu Bekir müvacehesinde vech-i şer‘ üzere isbat edicek Bekir’den meccânen almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

2- Zeyd-i müslim emânla dâru'l-harbe varup ve Hind-i harbiyyeyi tezevvüc ve ondan oğlu Amr vücûda gelüp ba'dehû harbî kefere Amr-ı sağîri ahz ve dâru'l-İslâma getürüp Bekir'e bey' eyleseler hâlen Zeyd-i sağîr-i mezbûr Amr kendinin oğlu olduğunu isbat-ı şer'î edicek, Amr'ın hürriyetine hükm olunub, Amr'ı Bekir'in yedinden almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Zeyd-i harbî emân ile dâru'l-harpten dâru'l-İslâma çıkıp dâru'l-İslâm'da İslâm'a gelmiş olsa Zeyd'in İslâm'a geldiği vakitte dâru'l-harpte olan oğlu Amr-ı sağîri, Bekir-i tâcir dâru'l-harpten iştirâ edüp dâru'l-İslâma getürdükde Zeyd, "Ben emân ile dâru'l-İslâma gelüp ba'dehû müslim olmağla oğlum sağîr-i mezbûr Amr bana teb'iyyet ile hür olmuş olur" deyüp

[**40b**]

Amr'ı Bekir'in elinden almağa kâdir mu?

el-Cevab: Olur

Fi'l-cizyeti

1- Zeyd-i zimmînin bâliğ olmayan sağîr oğlundan cizye alınır mı?

el-Cevab: Alınmaz.

2- Muk'ad olan Zeyd-i zimmîden cizye alınır mı?

el-Cevab: Alınmaz.

3- A‘mâ olan Zeyd-i zimmîden cizye alınır mı?

el-Cevab: Alınmaz.

4- Hind-i nasrânîyyeden cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

5- Şeyh-i fânî olan Zeyd-i zimmîden cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

6- Zeyd-i müslimîn mu‘takı Amr-ı nasrânîden cizye alınır mı?

el-Cevab: Alınır.

7- Zeyd-i zimmînin azadsız kulu Amr-ı nasrânîden cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

8- Bir manastır sâkinlerinden olup nâs ile ihtilatları olmayan Zeyd ve Amr rahiplerinden cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

9- Zeyd-i yahûdî nasrânîye cariyesi Hind’i i‘tâk ettikten sonra, cizye cem‘ine memur olanlar Hind’den cizye almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

10- Zeyd-i zimmî bir sene üzerine lâzım gelen cizyesini eda etmeden fevt olsa Zeyd’den cizye sâkıt olur mu?

el-Cevab: Olur.

11- Bir karye ahalisinden Zeyd-i zimmînin âzadsız kulu Amr-ı nasrânîden cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

12- Nâs ile muhtelit olup kâr-u kesb üzere olan Zeyd-i râhipten cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunur.

13- Nâs ile muhalatası olmayan Zeyd-i râhipten cizye alınır mı?

el-Cevab: Alınmaz.

14- Kıbtıyân tâifesinden olan Hind'den cizye cem'ine memur olanlar cizye almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

15- Zeyd-i zimmînin bir kulu olmağla kâr u kesbe kudreti olmayıp sadakat-ı nâs ile ta'ayyuş ider olsa Zeyd'den cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

16- Zeyd-i zimmî ihtiyâl ile birkaç sene nefsini cizye vermekten tahlîs edip cizye vermese hâlen ol mürur-u eyyam iden senelerin cizyesi Zeyd'den taleb ve ahz olunur mu?

el-Cevab: İmameyn katlarında alınır.

17- Bir kenîsede papas olup asla nâs ile ihtilatı olmayan Zeyd-i nasrânîden cizye taleb olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

18- Zeyd-i zimmînin nasrânîye cariyesi Hind'den cizye cem'ine memur olanlar cizye taleb edip almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmaz.

19- Bir karye ahalisinden olup nâs ile ihtilat edip kâr üzere olan Zeyd-i zimmîden cizye cem'ine memur olanlar cizye taleb ettiklerinde Zeyd mücerred "Ben keşiş oldum" deyüp vermemeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

[**41a**]

20- Bir kasaba ahalisinden Zeyd-i zimmînin bir hizmet-i muayyene mukabelesinde cizyesi alınmamak üzere yedine emr-i sultânî virülüp Zeyd dahi ol hizmeti edâ ederken ol kasabadan cizye cem'ine memur olan Bekir Zeyd'den hilâf-ı emr cizye almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

21- Zeyd-i zimmî bir karye'de sâkin olup kurbunda olan kasabada dükkânı olup, dükkânda ekseriya ticaret eylese Zeyd'in cizyesi bir mahalle bağlı olmayıcak cizyesini ol kasaba cizyedârı mı alır, yoğise ol karye cizyedârı mı alır?

el-Cevab: Emr-i âlîye menûttur.

22- Zeyd-i zimmînin babası bir karye ahâlisinden ve anası âhar karye ahâlisinden olup kendi yerinde cizyeye bağlanmasa hâlen cizyesini ol karyelerden kankısının cizyedârı ahza kâdir olur?

el-Cevab: Emr-i âli'ye menûttur.

23- Bir karyede sâkin Zeyd-i zimmî mutasarrıf olduğu tarlalarını Amr-ı müslime ferağ edip gaybet eyledikde karye-i mezbûre zimmîlerinin cizyesini cem'e memur olan Bekir, Amr'a "Sen zimmî tarlasını tasarruf edersin, sana tarlasını ferağ edip gaybet eden Zeyd'in cizyesini sen ver" deyüp Amr'dan bir nesne almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

24- Vilâyet-i Rumeli'de sâbıkan kefere yedlerinde olan tarlaları muharrir-i vilâyet tahrîr etikte ol tarlalara mutasarrıf olan zimmîlerin senevi üzerlerine lâzım gelen cizyelerini hesab idüp baştina nâmıyla tarlaları üzerlerine tahrîr ve bu vech üzere maktû' idüp ba'dehû ol kefereden bazı tarlalarını müslümanlara sipahi ma ma'rifetiyle ferâğ-u tefvîz itdüklerinden sonra cizye-i ruûs cem'ine mübâşir olanlar mücerred "Mukaddemen vech-i muharrer üzere tahrîr olmağla ol zimmîlerden alınan cizyeyi hâlen yerlerine mutasarrıf olan müslümanlardan alırım" demeğe kâdir olurum dimeğe kâdir olur mu ?

el-Cevab: Olmazlar.

25- Bir karye'de sâkin olup ol karye'de cizyeye bağlı olan Zeyd cizyesini ber-mûceb-i emr-u defter-i sultânî ol karye cizyedârında verdikten sonra âhar karyenin cizyedâr-ı Bekir Zeyd'i tutub "Senin baban benim cizyedârı olduğum âhar karye ahalisindendir öyle olıcak sen dahi cizyeni bana ver" demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

26- Bir karyede cizyeye bağlı olan Zeyd-i zimmî bir senede üzerine lâzım gelen

cizyesini karye-i mezbûre cizyedârına verüp ba‘dehû karye-i mezbûre’den kurbunda vâki‘ kasabaya bazı eşyâ iştirâ içün vardıkda ol kasabada cizyedâr olan Bekir dahi Zeyd’den sene-i mezbûre içün cizye almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

27- Yave cizyedârı olan Zeyd, Amr'a şu kadar mühürlü yave cizyesi tezkiresi verip “Bu tezkireleri cizyesini aldığın zimmîlere ver” deyüp, Amr dahi bir mikdarını bulub cizyelerini alıp ol tezkireden bir miktarını verip bir miktar tezkire yedinde kalsa, hâlen Amr ziyade kalan tezkireleri Zeyd'e verirken Zeyd almayıp “Elbette ol tezkirelerin akçelerini ver” demeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

28- Bir vakıf karyede sâkin olan şu kadar nefer zimmîlerin cizyeleri vakfa hâsıl-ı kayd

[**41b**]

olunmağla mütevelli-i vakf-ı mezbûr nefer başına her birinden ber mûceb-i emr-u defter ta‘yîn olunan cizyelerini başka başka taleb eyledikde mezbûrlar “Biz nefer başına cizye vermezüz, cümle ehl-i karye içün maktû‘ şu kadar akçe al” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

29- Bir beldeye tâbi olan karye ahalisinden olup ol karyede cizyeye bağlı olan Zeyd-i zimmî belde-i mezbûreye bey‘ u şirâ içün geldikte ol belde yavecisi olan Bişr Zeyd’den hilâf-ı emr yave harâcı almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

30- Zeyd-i zimmî karyesinden kalkıp âhar karyede tavattun ettikten sonra muharrir-i vilâyet Zeyd, karye-yi uhrâ'da cizyeye kayd etmekle, Zeyd cizyesini ber-mûceb-i emr-u defter karye-i uhrâ cizyedârına verirken hâlen karye-i ûlâ cizyedârı dahi Zeyd'den tekrar cizye almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

31- Zeyd-i zimmî babası karyesinden kalkıp bir beldede tavattun edip muharrir-i vilâyet Zeyd'i ol beldede cizye defterine kayd edip, kırk seneden beri cizyesini ol beldede ber-mûceb-i emr-u defter ol belde cizyedârına verirken, hâlen karye-i mezbûre cizyedârı dahi "Mukaddemen baban ol karyede cizyeye bağlı idi" deyü tekrar cizye almağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

32- Bir karyenin keferesinden Zeyd ve Amr varup Bekir-i sipahinin hizmetinde olup cizye cem'ine memur olanlar gelip mezbûrlardan cizye taleb ettiklerinde mezbûrlar "Biz sipahi hizmetkârıyız" deyüp cizyelerin vermemeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

33- Cizye cem'ine memur olanlar mezbûrlardan cizyelerin taleb ettikte mezbûrlar vermezüz deyüp imtinâ eyleseler mezbûrlara ne lâzım olur?

el-Cevab: İsğar ve izlâl ile alınmak lâzım olur.

34- Muharrir-i vilâyet Zeyd'i bir kasabada cizyeye kayd ü tahrîr edip ba'dehû Zeyd ber-mûceb-i defter-i sultânî cizyesini ol kasabanın cizyedârına verirken, ol kasabada yave cizyedârı olan Bekir dahi Zeyd'den cizye talebine kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

35- Zeyd-i zimmî bir karyede cizye defterine kayd olunduktan sonra birkaç sene mürûrunda karye-i mezbûreden göçüb, varup âhar karyede tavattun ve anda cizye defterine kayd olunub her sene cizyesini âhar karye zimmîleriyle eda ederken hâlen karye-i ûla zimmîleri gelip mücerred "Mukaddemen karyemizin defterine kayd olunmuş idin, elbette cizyeni bizimle ver" demeğe kâdir olurlar mu?

el-Cevab: Olmazlar.

Mâ yete'allaku bi'l-kenîseti ve'l-bî'ati ve'l-mekteb

1- Ahâlisinin ekseri müslim olup içinde câmi olan bir karyede sâkin Zeyd-i zimmî karye-i mezbûrede bir kenîse binâ ve ihdâs eylese hâlen müslimîn hâkimü'ş-şer'a i'lâm ettiklerinde hâkim kenîse-i mezbûreyi Zeyd'e hedm ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

[**42a**]

2- Bir beldede bir kenîse-i kadîmenin üzerine kefereden birkaç kimesneler bazı ebniya ihdas idüp kenîseyi terfî' eylese halâ hâkim ebniye-i merkûmeyi ol kimesnelere hedm ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Bu surette hâkim ol sonradan ihdâs olunan binâyı hedm ettirmek istedikte Bekir ve Bişr kefereye iânet idüp hâkim-i şer'i hedimden men eyleseler Bekir ve Bişr'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ile zecr u men olunur.

4- Dâru'l-İslâm'da vâki‘ bir kasabada bir vakf yahûdî hanede icâre ile yahûdîler sâkin olup büyût-u müteaddidesinden bir beytini mevzi-i salât ittihâz idüp ol beytte içtima edip âyinleri üzere ibâdet edüp ol beyti bî'a (havra) ittihâz eyleseler hâkim mezbûrları mena kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Bir kasabada kadîmî yahûdi mahallesinde vâki‘ yahûdîlerin kadîmî bir mektephânesi olsa sakfının cânibi ve duvarı yakıldıkta mezbûrlar ol sakfın ve duvarın ke'l-evvel binâsına kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

6- Bir karyede vâki‘ kenîse-i kadîme harâb oldukda erbâb-ı vaz-ı kadîmi üzere iâdesine kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

7- Bir belde hâricinde vâki‘ bir kadîm kenîsenin bazı mevâzi‘i münhedim olsa erbâbı kel'evvel iâdeye kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

Fî terfî‘il-binâ

1- Zeyd-i zimmî kefere mahallesinde olan menzilinin binâsını terfî‘ ettikte civârında olan Bekir-i müslime havâle ve zararı yoğiken Zeyd'e binâsını yıkdırmağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

2- Zeyd-i zimmî kefere mahallesinde olan tahtâni odasının üzerine fevkâni oda binâ idüp pencereler vaz‘ eylese zukak-ı âşurı menzili olan Amr-ı müslim Zeyd'in binâsının ve pencerelerinin Amr'a zarar ve havalesi yoğiken mücerred menzilim kurbunda fevkâni binâ ihdâs edüp pencereler açtığına râzı değilim deyüp Zeyd'e binâyı hedm ile yâhud pencerelerini kapattırmağa kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

3- Bir beldede vâki‘ müslimîn mahallesinde Zeyd-i zimmî sâkin olduğu tahtâni menzilinin üzerine müceddeden birkaç bab fevkâni evtârlar ve tahta bendler binâ ve ihdâs edip terfî‘ etmekle vaz‘-ı kadîmi tağyîr eyledikde, etrafında olan müslimîn hâkime varup i‘lâm ettiklerinde, hâkim Zeyd'e ol binasını ref' ettirip yahud menzilini bir müslime bey‘a cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

Fî darbi’n-nâfûs ve’l-elvâh ve ref‘i’s-savt ve kırâati’l-incîl ve imsâki’l-hınzîr

1- Bir karye-i kebîrenin nısfı müslimîn ve nısfı kefere olup ve müslimînin câmi-i şerîfleri

[**42b**]

olup ve cemâati camiye sığmayacak mertebede olup mısır hükmünde olan karyenin keferesi kadîm-i kenîselerinde bazı evkâtte darb-i nâkûs eyleseler hâlen müslimîn ol kefereyi ol vech üzere nâkûs darbından hâkime men ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olurlar.

2- Bir karye-i kebîrede müslümanlar kefere ile muhtelitan sâkinler olup karye-i mezbûrede Cum‘a kılınıb câmi-i şerîf ve birkaç mescid ve tekiyye ve mektep olup

şeâir-i İslâm câri iken keferesi kadîmi kenîselerinde nâkûs çalup hınzır imsâk idüp ve kefereler günlerinde sabilerini ihrâc ve tezyîn idüp sokaklarda gezüp i'lân-ı küfür ider olsalar hâkim mezbûrları mene kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Bu surette, kefere-i mezbûre mücerred "Biz cizye ve ispence verürüz" deyüp i'lân ve izhâr-ı küfür itmekden mümteni' olmayup hâkimler tenbîhinden sonra dahi münzecir olmayup musırr olsalar mezbûrlara şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ile zecr ve men.

4- Ahâlisi müslim ile kefere olup içinde câmi-i şerîf olan bir karyede vâki' kenîsenin keşişleri putlarını tezyîn idüp kenîseden taşra çıkarıp ve ekser evkatte tahta çalmak ile müslimîne müteezzî olup hâkim-i şer'e i'lâm ettiklerinde hâkim-i-şer' ol zimmîleri vec-i mübeyyen üzere putlarını tezyin edip dışarı çıkarmakdan ve tahta çalup ref'-i savt etmekten mene kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

5- Zimmîler mahallesinde vâki' olup müslim mahallesine karîb bir menzilde Zeyd-i zimmî, zimmîlerin sıbyânını cem' edip İncil okutup ref'-i savt etmeleriyle müslim mahallesinde olan müslimîn müteezzîler olmağla hâkime varup i'lâm ettiklerinde hâkim mezbûrları ref'i savttan mena kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

6- Zeyd-i zimmî bir kasabada vâki' kefere mahallesinde sâkin olduğu mülk menzilinin bir odasında âyin-i bâtıl üzere ibâdet ve ref'-i savtsız İncil tilâvet eder olsa hâlen ol kasaba zâbıtı Zeyd'i vech-i muharrer üzere ibâdet idüp İncil tilâvet eylemeden mena kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

7- Bir kasabada vâki‘ yahûdî mahallesinde yahûdîler kadîmi mâbedleri olan kenîsede âyinleri üzere ibâdet edip ve tevrat okuyup lâkin ref-i savt ve i’lân-ı küfür eylemeseler ehl-i örf tâifesi mezbûrları mücerred celb-i mal içün vech-i muharrer üzere ibâdetten mene kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

8- Bir belde mahallesinden bir mahallede müslimîn ve kefere muhtelitan sâkinler olup ol mahallede kefere hınzır imsâk eder olsalar müslimîn, kefereyi ol mahallede hınzır imsâkından mene kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

9- Bir karyede müslimîn ile kefere muhtelitan sâkinler olup ol karyede müslimîn içün câmi-i şerîf olup mısır hükmünde olsa hâlen ol karyede sâkin olan müslimîn karye-i mezbûre keferesini karyelerinde hınzır imsak edüp beslemekten men‘e kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

[**43a**]

Fî ittihâzi beyti’l-hamri ve’l-hamr

1- Bir karye-i kebîrede kefere, müslimîn muhtelitan sâkinler olup ol karyede müslimîn içün câmi-i şerîf olup mısır hükmünde olsa, hâlen ol karye ahalisinden Zeyd-i zimmî karye-i mezbûre ortasında bir meyhâne ihdâs idüb feseka ve fecere cem‘ olup i’lân üzere şurb-u hamr edip müslümanlar külli müteezzî olsalar hâkimü’ş-şer‘ Zeyd’i ol mahalle meyhâne etmekten mene kâdir olur mı?

el-Cevab: Olur

2- İçinde cami olan bir kasabada vâki‘ bir mahallede kefere ve müslimîn muhtelitan sâkinler olup kefereden ol mahallede sâkin Bekir-i zimmî menzilini meyhâne idüp hamr bey‘ eder olsa, hâlen müslümanlar hâkime i‘lâm ettiklerinde hâkim Bekir’i men‘a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Mesâkin-i İslâmdan ba‘id olup umûmen ahâlisi ehl-i zimmet olan bir karyenin keferesi bağlarının üzümlerini karyelerine getürüp sıkub menzillerinde hamr ittihâz eyleseler ehl-i örf tâifesi mezbûrları men‘e kâdir olup veyahud cerîme namına akçelerini almağa kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar

Fi’z-zimmî ellezî yümne‘u mine’t-tezeyyî bi-ziyyi’l-islâmi vellezî lâ yümna‘u

1- Zeyd-i zimmî İslâm zeyyi ile giyünüp kuşanup beline gümüş divid takınıp dükkânda oturup gören müslümanlar bilmeyüp müslüman sanup “Çelebi” ve “Efendi” deyü çağırıb izzet ider olsalar Zeyd’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta‘zîr-i şedîd ile, ehl-i İslâm zeyyinde olmakdan zecr u men olunur.

2- Hind-i nasrânîyye ehl-i İslâm zeyyi ile mütezeyyine olup yeşil nezkeb takınsa hâkim Hind’i vech-i muharrer üzere tezeyyünden mena kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Zeyd-i zimmî başına beyaz sarınub dâima Müslüman zeyyinde gezse Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr ile zecr u men olunur.

4- Zeyd-i zimmî bir diyâra girerken esnâ-i tarikde eşkıya havfından beyaz sarık sarunup âlet-i harb tekallüd eylese Zeyd'e ta‘arruz olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

Fî şirâi’z-zimmî ve isti’cârihî fî mahalleti’l-müslimîn ve sûkihim ve’l-cebri ani’l-bey‘

1- Zeyd-i zimmî müslimîn mahallesinde menzil iştirâ eylese hâkim Zeyd'e ol menzili bir müslime bey‘ eyle deyü cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

2- Kadîmî Müslüman mahallesinde müslimîn sâkin olurken Zeyd-i zimmî mahalle içinde bir hâlî yer iştirâ idüp üzerine menzil binâ idüp içinde sâkin iken hamr bey‘ idüp âyin-i kefere icrâ ider olsa, ehl-i mahalle hâkime i‘lâm ettiklerinde hâkim Zeyd'e ol menzili bir müslime bey‘a cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

3- Zeyd-i müslim bir kasabada müslimîn mahallesinde câmi kurbunda olan mezilini Amr-ı zimmîye bey‘ eylese hâlen ahâli-i mahalle hâkime i‘lâm ettiklerinde hâkim ol menzili bey‘e Zeyd’i cebre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

[**43b**]

4- Zeyd, bir kasabada vâki‘ müslimîn mahallesinde olan milki menziline bazı yahûdî tâifesine îcâr etmekle cemaate kıllet gelse ahâli-i mahalle kadıya varup yahûdîleri

ol menzilden ihrâc ettirmeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olurlar.

5- Zeyd, müslimîn mahallesinde olan bir milk-i menzilini kefereye îcâr edip kefere dahi ol menzilde şurb-u hamr idüp âyin-i keferelerini icrâ etmekle müslimîn müteezzîler olup hâkime i‘lâm ettiklerinde hâkim kefereyi ol menzilden ihrâc ittirüp “bir müslime îcâr eyle” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olur.

6- Müslimîn mahallesinde vâki‘ Zeyd-i müslimin icâre-i mu‘accele ve müeccele ile tasarrufunda olan vakf menzili müslimînden icâre ile talib var iken Zeyd onlara îcâr etmeyüp kefereye îcâra kâdir olur mu?

el-Cevab: Müslimînden talib olana îcâr olunur.

7- Zeyd, müslimîn mahallesinde olan değirmenini kefereden birkaç kimesnelere îcâr edüp ol kimesneler ol değirmenin içinde şurb-u hamr idüp ekser evkâtte sekrân olmalarıyla hay ve huylarından ahâli-i mahalle müteezzîler olmakla hâkime i‘lâm ettiklerinde hâkim ol kefereyi değirmenden ihrâc edüp Zeyd'e değirmeni müslimîne îcâr ettirmeğe kâdir olur mu?

el-Cevab: Olur.

8- Bir sûkta vâki‘ dükkânlarda kadîmden bu âna dek müslimîn ve kefere muhtelitan ticaret eder olsalar hâlen ol sûkta Zeyd dükkânını tüccârdan Amr'ı yahûdîye îcâr eyledikde erbâb-ı sûktan bazı Zeyd'e elbette Amr'ı zimmîyi ihrâc edip bir müslime îcâr eyle deyü cebre kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

9- Bir sûkta ehl-i İslâm otura geldikleri dükkânlardan birinin mâliki dükkânını Yani-i zimmîye icâr murad ettikte, civarında olan müslimîn raziler olmayıp Zeyd'e "müslime îcâr eyle" demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar ama enseb olan müslime îcârdır.

10- Birkaç zimmîler kadîmden olan dükkânlarda icâre ile oturup kâr ve kesp iderlerken etrafta olan müslümanlar mezbûrları vech-i muharrer üzere ticaretten mena kâdir olurlar mı?

el-Cevab: Olmazlar.

Bâbu mâ yete'allaku bi-tecdîdi'l îmâni ve'n-nikâhi fî mâ yete'allaku billâhi teâlâ ve'l-kur'ân ve fî mâ yete'allaku bi'l-va'zi ve't-tefsîr

1- Bir mahallede gece ile tüfenk atıldıkta mahalle ahalisinden Zeyd, mahalle-i mezbûrede imam olan Amr'a "ol tüfenki kim attı" deyü suâl ettikde Amr "ne suâl idersin ol tüfenki atanı yukarıdan Allah görür" dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Hakk-ı subhânehû ve teâlânın haşâ mekânda olmasını itikad iderse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

2- Zeyd'i vâiz esnâ-i va'zında "hazret-i yârab yevm-i arasatta kürsîni kurup ve üzerine oturup sağlı ve sollu peygamberler etrafında ola" dise Zeyd-i vâize şer'an ne lâzım olur.

el-Cevab: İsbat-ı mekân ve cihet etmekle tecdîd-i îman ve nikâh ve minba'd böyle i'tikâd-ı bâtılda olmamak lâzım olur.

3- Bir karye ahâlisi karyeleri kethüdâsı olan Amr'a "seni Allah'a salduk biz Allah'a dayanuruz" deseler Amr'a hâşâ sümme hâşâ "Allah'a dayanacağınıza gelin zekerime dayanın" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh.

[**44a**]

4- Zeyd Amr'a "eğer kızım Hind'i sana verirsem dinim kâfirin olsun" deyüp ba'dehû verirse Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Kâfir olayım demek murâd etmeyincek bir nesne lâzım gelmez.

5- Zeyd "Allah-u subhânehû ve teâla hazretleri bir yerde hâzır ve nâzırdır" dise Zeyd'e şer'an zecr lâzım olur mu?

el-Cevab: Zavâhir-i ahbârı hikâyet murâd etmeyincek olmaz ve'l tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

6- Zeyd Amr ile bir hususda niza' ettiklerinde gazab edüp üç kere Allah'a "nerdesin yerinde yokmusun" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh

Fi'l-Kur'âni ve mâ yeteallaku bihi mine'ş-şetmi ve mine't-tefsîr ve'l-inkâri ve fîhi zikrü'l-va'z

1- Zeyd bir mahalde oturup Kur'ân-ı âzîm-i şân tilavet ederken ol mahalde Hind dinlemeyip savt-ı a'lâ ile musâhabet etmekle Amr, Hind'e "Kur'an-ı Azimü'-ş-şân tilâvet olunur, tekellüm etme âsim olursun" dedikte Hind Kur'ân'a ve okuyanın başına yestehleyim dise Hind'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve tecdîd-i îman ve mütezevvicine mübâne olup nikâha cebr olunur.

2- Zeyd, karındaşı Amr'a Kurân-ı azîmü'-ş-şân okuturken babası Bekir, Zeyd'e "niçün okutursun ki lânet sana ve okuduğuna" dise Bekir'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh ve istiğfâr.

3- Bir mahalle imamı olan Zeyd'e ahâli-yi mahalleden Amr "gerçi hâfız-ı kelâmullahsın da ağzın necaset ile doludur" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Kelâmullâhı tahfîf murad etmeyincek ta'zîr ile iktifâ olunur.

4- Zeyd bir mahallede oturup Kur'ân-ı azîmü'ş-şân tilâvet ederken Bekir gelüp Zeyd'e "bire kâfir" deyü şetm eylese Bekir'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Kur'ân-ı azîmüş-şân tilâvet ettiği içün ise tecdîd-i îman ve nikâh değilse ta'zîr.

5- Zeyd, Kur'an-ı azimü'ş-şan tilâvet ederken Amr, Zeyd'e cimâ lafzıyla "bire ağazını ve avradını dînini ve îmânını ve okuduğun kur'an-ı falan ettiğim" deyü şetm eylese Amr'a şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve tecdîd-i îman ve nikâh.

6- Ulemâdan Zeyd "fi zemânina müctehid yoktur ayet-i şerîfe ve ahâdis-i nebeviyyenin zâhirleriyle amel eylemezüz müçtehidin ve fukahâyı taklid edüp onunla amel ederüz" dise böyle dimekle nusûs-u Kurâniyyi inkâr etmiş olup kâfir olur mu?

el-Cevab: Olmaz

7- Zeyd hazret-i Kur'ân-ı azîmü'ş-şân için "Allah kelamı değildir, Hz. Osman îcâdıdır" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Kâfirdir katli helal olur.

8- Zeyd sûre-i Tâha'da "وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ" âyet-i kerîmesini kıraat ettikde "نَا اخْتَرْتُكَ" lafzı şerîfi türkîdir murâd kilit anahtarı dimektir deyü ma'na virse Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

[**44b**]

9- Zeyd Amr ile bir otağda sâkin iken Amr'a şu mahalli tilâvet ve salât içün tehyie edelim didikte Amr istihfâf ve tehâvün tarîkiyle "bana ne Kur'an lâzım ne salât" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

10- Bir cami'de imam olan Zeyd esnâ-i musâhabette "kâhi yüreğim sıkılır sevdam hareket ider ol zaman yanımda kâfir ve yahûdî olmak hiçbir şeyi kalildir ve kelâmullaha adâvet gelür" deyü hikayet tarîkiyle zirk eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Cünûn halinde ise hüküm tertib olmaz aklı başında iken ise alâ tarîkil vesvese olup rızası yoğise vesvese-i mücerrede merfu'adır rızâsı var ise tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

11- Sarf ve nahv ve meânîden haberi olmayıp kendi aklı üzere ayet-i kerîme ve ahâdis-i nebeviyyeye mana veren Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: من فسر القرأن برأيه فليتبو مقعده من النار den hissedâr olur hükkâmı kirâma ol makûleyi te'dip ve zecr lâzım olur.

12- Zeyd-i vâiz kürsîde يا أيها الذين أمنوا توبو الى الله توبة نصوحا âyet-i kerîmesini tefsir ve beyân ederken âyet-i kerîmenin mânâsını "nasuh bir âdem imiş onun tevbesi gibi tevbe etmemek gerektir" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Bu makûle câhil-i va'za tasaddîden hacr olunmak lâzımdır.

13- Arabî terkib istihrâcına kâdir olmayan Zeyd kasabasında olan câmi-i şerîf'in kürsüsüne çıkup Türkiye tercüme olunan ahadis-i nebeviyyeden bazısını ol cami'de olana okuyup ve türkiy manasını onlara ifade eylese Zeyd böyle etmekle asim olur mu?

el-Cevab: Tercüme şurûhu ahâdis-i şerîfede tahrîr olunana muvafık olup Zeyd taklitte hata etmezse olmaz. Amma min ba'di tahsîl-i ilme sa'y ve ikdâm etmek gerekdir ve illâ isti'dâdı olmadığına binâen kürsüye çıkmaktan men olunur.

14- Bu surette bazı kimesneler Zeyd'i men etmeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevab: İsti'dadı olmayıncak hâkim men eder.

15- Zeyd'in hastası oldukda Zeyd Amr'a gel yâsini şerîf tilavet eyle deyü davet ettikte Amr ben yâsîn-i şerîf tilavet etmem yörük yâsini tilavet iderin deyüp "dağlarda biter bu tarak eşekte olur mıtrak dokuz olasın ya buzâk Allah'u ekber" deyüp tahfif-i Kur'ân-ı azim ve salavat iden Zeyd-i imam-ı mezkûr'a şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîdi îman ve nikâh ile te'diben azl.

Mâ yete'allaku bi's-sâlâti

1- Zeyd-i müezzin ezan okurken Amr "şu herif hımar gibi niçün çağırır şimdi iş vaktidir kim namaz kılar" dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

2- Zeyd Amr'a niçün namaz kılarsın dedikte Amr Zeyd'e gazab edüp haşa kılmam kılan dahi kâfirdir dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve'n-nikâh.

3- Birkaç kimesneler Zeyd'e gel duralım cemaatle namaz kılalım dediklerinde Zeyd cimâ lafzıyle "cemâati de

[**45a**]

namazı da fulan edeyim" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

4- Zeyd, salât-ı mağripte imam olup ka'de-i ûladan kalktıkta abdesti olmadığını bildikten sonra cemaatten istihyâ ve hicab edip salâtı bırakmayıp lâkin kıyam ve rukû' ve secdeyle kıy-âm ve rukû' ve sücûdu salavâtı kast etmeyip namaz eda etmiş olsa Zeyd'e küfr lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5- Zeyd, "ramazan ayının son cuması gününde bir âdem bir günlük namaz kılsa yetmiş yıllık kazaya kalmış namazını kaza etmiş olur" deyü bu i'tikad üzere olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Bununla kaza etmiş olur şer'an kaza lâzım gelmez i'tikadında ise tecdîd-i îman ve nikâh.

6- Bazı kimesneler otuz seneden beri şeref-i İslâmla müşerref olan Zeyd'e "sen niçün

müslimîn ile cemaate gelüp namaz kılmazsın" dediklerinde Zeyd "bana rü'yada bir kimesne eski dinin haktır demiştir ona binâen kılmam" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: An i'tikâd dediyse tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

7- Zeyd, Amr'a salat-ü vitre nice niyet olunur deyü suâl eyledikde Amr "bazıları farzdır bazıları vâciptir ve bazıları sünnettir" deyü ihtilâf etmişler mutlak salât-ı vitre niyet olunur dedikte Zeyd, gazab edüp "hata ettin kâfirsin" dese Amr kâfir olur mu?

el-Cevab: Amr kâfir olmaz Zeyd ta'zîr olunur.

8- Hind hâiza iken Abdest alıp namaz kılıp secde ettikte Zeynep Hind'e "hâiza iken böyle namaz kılmak caiz değildir kâfir olursun" dise Zeynep'e böyle demekle nesne lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

9- Zeyd, Amr'a "sen sabah namazı vaktinde yatıp kalup kalkamazsın kâfirsin" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tevile kâdir ise nesne lâzım olmaz.

Mâ yete'allaku bi-peygamber ve azrâîl ve'l-melâiketi

1- Zeyd Amr ile çekişip esnâ-i muhâverede "Allah'ından korkup peygamberden utanmazmısın" dedikte Zeyd "Allah'dan korkarum peygamberden utanmam" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Zâhir budur ki bedkast etmemiştir hele ihtiyâtan tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

2- Zeyd hasmı Amr'a “sen peygamber olursan da sana ümmet olmam” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: el-Murad “peygamber olsa ona îman getirmezdim” demek ise tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

3- Bir karyede imam olan Zeyd'in cemâati Zeyd'e “Allah’ından korkmazmısın ve peygamberden utanmazmısın” dediklerinde Zeyd “ben Allah’ımdan korkmam ve peygamberden utanmam şimdiğe değin birkaç adam katl eyledim ba‘del yevm birkaç adam dahî katl etmem gerekdir” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh ve azl.

[**45a**]

4- Bir vilayet ahâlisi birkaç kimesneleri nush içün Zeyd'e gönderdiklerinde Zeyd ol kimesneler ahâliyi mezbûre “bildiklerinden kalmasınlar bildiğimi işlerim katl mi ettirirler, kâdir değillerdir, Azrail gelse de bir aya dek canımı almağa kâdir değildir ama kömür közlü cellad bir anda canımı alır” dise böyle dediği içün Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh.

5- Zeyd beratla cami’de hatîb olanlardan salyâne akçesi taleb ettikte Amr alınmamak içün elinde olan fetvayı Zeyd'e gösterdikte Zeyd “ben fetvayı amel etmeyüp melâikeyi istihfâfen gökten inmiş melâike dahi olursan senden salyâne alurum” dise Allah’a böyle dediği için Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh lâzımdır.

Fi'l-Mescid-i ve'l-ezâni ve'l-ka'beti ve'l-hacci

1- Zeyd Amr'ın menzili kurbünde bir mescid binâ eyledikde Amr "lânet olsun kendine ve mescidine içün dolusu pok yansın" deyü şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh ve istiğfâr lâzımdır.

2- Zeyd-i hatîb bir karyede cematine la'net-i şetmde ve caminizi de ve mescidinizi de dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr ve istiğfâr.

3- Bir câmi-i şerîfde imam olan Zeyd hizmet-i imâmette müdâvemet etmemekle cemaat-i müslimîn Zeyd'e "bu mescid Müslümanın hayrıdır vazife alırsın imâmete niçün müdâvemet etmezsin" dediklerinde Zeyd cemate ğadab edüp "lânet bu mescidi yapana vakf edene" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: İstiğfâr.

4- Zeyd-i müezzin minâreden ezan okurken Amr, yanında bulunan kimesnelere tahfif kastiyle "şu herif eşşek gibi bağırır kalkın gidelim" dese Amr-ı mezbûre ne lâzım olur?

el-Cevab: Tahfîf kastiyle ise tecdîd-i îman ve nikâh.

5- Zeyd Amr'a "Ka'be-i şerîfe vardın da ne gördün" dedikte Amr "hımarın zekerini gördüm" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Kasd-ı tahkîr yoğise istiğfâr ile tathr-i lisan.

6- Zeyd hacc-ı şerîfe gitmek murâd ettikte Amr'a "sen ne dersin gideyim mi" dedikte

Amr, Zeyd'e "haccı şerîfe varanda kâfirdir gitmek niyet idende kâfirdir" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Farziyeti inkâr edincek tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

7- Haccı'l harameyn olan Zeyd'e yine Amr, "hacı ben senin gibi hacılığı poklukta bulurum" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Şân-ı haccı şerîf-i tahkîr yoğise te'dip ve tathir-i lisân.

Fî tekfîri'l-müslimi ve ta'zîmi'z-zimmî

1- Zeyd bir yerde oturup ta'âm yerken Amr üzerine geldikte Zeyd Amr'a "bismillah gel seninle ta'âm yiyelim" dedikte Amr Zeyd'e "sen böyle demekle kâfir olup sana tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır" dise Zeyd'e tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: Haram idüğü müte'ayyen değil ise olmaz Amr'a dahi mücâzefeden ihtiraz lâzımdır.

[**46a**]

2- Zeyd bir husus içün yemin ettikte Amr Zeyd'e "senin yemînine ne amel sen mutlak kâfirsin" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Kasd-ı ikfâr var ise tecdîd-i îman ve nikâh.

3- Zeyd-i âmmi, ulemadan Amr'a istihfâfen ve istihzâen "sen yahûdî'den yahûdî kâfirden kâfir ve hınzırdan hınzır ve mel'undan melunsun sera dolusu bok ye bire mel'un" demiş olsa Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr-i şedîd ve kasd-ı ikfâr var ise îmanı ve nikâhı tecdîd.

4- Zeyd, Amr'a “sana tecdîd-i îman ve nikâh lâzım gelmiştir sen hâlen kâfirsin” dedikte Amr “haşa ben Müslümanım” deyü kelime-i şehâdet-i zikr eylese Zeyd Amr'a “işte sen şimdi kâfir oldun” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

5- Zeyd, esnâ-i müşâcerede Amr içün “bok yer” dese Zeyd kâfir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

6- Bu surette Bekir, Zeyd bu sözle kâfir olur dese Bekir'e küfr lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz izhâr-ı cehl eylemiş bu makûle kelimâttan hıfz-ı lisan lâzımdır.

7- Müslimînden birkaç kimesneler canbaz seyrine geldiklerinde şeyh nâmında olan Zeyd ol kimesnelere “siz canbaz seyrine gitmekle kendiniz kâfir avratınız boştur” dese ol kimesnelere îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

8- Bu surette Zeyd-i mezbûre ol kimesnelere böyle dediği içün şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: İslâmı küfr i’tikâdında değil ise ta’zîr olunub izâle-i cehle himmet etmek gerektir.

9- Zeyd-i müslim Amr-ı zimmîye esnâ-i musâhabette “Baba” dise Zeyd'e tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

10- Zeyd-i zimmî traş oldukda Amr-ı müslim Zeyd'e “sıhhatler olsun Çelebi” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: İstiğfâr lâzımdır.

11- Zeyd-i müslim esnâ-i tarikte âşinâsı olan Amr-ı zimmîye paskalyası gününde rast geldikte Amr’a “‘id-i şerîfiniz mübarek olsun” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

12- Zeyd-i müslim Amr-ı zimmî ile musâhabet iderken Zeyd, esnâ-i musâhabette “Birader şu işi şöyle işle” dese Zeyd’in İslâmına zarar olur mu?

el-Cevab: Olmaz müslime lâyık değildir.

Fî tercîhi’z-zimmî ve’l-küfr

1- Zeyd seyyid-i sahîhu’n-neseb olan Amr'a “kâfiri senden iyi görürüm” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfrü İslâm üzerine tercih yoğise ta’zîr olunur.

2- Birkaç kimesneler bir mecliste Zeyd-i müslimi müzakere iderlerken içlerinden Amr-ı müslim “Zeyd gibi müslim olmakdan kâfir olmak yeğdir” deyüp Bekir dahi “iyi dersin” deyüp sâir ânda olan müslümanlar dahi kahkahalar ile gülseler Amr'a ve Bekir'e ve ol gülenlere ne lâzım olur?

el-Cevab: Zeyd'in sû-i hâlinden nâşî olup küfrü İslâmdan tercih yoğise istiğfâr lâzımdır.

3- Zeyd Amr ile musahabet iderken Zeyd, kefereyi zemm-ü kadh eyledikde Amr “Niçün böyle dersin?

[**46b**]

Kefere belki Müslümandan Tanrı'ya yakındır" dise Amr'a şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh lâzımdır.

4- Zeyd Amr'a "Yani-i zimmînin küfrü benim yanımda senin İslâmından yeğdir" dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfrü İslâmdan tercîh ile tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

5- Bir karye zimmîleri cümle şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra karye- i mezbûre dâhilinde olup kimesnenin mülkü olmayan kenîseleri kırk seneden mütecâviz hâliye kalup izn-i sultânî ile câmi-i şerîf oldukdan sonra ol câmi etrafından gelip ve giden zimmîler içün kenîse eyleyen Zeyd-i müslime şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: İslâm'a küfrü tercih ile kâfir olup tecdîd-i îman ve nikâh ve ta'zîr-i şedîd.

6- Bir mahallede vâki' mescid-i şerîfde imam olan Zeyd cemâattan Amr ve Bekir'e "Sizin gibi esircilerin imamı olmakdan kâfir karyesinde papas olmak yeğdir" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

7- Bir karyede hatîb olan Zeyd "bu karyede hatîb olmakdan varup ahalisi zimmîler olan âhar karyede keşiş olmak yeğdir" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh ve azl lâzım olur.

8- Zeyd-i müslim Amr'ı müslime "falan zimmî dört senin gibi müslimden yeğdir"

demiş olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Huluk cihetinden tercih ettiyse ikfâr olunmaz ta'zîr lâzımdır.

9- Zeyd, müslimîn mahallesinde olan menzilini Amr-ı zimmîye icâr eyledikde ehl-i mahalleden bazı kimesneler Bekir'e "gel kadıya varup Amr'ı ol menzilden ihrâc idelim" dediklerinde Bekir "niçün ihrâc idelim kefere müslümandan yeğdir" dise Bekir'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfrü İslâmdan tercih murad etmeyicek ikfâr olunmaz.

10- Zeyd sâdât-ı kirâmdan Amr'a gazab eyleyip "senden zimmîler eyüdür" dise muradı "huluk cihetinden eyüdür" dimek olıcak Zeyd ikfâr olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz.

11- Zeyd Amr ile çekişüp esnâ-i müşâcerede Amr Zeyd'e "Kâfir senden yeğdir" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Huluk cihetinden tercîh murâd ettiyse ikfâr olunmaz.

12- Zeyd-i reis-i gemi yoldaşlarından Amr-ı müslime "benim muradım üzere hizmet etmezsin" dedikte Amr Zeyd'e ol gemi yoldaşlarından ğaib olan Bekir-i zimmî içün "Bekir ben kadar hizmet etmez, kendi hevasında gezer" dedikte Zeyd Amr'a "ben ol zimmîyi senin gibi beşer-i âdeme değişmem" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: "Hizmet cihetinden değişmem" dimek murâd oluncak nesne lâzım olmaz.

13- Zeyd Amr ile beynlerinde husumet vâkıa oldukdan sonra Bekir, Zeyd ile Amr'ı barıştırmak içün aralarına girüp öpüştürüp barıştırmak murâd ettikde Zeyd "Ben Malta kâfiri ile öpüşüp barışmam Amr ile öpüşüp barışmam" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Bed-huluk olup ol cihetten dedi ise nesne lâzım gelmez.

[**47a**]

Fi'l-ikrâri bi'l-küfri ve'r-rizâ bihi

1- Zeyd-i müslim istihzâen ve sahr tarîkiyle Amr'a "ben kâfirlerin bitarîki oldum işte sana bir kadılık verdim" didim dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

2- Zeyd esnâ-i gazabda "malım yok ki ehl-i örf ala ve îmanım yok ki îmanımı şeytan ala" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

3- Zeyd bir hususta Amr ile niza' edüp i'tizar içün "kâfir oldum müslüman oldum" dise tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: Bazı meşâyıh 'indinde olmaz.

4- Zevci olmayan Hind-i müslime birkaç kimesneler ile çekişüp "ben kâfir oldum benden ne istersin" dese Hind'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman lâzımdır.

5- Zeyd "bir mikdar zaman uşaklara karışıp gezip taçların giydim şapkayı İspaniyye'den giydim" dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh.

6- Zeyd Amr-ı imam ile çekiştikte Amr'a “bire zâlim Allah seni îmanından ayırsın” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Rızâ bi’l-küfr yoğise ta’zîr.

7- Zeyd ve Amr mülâabe iderlerken Bekir, Zeyd'e “ne oynarsın” dedikte Zeyd dahi ğadaba gelüp “horos deperim” demiş olsa Zeyd'e tecdîdi îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: İhtiyâr-i küfr idincek olur.

8- Zeyd'in zevcesi Hind kendini tefrîk etmek istedikte Amr Hind’e “sen mürtedde ol onunla halâs olursun” dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Rızâ bil-küfr ile tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

9- Zeyd Amr'a bir husus içün incindikte birkaç kimesneler Zeyd'e “gel seni Amr ile barıştıralim” dedikte Zeyd “bu anda kâfir olurum Amr ile barışmam” dise böyle dediğü içün Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfrüne rızâ ile tecdîd-i îman lâzım olup ve nikâh dahi.

10- Zeyd ve Amr müslümanlar Hind-i müslimeye zevcin Bekir’den halâs olmak istersen mürtedde ol ba‘dehû Bekir’den sıyâne olursun deyü Hind’in mürtedde olmasına sa’y ikdâm edüp Hind dahi mürtedde olsa Zeyd'e ve Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîdi îman ve nikâh ve ta’zîr-i şedîd lâzım.

11- Zümre-i ulemâdan olan Zeyd'e Amr-ı cahil “meclis-i kazâda bildiğinden kalursun, Anderye papası ol” deyü Zeyd-i mezbûru tahkîr eylese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Rızâ bi'l-küfr ile tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

12- Zeyd, Amr ile bir hususta mücâdele iderken Zeyd'den tecdîd-i îman icâb ider kelime sâdır olmağla ânda bulunan müslümîn Zeyd'e tecdîd-i îman ettirdiklerinde mezbûrlara "bu sizin ettiğinizin aynısını değildir" deyü tehevvür edüp kalkup gitse Bekir'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Rızâ bi'l-küfr ile tecdîd-i îman ve nikâh.

[**47b**]

13- Zeyd, Amr'a "senden zâbıtana şikâyet iderüm" didikte Amr Zeyd'e "eğer etmezsen Anderye papasının şapkası başına olsun" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr, küfre rızâ veririse tecdîd-i îman ve nikâh.

14- Zeyd-i zimmî İslâm'a geldikten sonra mürted olup ba'dehû zimmî zeyyine girip âhar diyara vardıkta Amr müslim irtidadını bilirken Zeyd'i hizmetkâr idinüp Zeyd'e İslâm arz etmeyüp ol hal üzere yanında alıkoyup küfrüne razı olsa Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh.

15- Zeyd, Amr'dan "sende olan şu kadar akçe hakkımı yarın senden şer' ile alurum" didikte Amr "bildiğinden kalursun Anderye papasının ve yahûdîlerin şapkası başına olsun" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfre rızâ verdiyse tecdîd-i îman ve nikâh.

16- Zeyd Amr'a esnâ-i müşâcerede "bildiğinden kalursun yahûdî şapkası başına

olsun” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfre rıza verdiyse tecdîd-i îman ve nikâh vermediyse ta’zîr.

17- Zeyd-i müslim Amr-ı müslime “bildiğinden kalursun yahûdî şapkası başında olsun” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfre rıza verirse tecdîd-i îman ve nikâh vermezse ta’zîr.

18- Zeyd, “fülan fi’li işlersem bana yahûdî deyü çağırın” dise ba‘de ol fi’li işlemese Zeyd'e bir nesne lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fî tahlîli’l-harâm

1- Zeyd “ben zararsız bir müslümanın cebran ve kahran ekmeğini alıp ekl ederim bana emvâlı müslimîn halaldir” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

2- Bir kasaba ahalisinde taraf-ı saltanat-ı âliyyeden bazı nevâib nazil oldukta a‘yân-ı kasaba ânda kadı olan Zeyd'e ol nevaibden bir mikdar akçe tayin etmeleriyle Zeyd “ol akçe benim hakkımdır” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: İstihlâl-i haram ile tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

3- Bu surette kasaba-i mezbûrede sâkin Amr dahi ol nevâib “Zeyd'in zemanında olmağla Zeyd'e tayin olunan nesne Zeyd'in hakkı-ı sarihidir” dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Zeyd'e lâzım olan ona dahi lâzım olur.

4. Bir mescitte imam olan Zeyd velimede fukaha çalınan davul ve zurnayı Tecviz etmedikleri ben oğlumun sünnet düğününde davul ve zurna çaldırsam gerekdir dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh.

4- Bir mescid-i şerîfde imam olan Zeyd'e cemaiti "niçün imamete gelmezsin hizmetini aldığın vazîfe haram olur" dediklerinde Zeyd mezbûrlara gazab edüp "ben haramı da domuz etini de ayrıkı da yerim bildiğinizden kalursunuz avratların nezkebi başınıza olsun" dise Zeyd'e ne laızm olur.

el-Cevab: İstihlal tarîkiyle dimediyse ta'zîr ile iktifa olunur.

5- Bir câmi-i şerîf kurbünde olan Zeyd menzilinde bazı eşkıya ile şurb-i hamr ile fısk

[**48a**]

ve fücûr etmek âdeti olsa Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Hadd-i şirbden sonra ta'zîr-i beliğ ile zecr-u men olunur istihlal tarîkiyle iderse tecdîd-i îman ve nikâh dahi lâzım olur.

6- Zeyd ribâya "helal" dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh.

7- Zeyd Amr'a "sana hamr haramdır bana helaldir" dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh lâzımdır.

8- Müslim namında olan Zeyd zevcesi Hind-i müslimeyi kefere paskalyasında olup

zimmîler olan birkaç kimesnelerin evlerine götürüp meclis-i fısk edip kendisi şirb-ü hamr edüp ol meclisde Hind'i dahi oturtup Hind'e "al iç" deyü hamr teklif edüp cebran içürüp ve Hind'e "türkü yarla" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Hadd-i şirb ve ta'zîr-i şedîd istihlâl tarîkiyle ise tecdîd-i iman ve nikâh lâzım olur.

9- Zeyd, zevcesi Hind'e pezevenklik edüp Amr'a zinâ ettirir olsa Zeyd'e böyle ettiği içün ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve hürmetini istihfâf edince tecdîd-i iman ve nikâh lâzımdır.

10- Zeyd hamrdan hâsıl olan arak içün "helaldir" dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

11- Zeyd, kürsiye çıkup esnâ-i va'zında "arakın katresi helaldir" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Kâtelehullah, tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

12- Zeyd, müslim namında olup müdmin-i hamr olan Amr'a "niçün şarap içersün Allah'dan korkmazmısın?" dedikte Amr, Zeyd'e "şarap mübârek nesnedir onu müslümanlar içer" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Hamr'ı istihlâl tarîkiyle dediyse tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

13- Zeyd Amr ile bir mahallede şurb-i hamr iderken Zeyd bir kadeh şarabı Amr'a verip "al şu hamrı on iki imam aşkına iç" demiş olsa Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: İstihlal tarîkiyle deyincek tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

14- Zeyd, Amr'a ve Bekir'e bir mecliste şurb-i hamr ederlerken bir kadeh şarap içtikte Amr ve Bekir "Afiyetler olsun" diseler mezbûrlara şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Müstahiller oluncak tecidîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

Fî'ş-şetmi bi'd-dîni ve'l-îmâni ve'l-mezheb

1- Zeyd Amr'ın hâşa cima' lafzıyla din ve îmanına şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

Cevâbun âhar: Tecdîd-i îman lâzım olur eğer mütezevvic ise tecdîd-i nikâh dahi lâzım olur lâkin nikâh meretin[337] icâzetine mevkuftur.

2- Zeyd cârı Amr ile çekişüp esnâ-i gazapta cimâ lafzıyle Amr'ın din ve îmânına ve mezhebine

[**48b**]

şetm edüp "bire kâfir bire yahûdî" deyü şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve tecdîd-i îman ve'n-nikâh lâzımdır.

3- Zeyd babası Amr'a "bire din ve îmânını fülan ettiğim" diye cimâ lafzıyla şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

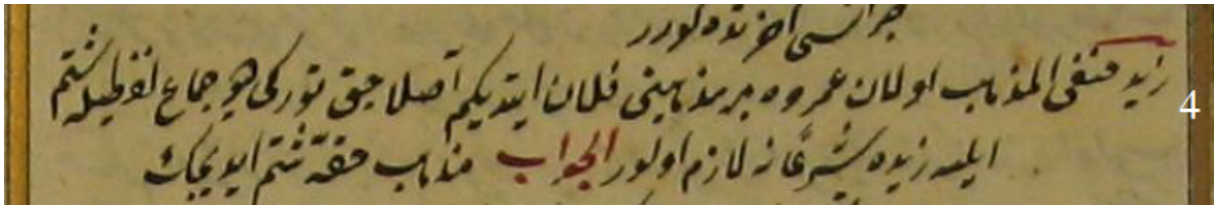
el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur ukukunun[338] cezasını âhirette görür.

[337] eşinin

[338] anne babaya isyan

4- Zeyd hanefiyyül mezhep olan Amr'a "bire mezhebini fulan ettiğim <u>aslacak türkü</u> (?)" deyü cima lafzıyla şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Mezheb-i hakka şetm idincek tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

4

5- Zeyd, Amr'a "bire din ve îmanını fülan ettiğim" deyü cimâ lafzıyle şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

6- Zeyd, hamrdan sekrân olup lâkin zâhib'ül-akl olmayup mağlup değilken zevcesi Hind'in cimâ lafzıyle din ve îmanına şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Haddi şirb ve ta'zîr ve tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

7- Zeyd zevcesi Hind'in cimâ lafziyle din ve îmanına şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur. Hind nikâhından ibâ iderse cebr olunmaz ta'zîr-i ve tecdîd-i îman ve Hind'in rızâsıyla tecdîd-i nikâh.

8- Zeyd kayınatası Amr ile anası Hind'e "bire îmanlarını filan ettiklerim" deyü cimâ lafzıyla şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr ve tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

9- Zeyd-i müslim Amr-ı zimmîye "bre kıbti" deyü şetm ettiğinden mâada dinine cimâ lafzıyle şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr ve dîn-i semâviye şetm etmekle tecdîd-i îman ve nikâh olunur.

10- Zeyd zevcesi Hind’e hâşâ “bre dînini îmânını itler ve köpekler fülan etmiş” deyü şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

11- Zeyd nehârı ramazân-ı şerîfte Amr'ın cimâ lafzıyle din ve îmânına ve mezhep ve izzetine şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr ve tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

Fî tahkîri’l-ilmi ve la‘nihi

1- Zeyd-i câhil Amr-ı âlime gazab edüp “senin ilmin ne sûretin ot dolusu bok ye” dese Zeyd'e lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr olunub Amr'ın ilmi ulûm-u diniyyeden olup “ilmin ne” dediği tahkir itse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

2- Zeyd-i ulemâdan Amr ile çakuşup esnâ-i tehevvüründe Amr'a “lânet sana ve ilmine” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Amr'ın ilmi ulûm-u diniyyeden ise tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.
[**49a**]

3- Zeyd-i câhil Amr-ı âlime “herzek yersin bre pûzevenk” deyü şetm ettikte bazı kimesneler Amr'a “bir ehl-i ilmdir niçün şetm idersin” dediklerinde Zeyd dahi Amr'a “senin ilmin bir şey değildir kulağıma girmez” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr olunur. Amr'ın ilmi ulûm-u diniyyeden olup Zeyd tahkîr ederse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

4- Ulemadan olup ehl-i Ku’rân olan Zeyd'e Amr “cahilsin ilmin ne olsa gerek bire pûstal ağızlı” diye şetm eylese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr ve tahkîr-i ilm-i dîn ile tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

5- Zeyd-i cahil Amr-ı âlime “bre yahûdî oğlu yahûdî sen nesin okuduğun nedir” dise Zeyd’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr lâzım olur Amr'ın ilmi ulûm-u diniyyeden ise tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

6- Ehl-i ilm olan Zeyd'e Amr-ı cahil “bire eşşek bire gammaz bire yılan şahidi ben seni daşağımın murdar kılına saymam” dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr-i beliğ ve tahfîf-i ilm kasdı varsa tecdîd-i îman ve nikâh.

7- Zeyd Amr'a okuyana ve okumağa heves edene ve okumanın mûcidine lânet olsun dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

8- Ulemâdan Zeyd Amr'ı câhilin karındaşı kızı Hind’i tezvîc murad ettikte Amr Zeyd'e gazab edüp “sen suhteceksin” dise Amr'a şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: İlmi tahkir değilise ta’zîr ile iktifa olunur.

Mâ yete’allaku bi’ş-şer‘ ve’l-ibâi anhu ve’l-inkâri ve’l-istihfâf

1- Zeyd hasmı Amr'ı şer‘a davet eyledikde Amr ben şer‘a varmam dise Amr'a ne

lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

2- Bir karye ahalisinin Zeyd ile bir hususa mütallık da'vâları olmağla Zeyd'i şer'a davet ettiklerinde Zeyd "ben şer'a gitmem" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr ve tecidîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

3- Zeyd'in birkaç kimesneler ile bir husûsa müteâllık dâvâ olmağla Zeyd ol kimesneler "bunda şeri'at vardır şer'a murafa'a olalim" dedikte ol kimesneler "şeri'at bimezüz bizim şeri'atımız İskenderiye beyidir" dise mezbûrlara ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

4- Zeyd'in Amr ile bir hususa müteallık şer'i dâvâ olmağla Zeyd Amr'ı şer'a davet ettikte Amr "ben Askeri tâifesinden olmağla şer' bilmem" deyüp şer'a gitmese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

5- Zeyd-i müslim Amr'ı zimmîden da'vâ ettiği malı isbât edememekle Amr'a yemin verdirmek murâd ettikte Amr, "hâkim'i-şer'e gidelim onda yemin edeyim" dedikte Zeyd gitmeyip Amr'a "gel papasa varalim onda yemin eyle seni afaroz ettireyim" deyü papaza götürüp yemin verip ofaroz ettirirse Zeyd'e tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: Olur.

[**49b**]

6- Bir hirfet erbâbından Zeyd'in hirfet-i mezbûre bekt başası olan Amr ile da'vâları olmağla Zeyd Amr'a "şer'-i şerîf'e varalum şer'a râzıyım" dedikte Amr, "biz beynimizde görürüz bizim aramıza şer' girmez dese" Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

7- Zeyd'in Amr ile bir hususa müteâllik dâvâsı olmağla Zeyd Amr'a "gel senin ile şer'a mürâfaâ olalım şer'-i şerîf her ne hükm iderise ben şer'a râzıyım" dedikte Amr "ben şer' bilmem" dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

8- Zeyd'in Amr ile bir hussua muteallık şeri dâvâ olmağla Amr Zeyd'e "husus-u mezbûru ben şer'la görürüm" dedikte Zeyd "şer'a varasıya kânun dahi vardır ben şer' bilmem kânun ile gördürürüm" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

9- Zeyd'in zâtî zevci olan Hind ile dâvâ olmağla Hind'i şer'a davet eyledikde Hind "şer'a varmam" dise Hind'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve Zeyd'in talebiyle tecdîd-i nikâh lâzım olup Hind nikâhdan ibâ ederse cebr olunur.

10- Zeyd Amr'ı şer'a davet ettikte Amr "ben şer' bilmem" dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

11- Hind'in zevci Zeyd ile bir hususa muteallika da'vâsı olmağla Hind Zeyd'i şer'a davet ettikte Zeyd "ben şer' bilmem ve şer'a gitmem" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olup Hind nikâhdan ibâ ederse cebr olunmaz.

12- Zeyd'in Amr ile bir hususa müteallık şer‘i dâvâ olmağla hâkim’ü-şer‘a murâfa‘a olduklarında hâkim husus-u mezbûru Zeyd'e hükm etmek sadedinde iken Amr meclis-i şer‘e gitmek istedikde hâkim mezbûre “gitme” deyip Amr takayyüd etmeyüp taşra gitmiş olsa hâkim “sen benim sözüm tutmadın” deyü Amr'ı ta’zîre kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz isâet-i edep etmiş olur.

13- Bu surette Amr hâkim-i mezbûrun sözüne bakmayıp gitmekle Amr'a tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

14- Hâkim-i mezbûr Amr'a “meclisi şer‘dan gittiğin içün sana tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur” deyü zevcesine varmaktan men‘a kâdir olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

15- Zeyd'in Amr ile bir hususa müteallik dâvâ olmağla Amr'ı şer‘a davet eyledikde Amr “kanun var iken şer‘ bizim aramıza girmez hususu mezbûru kânun üzere görelim” dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

16- Zeyd Amr'ı şera dâvet ettikte Amr “bizim tarîkimizde şer‘a varmak yoktur” dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tarîkimizde şer‘a varup muhâseme etmek yoktur bilâ muhâseme murâd edincek nesne lâzım gelmez.

[**50a**]

17- Zeyd Amr'ı şer‘a davet eyledikde Amr “ben şera gitmem istersen patrik’e gidelim” deyüp şer‘a gitmese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr ve tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

18- Birkaç kimesneler bir husus içün kavga ettiklerinde içlerinden Zeyd “gelin şer‘a varalım” dedikte sâirlerinden Amr “bize şer‘ lâzım değildir biz görürüz” dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

19- Zeyd Amr'a “ben şeriat bilmem hakkımı senden döve döve alırım” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

20- Zeyd bir husus içün Amr-ı imâmı şera da‘vet ettikte Amr “ben sana şer‘i göstereyim” deyüp Zeyd'in başına yumruk ile darb eylese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Darp ile tecdîd-i îman ve nikâh.

21- Kuyumcu olan Zeyd Ermeni Amr-ı yahûdî ile çekişip Amr Zeyd'e şetm etmekle Zeyd Amr'ı şer‘a davet edüp Amr'a ta’zîr oludunduktan sonra kuyumcular kethudâsı olan Bekir-i müslim Zeyd'e “sen niçün şera gittin bana niçün gelmedin” dise Bekir'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecidîd-i îman ve’n-nikâh.

22- Bir hırfet ahalisinden Zeyd ol hirfetten Amr'ı şer‘a davet eyledikde “sâir ehl-i

hırfet bize şer‘ karışmaz ehl-i hibrimize gideriz” deseler mezbûrlara ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

23- Zeyd'in Amr ile bir hususa mute‘allik da‘vây-ı şeriyyesi olmağla Zeyd, Amr'ı şer‘a dâvet ettikte Amr “varmam” dimekle Zeyd “niçün böyle idersin” dedikte Amr “gönlüm değil ise varmam” dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

24- Zeyd Amr'a şer‘ullah dedikte Amr Zeyd'e üç kere “bok yeme” dese Amr'a şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tahkîr-i şer‘le tecdîd-i îman ve nikâh.

25- Zeyd-i zimmî Amr-ı âlimi şer‘a davet eyledikde Amr gitmeyüp Zeyd’i papazlarına davet edüp papazının önünde Zeyd'e yemin verse Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

26- Bir hırfet ahâlisinden olan Zeyd Amr'ın cima’ lafzıyle avratına şetm eyledikde hırfet-i mezbûre kethüdâsı olan Berk “sen yoldan düştün” deyu Zeyd'in dükkânını kapatmakla Zeyd, Bekir'e “emr-i şer‘-i şerîfe razıyım” dedikte Bekir “şer‘i neylersin ben şer‘ kadar senin hakkından gelemezmiyim” dese Bekir'e şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Şer’-i istihfâf edincek tecdîd-i iman ve nikâh lâzım olur.

27- Zeydi zimmî “şeriat-ı Muhammediyyeyi ben tutmam emr şeriyye itaat etmem” dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Darb-ı şedîd.

28- Bu surette, Zeyd-i mezbûru sıyânet ve himâyet eden Amr-ı müslime şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Şeriat-ı şerîfeyi tahkir için himâyet ederse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

[**50b**]

29- Zeyd, muktedâyı nas olan Amr'a “imam benim, sende olan bitarîkil karz-ı şer‘i şu kadar akçemi ver” dedikte Amr Zeyd'e “bire asılacak bire kâfirden eşed kâfir” deyü şetm etmekle Zeyd dahi emr-i şer‘ deyücek Amr "ne aslı şeri’at bire asılacak”dise Amr-ı imama şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr-i beliğ ve tahkîr-i şer‘ etmekle tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

Mâ yete‘allaku bi’l-fetvâ ve’l-hücceti ve’l-hükmi ve’ş-şehâdeti ve’l-kitâbi ve’t-tescîli ve’l-kâzî ve’ş-şetmi bi’ş-şerîati

1- Zeyd fetvayı şer‘iyyesini hasmı Amr'a gösterdikte Amr Zeyd'e “fetvanı yak da yüzüne tütüd” dise Amr’a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

2- Zeyd'in Amr ile bir hususa müte‘allika şer‘i dâvâ olmağla Zeyd müddeâsına muvâfık şeyhülislâm’dan aldığı fetva-yı şerîfe-yi varup hasmı Amr'a ibrâz edip gösterdikte Amr ol fetva-yı şeriyyeye cima’ lafzıyle şetm eylese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

3- Hind Zeyd-i âlime “sana necaset yediririm” demekle Zeyd Hind’e “fetva edüp hakkıdan getürürüm” dedikte Hind fetvayı tahkîr ve istihfâfen “bu şehirde geçmez var fetvayı ineğinin boynuzuna tak” dese Hind’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

4- Zeyd şirb-ü hamr edüp Amr Zeyd'e “beytülmal şirb-ü hamr idersin istiftâ edüp sana ikâmet-i had ettiririm” dedikte Zeyd Amr'a “var fetva ettir göreyim hadise mi? Çorabımı çözersin” dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tahkîr-i şer‘le tecdîd-i îman ve nikâh.

5- Zeyd Amr ile olan dâvânı Bekir-i hâkime mürafa‘a olup Zeyd fetvayı şerîfi ibrâz ettikte Bekir “ol kitab semâya urûc etti” dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: İnkâr-ı şeriat-ı şerîf kasdı var ise tecdîdi îman ve nikâh lâzım olur.

6- Fetâvâ-yı şerîfe ve muvafık-ı şer‘-i şerîf olan emr-i sultânî mûcebince Zeyd'in Amr ile olan dâvânı Bekir istima ve hükm ettikte “ben hükmü şer‘a ve fetvayı şerîfe razı değilim” dise Amr'a şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

7- Zeyd hâkimü’ş-şer‘ olan Amr’dan dâvâna mutâbık hücceti şeriyyi aldıktan sonra Bekir-i imâm “ben ol hücceti hâkim mezbûre yutturdum” dise Bekir'e şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tahfîf-i şer‘-i şerîf ettiyse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

8- Zeyd yedinde olan hüccet-i şer‘iyyeyi hasmı Amr'a ibraz edüp gösterdikte Amr “hüccetin falan ederim” deyüp cimâ lafzıyla şetm eylese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Tahkir-i şer‘-i şerîf edince tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

9- Zeyd-i mütevellî vakfın bir hususta Amr-ı kâdının şer‘-i şerîfe muvâfık bir hüccetini ibrâz eyledikde vakfın nâzırı olan Bekir “bu kâğıda ne itibar bu kâfir kadısı kâğıdıdır helvacı kâğıdı bundan yeğdir” derse Bekir-i mezbura şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: İçinde hükm-ü şer‘i oluncak kâfirdir avratı bâyindir.

10- Zeyd, Amr'a “yedimde bir hüccet-i şeriyye vardır” dedikte Amr Zeyd'e “al hüccetini oğlunun

[**51a**]

dübürüne sok” dise Amr'a şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr ve tahkîr-i şer‘-i hatir kasdı var ise tecdîd-i îman ve nikâh dahi lâzım olur.

11- Zeyd Amr’dan olan bir miktar akçe hakkını da‘va edüp hüccet-i şer‘iyye ibrâz eyledikde Amr Zeyd'e “bu hüccetin ez de suyunu iç hararetin def olunsun” dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr-i beliğ olunur şer‘-i şerîfi tahkîr ederse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

12- Zeyd mazmunu muvâfık-ı şer‘-i şerîf olan hüccet-i şer‘iyesini hasmı Amr'a ibraz edüp gösterdikte Amr “ben ol makule hüccet ile amel etmem hüccetine yestehliyem” dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Şer'-i şerîfi tahkîr edincek tecdîd-i îman ve nikâh.

13- Zeyd-i kâdının mahkemesine Amr varup Zeyd'e la'net sana ve oturduğun seccâdeye dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr ve istiğfâr lâzımdır şer'-i şerîfe ihânet ve tahfif kast ettiyse tecdîd-i îman ve nikâh dahi lâzım olur.

14- Zeyd'in Amr ile bir hususa müteallık şer'î da'vâları olmağla Bekir-i kadıya murâfa'a olduklarında Bekir hakk Zeyd'in yedinde olduğu şer'an sabit olmakla husûs-u mezbûru Zeyd'e hükm ettikten sonra Amr Zeyd'in yakasına yapışıp "ben böyle kâdının hükmünü tutmam" deyüp Zeyd'i mahkemeden sürüp taşra çıkarsa böyle ettiği içün şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr ve şeriat-ı mutahharayı istihfâf idincek tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

15- Bir kasabada kadı olan Zeyd "kitap ile hükm kalkmıştır kadı ve nâib ne murad ederse hükm ederler muhayyerlerdir" dise kadı mezbûre ne lâzım olur?

el-Cevab: Nefs-i emrde muhayyerlerdir dimek murad ederse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

16- Zeyd "müftülik ve kadılık ne nesnedir eski kürkümü şuraya bıraksam müftülük ve kadılık ider" dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tahkîr-i şer'-i şerîf etmekle tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

17- Zeydi Amr bir husus içün Bekir-i kâdı huzuruna ihdâr edüp da'va ettikte hakkı Amr'ın elinde olmağla Amr'a hükm ettikten sonra Zeyd Bekir'in şer'-i şerîfe muvafık hükmüne razı olmayıp Amr'ın üzerine hançer çıkarup "ben ikiyüz âdem cem' ederim celali olurum" deyüp mahkeme olan müslimîne ve kendi dâbıtı olan

Bişr'e şetm-i ğaliz ile şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tahkîr-i şeriat-ı şerîfe ettiyse tecdîd-i îman ve nikâhdan sonra ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd lâzım olur.

18- Zeyd hasmı Amr'ı şer'a da'vet edüp "ben kitaba razıyım" dedikte Amr Zeyd'e gazab edüp "kitabı da ve kadıyı da ve sicillatı da fülan ideyim" deyü cima lafzıyla şetm eylese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr ve tecdîd-i iman ve nikâh.

19- Hind'in Zeyd ile bir hususa müteallık şer'i da'vası olmağla Bekir kadıya murâfa'a olduklarında

[**51b**]

Bekir hakkın Hind'in yedinde olduğu şer' an sabit olmağla husus-u mezbûru Hind'e hükm eyledikden sonra Zeyd razı olmayıp Bekir'e "ben senin hükmünü tutmam" deyüp çıkıp gitse Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr ve şeriat-ı şerîfe'yi tahkîr edincek tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

20- Zeyd ulemadan Amr ile çekişdikte Amr'a gazab edüp "bıyığına yestehliyem size kitap verilse bana da kılıç verildi" dise Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Kitabı red ve inkâr tarîkiyle demeyincek ta'zîr ile iktifa olunur.

21- Hind'in Zeyd-i hatîb ile bir miktar mala muteallık dâvâ olup Bekir kadıya murâfa'a olduklarında hakkı Hind'in yedinde olmağla kadı mezbûru Zeyd'den Hind'e hükm ettikte Zeyd-i mezbûr gazab edüp "bana kadı efendi hükm idersende vermem" derse Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Hükm-ü şer‘iyi reddetmeyincek kâfir olmaz ‘indallah ta’zîr olunur.

22- Zeyd'in Amr ile bir hususa müteallık dâvâ olmağla Bekir-i kadı istima edüp hakkı Zeyd'in yedinde olduğu sâbit ve zâhir olmağla nususu mezbûru Zeyd'e hükm eyledikde Amr “ben bu hükme razı olamam” dise Amr'a şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Hükm-ü şer‘i’yi istihfâf murâd etmediyse ta’zîr ile iktifa olunur.

23- Eşkiyâdan Zeyd on beş nefer eşkıyayı başına cem‘ edüp Bekir-i kâdının mahkemesini basıp Bekir’i darb-ı şedîd ile darb edüp “bire din ve îmanını ve şer‘iatını fülan ettiğim” deyü cima lafzıyle şetm edüp kütüb-ü fıkhıyyeyi ayağı altına alıp çiğneyip ve Bekir’in emvâlını ğarat ile Zeyd'e şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Aldığı alıverülüp tecidîd-i îman ve’n-nikâh ve ta’zîr-i şedîd ve salâhı zâhir olunca habs olunur eğer salâhı mütevakkı’ değilse katl olunur.

Fi’l-istimdâdi min ervâhi’l-meşâyih ve’l-i‘tikâdi biha

1- Zeyd'in bir haceti oldukda ervâh-ı müteşâyıhdan istiânet ve istimdâd edüp “celb-i nef‘a ve def-i hayra kâdirlerdir ve umûru ibâddan mutasarrıflardır ğaibe dahi âlimlerdir” deyü itikad üzere olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i iman ve nikâh.

2- Mezınne-i salâh ve diyânet ve meinne-i felâh ve kerâmet olan kimesnelere husul-ü murâd içün nezr ve kurban edüp ve makberelerine varup “ahvâlimizi ârifler ve belâdan sâriflerdir ve bi’l-cümle mehâmmı anâmda celb-i hayr def-i zarar tarîkiyle mutasarrıflardır” deyü i’tiraf iden kimesnelere şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

Da‘vetü’l-cinni ve’l-ahbâru ani’l-ğayb

1- Bir mahallede sâkin olan Zeyd-i kâhin daim evinin içine nâmahrem avratlar getürüp ve a‘vam tâifesinden nice âdemi izlâl edüp ayna içinde cin da’vet iderim deyü muğayebattan

[**52a**]

haber verüp bu tarikle müslimîn ve müslimâtın akçelerini izâat idüp hâkim tarafından defaatle bu makûle maslahattan men‘ olundukta memnu‘ olmasa Zeyd’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr-i şedîd ile men-u ekîd olunur ğaybe ittila’ da’vâ iderse tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

2- Bir mahallede olan Zeyd “ayna içinde cin davet ederim” deyü müslümanları böyle hile ve hid‘a ile izlâl edüp fesâd ider olsa Zeyd'e böyle ettiği içün ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta‘zîr-i şedîd salâhı zâhir olunca habs tağayyübata ilm iddia ederse tecdîd-i îman ve’n-nikâh lâzım olur.

3- Zeyd bir sûkta dükkânda oturup remmallık ve cincilik edüp nâmahrem avratları ve a’vâm tâifesine yalanlar söyleyip ben ğaibi bilürüm deyü bu tarik ile halk-ı izlâl edüp akçelerini izâat iderler olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr-i şedîd ile zecr-u men‘ olunub tecidîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

Fi’t-teb‘iyyeti bi-âyîni’l-kefereti ve tercîhihi ve’l-huzûri li-ecli’l-maslahati

1- Zeyd müslim müteehhil küffâr meclisine varup kalkup onlar ile horos depüp âyin-i küfre tebaiyyet eylese Zeyd'e böyle ettiği içün ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr ve tecidîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

2- Zeyd-i zimmî şeref-i İslâmla müşerref oldukdan sonra yine kâfirlerin küfürlerinde ma’hûd günlerinde bile yiyüp içüp âyîn-i bâtılların icrada bile bulunsa Zeyd’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta’zîr-i şedîd ve îman ve nikâhın tecdîd lâzım olur.

3- Bu surette Amr Zeyd'e böyle ettiği içün “kâfirsin” dise Amr'a şer‘an nesne lâzım olur mu?

El-Cevab: Olmaz.

4- Müslimînden birkaç kimesneler kefere ile horos deptiklerinde Zeyd şeyhülislâm hazretlerinden ol kimesnelerin bu vech üzere olan ef‘allerini istiftâ eyledikde cevâb-ı bâ-savablarında tecdîd-i iman ve nikâh buyrulmağla, Zeyd ol fetvayı şer‘îyi ol kimesnelere gösterüp “Min ba‘d böyle etmen, size tecdîd-i îman ve nikâh iktiza eder” dedikde ol kimesneler Zeyd'e “Yabâne söyleme, biz ata ve dedelerimizden böyle gördük, yine böyle ideriz” diseler ol kimesnelere şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Katilleri meşrudur.

5- Zeyd-i müslim kefere ile muhtalit olup düğün ve bayramlarında kefere ile horos depüp oturup onlar ile şirb-ü hamr eylese Zeyd'e şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Hadd-i şirb ve ta’zîr-i şedîd ve tecdîd-i îman ve nikâh.

6- Zeyd-i imam esnâ-i kelamda “kâfirin yurtlarında ettikleri âyinleri bizim bayramdan eyüdür” dise Zeyd'e böyle dediği beytülmal ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh ve azl lâzım olur.

7- Kefere tâifesinin paskalyaları gününde kefereden birkaç kimesneler oturup sohbet

[**52b**]

ederlerken Amr-ı müslim bir hâcet içün ol menzile varıp bir ân meks edip maslahatını görüp gitse Amr'ın İslâmına halel gelir mi?

el-Cevab: Gelmez.

Mâ yete'allaku bi'l-âhireti ve'l-haşr

1- Zeyd, Amr'dan zulmen bir mikdar mal almak murad eyledikde Amr Zeyd'e âhirette cevap veririsin dedikte Zeyd "sen bana bu dünyada verde âhirette geri alasın" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh.

2- Zeyd, Amr'ın arabasını ğasben ahz ettikden sonra Amr arabasını Zeyd'den taleb edüp Zeyd vermedikte Amr "vermesen dünyada ve âhirette hakkımdır" dedikte Zeyd "ben ne dünya bilürüm ve ne âhiret" dise Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

3- Müslim nâmında olan Zeyd bazı kabâyıh işlemekle Amr Zeyd'e "bu makûle işi işleme âhiret vardır" dedikte Zeyd "âhiretin aslı yoktur insan ot gibi türap gibi yiter bu bir âlemdir, sıfatın var ise sen dahi işleye gör" deyüp bu i'tikad ile musır olursa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Katl olunur.

4- Bir mescitte imam olan Zeyd haşa “cennet cehennem yoktur” dise “Adem ot gibi biter ot gibidir” dise Zeyd'e şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Bila tevakkuf katl olunur.

5- Zeyd Amr ile çekiştikte Zeyd'e “Allah’dan korkmazmısın ve ölmezmisin” dedikte “insan bir kere öldükten sonra gayrı geri gelmez ve haşrın aslı yoktur” deyüp haşrı münkir olsa Amr'a ba‘de’l-ahz ne lâzım olur?

el-Cevab: Katl olunur.

Mâ yete‘allaku bisebbi’l-enbiyâ-i ve tekzîbihim ve sebbi cihâr-i yâr ve kazf-i ‘Âişeti ve’t-tâ‘n li’l-Hasani’l-basrî ve Muâviye

1- Zeyd-i müslim haşa sümme haşa sebb-i nebi edüp sebb-i nebi ettiğini tav‘an ikrâr eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Hadden katl olunur.

2- Zeyd-i müslim hâşâ rasulü kiram sallellâhu aleyhi ve sellem hazretlerine sebb eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Bilâ te’hir katl olunur.

3- Zeyd rasu-lü kirâm sallellâhu aleyhi ve sellem içün hâşâ “bir fellahtır şimdiki zamanın âdemi görse ona îman götürmez” deyüp böyle dediği sâbit olursa Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Bilâ te’hir katl olunur.

4- Zeyd-i müslim Amr-ı müslime gazab edüp bi-gayr-i hakk şetm eyledikde Amr

Zeyd'e "niçün böyle şetm edersin ben peygamber ümmeti değilmiyim" dedikte Zeyd Amr'a gazab ile haşa sümme haşa "peygamberine bak ümmetine bak" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Bila tevakkuf hadden katl olunur.

[**53a**]

5- Ulemâdan Zeyd rasul-ü kiram sallellâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin يشفع امتي يوم القيامة بثلة الأنبياء و ثم العلماء و ثم الشهدا hadis-i şerîfinin muktezâsı üzere ulemadan şefaât me'müldür dedikte Amr "ulema nedir ki biz onlardan şefaât umarız hazret-i rasulün her sözü gerçekmidir?" dese Amr'a şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Katl olunur.

6- Zeyd müste'ciri olan Amr ile esnâi müşacerede Amr'a "sen ücretle benim hizmetkârımsın" dedikte Amr "ücretle peygamber bile hınzır götürmüştür" dise Amr'a şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Bila te'hir katl olunur.

7- Zeyd hâşa sümme hâşâ Allah-u teâla ve tekaddüs hazretlerine ve peygamber sallellâhu teâla aleyhi ve sellem hazretlerine daima şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Cenab-ı bâriye dediği içün tecdîd-i îman ve nikâhla halâs olursa emmâ peygamber aleyhissalatu vesselama dediği içün hadden katl olunur.

8- Zeyd peygambere ve cihânı yâri güzine el-'iyazu billahi teâla şetm eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Bilâ tevakkuf katl olunur.

9- Zeyd Hazret-i Ömer'e ve Hazret-i Osman radiyallâhu anhâya haşa "köpektir" deyü şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Kâfîrdir katl olunur.

10- Zeyd hazret-i Aişe-i sıddıkaya razıyallahu anha hazretlerine kazf eylese Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Kâfirdir katli helaldir.

11- Bir mecliste Hasan-ı Basri hazretleri zikr olundunkta ol meclis ashabından Zeyd "ol hayatında mutezileden idi" Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd.

12- Zeyd- Hazret-i muaviyeye sebb eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd.

Fî sebbi'z-zimmî ve fîhi't-tezanduk

1- Zeyd-i zimmî ala vechi'l i'lân hazret-i Rasûl-i Ekrem ve Hazret-i Musa ve Hazret-i İsa aleyhimussalâtü ve's-selâm hazretlerinin haklarında nâsezâ sözler söyleyüp şutûm-ü ğaliza ile şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Katl olunur.

2- Zeyd-i zimmî hâşâ sebb-i nebi aleyhi's-selâm eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olunur?

el-Cevab: Katl olunur.

3- Zeyd-i zimmî hâşâ sebb-i nebi aleyhi's-selâm ettikten sonra şeref-i İslâmla müşeref olsa katilden halâs olur mu?

el-Cevab: Olur.

4- Zındık olan Zeyd'in ba'de'l-ahz tövbesi makbul olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

Fi'l-müteferrikât

1- Zeyd'den sehven ve hata'en kelime-i küfür sâdır olsa Zeyd'e tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur mu?

el-Cevab: Beynehû ve beynallah olmaz ama kazâen tasdik olunmaz.

2- Zeyd, askeri tâifesinden Amr ile çekişdikte esnâ-i müşâcerede Amr "harbî kâfir

[**53b**]

katl etmekden askeri tâifesini katl etmek evlâdır" dese böyle dimekle Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: İbâha-i dem-i müslim olmadıysa tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

3- Zeyd validesini ve büyük karındaşını katl kastiyle darb edüp "niçün edersin" diyenlere "yanımda âdem katl etmek bir şey değildir" dese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?

el-Cevab: Ta‘zîr ve bi-gayr-i hak ibâha-i katl-i müslim etmekle tecdîd-i îman ve nikâh ve cezâ-yı ukukunu âhirette görür.

4- Zeyd Amr'a bir miktar ihsan ettikte Bekir “Amr iyilik bilur âdem değildir” demekle Zeyd “balık bilmezse halik bilür” dese Zeyd'e küfr lâzım olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

5- Zeyd Amr'a “eşhedü enla ilahe illallah” dededikte Amr Zeyd'e “diyeni ve didiğini haşa eşşekler fulan etsin” dise Amr'a böyle dediğü içün şer‘an ne lâzım olur?

el-Cevab: Tecdîd-i îman ve nikâh lâzımdır.

6- Zeyd Amr'a “müslim misin” dedikte Amr “bilmem” dese Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevab: Müslim olmaz.

7- Zeyd Amr'a salâh-ı hâl ve diyanet ile ma’rûf olan Bekir-i imam ile bir belde’de iki seneden beri sâkinler olup bu kadar müddet mezbûrları bilâ özr sukût etmişler iken hâlen Zeyd Amr ve Bekir mezbûr içün iki sene mukaddem haşa sebbi nebiyyisselam etmişti deyü şehâdet eyleseler makbûle olur mu?

el-Cevab: Olmaz.

8- Hind şeref-i İslâmla müşerref olup ba‘dehû İslâmını inkâr idüp mürtedde oldukda İslâmına şahidler olan Bekir ve Bişr şehâdet kendileri münhasıra iken şehâdet etmeyüp ketm eyleseler Bekir ve Bişr’e ne lâzım olur?

el-Cevab: Küfrü istihsân tarîkiyle ketm-i şehâdet eylediler ise tecdîd-i îman ve nikâh lâzım olur.

EK-2 *el-FETÂVÂ'L-HAYRİYYE*'NİN KİTÂBU'S-SİYER BAHSİ TERCÜMESİ

[92]

1- Bir beldedeki kilisenin batısında ve doğusunda şeâir-i İslâm'ın ikâme edildiği Müslümanlara ait iki mescit vardır. Bu mescitler ile kilise arasında mescit ahalisinin gidip geldikleri, abdest ve namaz hazırlıklarında bulundukları bir arazi ve bu arazi üzerinde Müslümanların faydalandıkları bir ağaç bulunmaktadır. Belde Hıristiyanları bu ağaca göz dikmişler ve ağacı kesmişler, daha sonra buraya adeta Müslümanların gözüne sokarcasına yüksek sesle Hıristiyanlık beyâdini okuyarak duvar inşa etmişler ve bu yeri kilise sınırlarına dâhil etmişlerdir. Hıristiyanlar, duvar inşası sırasında orada çalışan işçilere yemek götürürken hem çok gürültü çıkarmış hem de burayı kiliseye katmalarından ve bu suretle her iki mescidin de bu yeri kullanma hakkını Müslümanların ellerinden alarak ehl-i İslam'a galip gelmelerinden dolayı sevinç ve istibşârda bulunmuşlardır. Bunun neticesinde Müslümanlar çok zarar görmüşler ve eziyete maruz kalmışlardır. İslam'ın ve Müslümanların gücünü kıran, onlara zarar veren, onları hor gören ve ehl-i imanı zelil düşürecek ve Müslümanlara ihanetin olduğu böyle bir meselede geçmişte de böyle bir uygulama yokken Hıristiyanlar söz konusu uygulamada bulunabilirler mi?

el- Cevab: Hanefi kitaplarında ve diğer kitaplardaki açıklamalara göre eski kiliselerin gerek yer gerekse bina olarak bulundukları ilk şekil üzerine ziyadede bulunmak caiz değildir. Bir yerin kiliseye dâhil edilmesi mekânda ziyade, duvarın inşa edilmesi ise binada ziyade olduğundan bunlardan hiçbiri caiz değildir. Bilakis bu fiili işleyenlere mani olunması gerekir. Özellikle de bu yerin daha önceden kiliseye ait olmadığı ve buranın Müslümanların mescitlerine bitişik olduğu ve onların burayı kullandıkları biliniyorsa bu duvarın yıkılması gerekir. Bu konuda hâkimin kilise ahalisi lehine izin vermesi helal değildir.

Müslüman bir kimsenin onlara yardımda bulunması ve bu işte ücret karşılığı işçi olarak çalışması caiz değildir. Hatta Sübkî, kilisenin restorasyonunu ve yeniden inşa

edilmesini mutlak olarak men eden görüşü tercih etmiştir. Oğlu ve cumhur da onun görüşünü desteklemiştir.

Alimler her ne kadar yıkılmış kilisenin tekrardan yapılması ve onun üzerine herhangi bir nakış, tezyin, irtifâ‘ ve ittisâ‘ yapılmaksızın kilisenin restorasyon edilmesi konusunda Hıristiyanlara taarruzun terk edilebileceğini söylemişlerse de Sübkî'nin görüşünden hareketle bizim onlara engel olmamızı sağlayan husus mücerret cezanın âhirete tehiri ile ilgilidir. Zira kilisenin yeninden yapılması, Hıristiyanların da furûatla mükellef olduklarını ifade eden görüşe göre onlar hakkında da mâsiyet kabul edilmektedir.

Fakat bazı kimseler Hıristiyanlara bu konuda destek çıkmışlar ve yardım etmişlerdir. Hatta bu kimseler rüyalarında başlarına Hıristiyan kalpağı giydiklerini bile görmüşlerdir. Allah-u Teâlâ bizi ve tüm Müslümanları böyle bir konuda onların yardımcısı olmaktan korusun. Rabbimiz lütuf ve keremiyle bizi her türlü tehlikeden ve helâka götürecek durumlardan kurtarsın. Dinini küçük düşürmemek, Müslümanların gücünü kuvvetini kırmamak her Müslüman üzerine farzdır.

el-Eşbah ve'n-nezâir'de üçüncü fennin sonunda Sübkî'den -bi gayr-i vech bile olsa- yıkılan bir kilisenin tekrardan bina edilmesinin câiz olmadığına dair icmâ nakledilmiştir. Suyûti de *Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire* isimli eserinin *zirkru'l umerâ* kısmında şöyle demiştir: "*Dedim ki, bundan kapatılan kilisenin şeriatın izni olmadan tekrardan açılamayacağı istinbât olunur. Böyle bir olay zamanımızda Kahire'de Hârre Züveylih'deki bir kilisede vuku bulmuştur. Kâdı'l Kudat Şeyh Muhammed bin İlyas kiliseyi kapatmıştır ve açılmasına dair emr-i sultânî bulunmasına rağmen kilise şuana kadar açılmamıştır.* İla âhirihi.

Kilisenin Müslümanlar tarafından yıkılmasından sonra tekrardan yapılması Müslümanları ve İslamı küçük görmek, Müslümanları bastırmak ve onların güçlerini kırmak ve küfre yardım demek olur ki bu caiz değildir. Bu konuda söz sahibi ulemadır. (Allah onlara geniş rahmetiyle merhamette bulunsun.) En doğrusunu Allah bilir.

[92-93]

2- Zimminin binasını yükseltmesi yani binası üzerine kat çıkması caiz midir?

el-Cevab: Kâri'ul Hidâye olarak bilinen Siraceddin Ömer b. Ali el- Fârisî el-Hanefi, bu konuda şöyle cevab vermiştir: Ehl-i zimmet muamelatta Müslümanlar gibidir, Müslümanın kendi mülkünde yapması câiz olan şeyleri zimmî de kendi mülkünde yapabilirken, Müslümanın kendi mülkünde bulunamayacağı tasarruflarda zimmîler de bulunamaz. Eğer bina üzerine kat çıkmanın komşunun aydınlığına ve havasına mâni' olma gibi bir zararı dokunuyorsa bu engellenir, zâhiru'l-mezheb bu şekildedir.

Kadı Ebû Yusuf *Kitâbu'l-Harâc*'ta şöyle demiştir: "Kadı, ehl-i zimmeti Müslümanların arasında oturmaktan men' edebilir, onları Müslümanlardan ayrı yerlerde oturtabilir." Ben de bu şekilde fetva veriyorum. Kadı Ebû Yusuf'un bu sözünden zimmînin binasını ta'liye etmemesi gerektiği açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü eğer Müslümanların mahallesinde oturmasına izin verilmiyorsa binalarını yükseltip Müslümanlardan daha yüksek binalar yapmalarına da izin verilmez. Bu evla kabilinden böyledir. Bundan önce Kâri'ul Hidaye'ye ehl-i zimmetin binalarını Müslümanların binalarından daha yüksek yapmaları ve Müslüman komşularından daha yüksek binalarda oturmalarının caiz olup olmadığı sorulmuş, o da zimmîler için bunun caiz olmadığını hatta onların Müslüman mahallelerinde oturmaktan engellenmeleri ve ayrı mekânlarda oturmalarının emredilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ben diyorum ki: *Kâri'ul Hidâye*'nin ehl-i zimmet için bu caiz değildir sözü komşularının evlerine zarar verdiği takdirde binalarını yükseltmelerine mani olunur sözüne muhalif olsa da Kadı Ebû Yusuf'un görüşüne uygundur ve ben de böyle fetva veriyorum. *Nazm-ı Vehbânî*'de "Onlar için binalarını yükseltmek yoktur" sözünün şerhinde şöyle dedim: Burada zimmîlerin Müslümanların binalarından yüksek binalar inşa etmekten men' olunacaklarına dair işaret vardır. İla ahiri.

Kâri'ul Hidâye'nin fetva verdiği ve benim de fetva vermeye uygun gördüğüm bu görüşe rağmen birinci görüş zâhiru'r-rivaye olması bakımından "Bizim lehimize sabit olan haklar onlar için de sabittir, bizim aleyhimize olan durumlar ise onların da aleyhinedir" hadisi şerîfinin muktezâsına daha uygundur.

[93]

3- Kudüs-i şerîfte ikamet eden Frenk ruhbanların oturması için hazırlanmış bir manastır bulunmaktadır. Frenklerin kendi mülklerinde ve tasarruflarında bulunan manastıra bitişik evleri vardır. Manastırın ve evlerin büyük bir bölümü yıkılmış haldedir. Bunun üzerine onların oturmaları için hazırlanmış manastırın tamirine dâir emr-i sultanî vârid olmuştur. Binası yıkılan manastırın ve mülklerinde bulunan evlerin tekrardan yapılması ve evlerden manastıra açılan kapılar açmaları caiz midir? Bununla kendileri ve mallarını hırsızlardan koruyarak güvende olmayı amaçlamaktadırlar.

el-Cevab: İmâm-ı Âzam'ın mezhebinden sahih bir şekilde nakledilen metinlerde açıklandığı üzere evet yıkılan binalarını yeniden yapabilirler. Bu konuda manastır, kilise, ibâdethâne ve ateşgede arasında fark yoktur. Aynı şekilde bunlara ait olan ve mülklerinde bulunan ve oturmaları için hazırlanmış evlerin tamirinin caiz olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Bunun caiz olması bu evlerde ibadet için toplanıp dini şeâirlerini izhâr etsinler diye değildir. Her ne kadar gayr-i müslimlerin, Müslümanların binalarından yüksek binalar yapmamaları konusunda nas bulunsa bile gayr-i müslimler eğer hırsızlardan mallarını ve kendilerini korumak ve emin olmak için evlerini yapmaya karar verirlerse bu konuda onlara ilişmeyiz. Çünkü onların yüksek binalar yapmadan men' edilmelerinin illeti Müslümanlara yücelik, büyüklük taslamalarıdır. Belirtildiği gibi burada böyle bir durum olmayıp korunma ve mallarının ve kendilerinin emniyette olmaları amacı güdülmektedir. Açıklandığı üzere bu konuda onlar men' edilmezler. Allah'u a'lem.

4- Bir Yahudi'nin, babasından miras olarak kendine intikal eden evleri vardır. Bu evler kat olarak Müslümanın evinin üzerinde bulunmaktadır. Bunlar eskiden babalarının oturdukları şekliyle aynı evlerde oturmaya devam etmektedirler. Müslüman olan kişi,

yahudi'yi ta'alli gerekçesiyle oturduğu yerden "İslam üstündür ve İslam'a üstün gelinmez" diyerek men' etmek istemektedir. Müslümanın yahudi'yi oturduğu yerden men' etme hakkı var mıdır? Yoksa mülkiyet hakkının sahibine mutlak tasarruf hakkı sağlamasından dolayı böyle bir hakkı yok mudur?

el-Cevab: Müslümanın böyle bir hakkı yoktur. Alimler zimmînin evinin Müslümanın evinden yüksek bir şekilde bulunduğu hal üzere kalmasına ve orada oturmasına cevaz vermişlerdir. Bu zimmînin evinin yıkılmadığı durum için geçerlidir. Eğer zimmînin evi yıkılırsa eskiden olduğu gibi evini Müslümanın evinden yüksek bina edemez. Ulemadan birçok kimse ve (Seriyyüddin) İbnü'ş-Şıhne (ö. 921/1515)*, şerhü nazmü'l-vehbânî* isimli eserinde konuyu bu şekilde açıklamıştır.

5- Bir tarla sahibi ehl-i zimmete ait olan bir türbenin kenarında bulunan tarlasını bir zimmîye semeni ma'lum ile satmakta ve tarlayı boş olarak teslim etmektedir. Tarlanın satılması ve müşterinin de bu tarlayı emvât-ı nasâranın defni için zikredilen türbeye eklemesi caiz midir?

el-Cevab: Fukahâ-i müslimîn ve ulema-i din mülk sahiplerinin mülklerinde mutlak tasarruf haklarının olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla onu istediklerine satabilirler. Müşteri orayı kabristan edinmede mutlak tasarruf sahibidir.

Tatarhaniyye'de de şu şekilde açıklanmıştır: Şeyhülislama, yahudilerin bir şehirde Müslümanlardan ev veya bostan almaları ve orayı kabristan edinmeleri ve onların bundan men' edilip edilmemeleri konusu soruldu. Şeyhülislam, hayır, onlar oranın malikleridir ve mülklerinde Müslümanlar gibi istedikleri gibi tasarruf edebilirler demiştir. Vallahu a'lem.

[93-94]

6- Bir kişi celil ve melik olan Allah'a takarrub niyetiyle Beytü'l-makdis ve Halil şehirlerini ziyaret etme isteği ve özlemi duyarak ve bir sene beldesinden bu şehirleri

ziyaret için yola çıkmaktadır. Müslümanlardan ve ehl-i zimmetten bir grup yolda bu kişiyle karşılaşmakta, mal ve can emniyetlerini sağlamak için bu kişiye katılmaktadırlar. Ayrıca bir zalimle veya yol kesenle karşılaştıklarında ona sığınmaktadırlar. Bu kişi bundan dolayı yadırganır mı?

el-Cevab: Bu kişi bundan dolayı yadırganmaz. Nitekim zimmîlerin durumu Müslümanların durumu gibidir. Zina, içki, güvercin oyunu, çalgılı eğlenceler ve fuhşiyat gibi Müslümanlara yasak olan şeyler onlar için de yasak olur. Bu kimselerin Kudüs'ü ve Halil'i ziyaret için yola çıkan Müslüman kafilelere katılmalarına mani olunmaz. *el-Eşbah ve'n-nezâir*'de el-Mültekat'tan naklen şöyle denilmektedir: Müslümanın engellendiği her şeyden zimmîler de engellenir ancak hamr ve hınzır bunlardan müstesnadır. Müslümanın zimmî komşusunu ziyaret etmesi ya da zimmî komşusunu misafir etmesi mekruh değildir.

Ehli zimmet hali hazırda hiçbir yadırgama olmadan Müslüman kafilelerle birlikte seferlere çıkmaya devam etmektedirler. Müslümanlar onlara yol gösterir, onların yemek ve su ihtiyaçlarını temin ederler, onlara hüsn-ü muamelede bulunulur, aşağılık ellerin kendilerine musallat olmasını engellerler. Müslümanlar bu kişileri zalimlerden, zorba gruplardan, bâğilerden ve asilerden korurlar. Zimmilerin bu şekilde Müslümanların yanında sefere çıkması ve Müslümanların onlara verdiği bu hizmetler bırakın yasak olsun bunda büyük bir ecir ve sevap vardır. Bu ve benzeri meselelerin cevabında Hz. Peygamberin "Ameller niyetlere göredir" hadis-i şerîfi meselenin özünü teşkil etmektedir. Allah'u a'lem.

[94]

7- Bir zimmî Müslümanlara üstünlük taslamış ve çocuğunun düğününde davul ve zurna eşliğinde ve ellerinde mumlarla şehrin caddelerini ve sokaklarını dolaşmıştır. Onun destekçileri de bu kişinin ta'zim veçhiyle etrafında halkalar oluşturmuşlardır. Zimmî böyle bir davranışta bulunmaktan men' edilir mi ve Müslümanların ona ta'zimde bulunması haram mıdır? Eğer ta'zimde bulunmuşlarsa Müslümanların bu davranışları ta'zir gerektirir mi?

el-Cevab: Ulemamızın kitaplarında açıklandığı şekliyle ehl-i zimmete zillet gösterilmesi ve onların Müslümanların yanında küçük düşürülmeleri gerekir. Ehl-i zimmete ta‘zimde bulunmak Müslümanlara haramdır. *Fethü’l- Kadir’*de bir zimmî, Müslümana istîla ettiğinde imamın istîlada bulunan zimmîyi öldürmesinin helal olduğu görüşü tercih edilmiştir. Aynı eserde zimmîlerin ipek ve ipek dışındaki değerli yünler, serin ve ince kumaşlardan yapılmış kibir izhar eden elbiseler giymekten men‘ edilmelerinin gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Hiç şüphe yoktur ki yukarıda sayılan şeylerden men‘ edilmeleri bu sayılanlardan daha önceliklidir. Haram işlemelerinden dolayı bu zimmînin etrafında ona tazimde bulunanların çoğuna ta‘zir gerekir. Hiç şüphe yoktur ki bu onların kendilerine haram olan bir fiili işlemelerinden dolayıdır. *el-Eşbah ve’n-nezâir*’de şöyle geçmektedir: Kâfire tazimde bulunmak zulüm ve küfürdür, bir kimse ta‘zîm kastıyla bir kâfire selam verirse küfre girmiş olur. İlâ âhirihi. Allah’u a‘lem.

Babu’l-Öşr ve’l-Harâc

1- Ehli tarafından tımar olarak bilinen beytülmâla ait köylerden harâc-ı mukaseme mukataası alan atâ-i dîvânî sahibi, sultan -Allah onun yardımcısı olsun- tarafından azledilmiş ve yerine başkası tayin edilmiştir. O vakitte mahsüller henüz yetişmemişse bu mahsüller sultanın azlettiği kişinin mi yoksa yeni tayin ettiği kişinin mi olur? Ya da ikisi arasında ortak mı olur? Yahut bu mahsüller sultanın ya da kendisine daha önceden yetki verdiği yardımcısının tasarrufta bulunması için beytülmâl’a mı bırakılır?

el-Cevab: Ulemamızın kitaplarında şu şekilde açıklanmaktadır: Ehl-i atâdan biri yıl içerisinde ölürse ya da azledilirse atâdan mahrum kalır. Gerek vücup tarikiyle gerekse istihbâb tarikiyle olsun kendisine bir şey verilmez. Çünkü o sıla nev‘indendir, borç değildir. Ona atâ denmesi bundan dolayıdır. Atâ ancak kabz etmek suretiyle temlik olunur ve ölümle birlikte düşer. Atâyı sıla olarak açıklayanlara göre kabz edilmeden önce temlik olunmaz. Dürer ve Gurer sahibi mezkûr kitabında şöyle demektedir: Bunun böyle olduğu takarrür ettiğinde ürünün mukata‘âyı verene ait olup beytülmâla konulacağı anlaşılmış olur. Bu üründe o kişilerden hiçbirinin hakkı yoktur. Bu konuda beytülmâldan sorumlu olan Sultan veya naibinin görüşü geçerli olup onlar o ürünü razı olacakları şekilde ve

gereğince harcanacak yerlere sarf ederler. Bu mesele mezhep kitaplarının genelinde siyer kitabının *bâbü'l-vazâif ve'l-cizye* kısmında zikredilir.

2- Sultan tarafından bir kimseye malum bir arazi, atâ-i has olarak verilmiştir. Bu ata sahibinin me'zun kölesi bu arazilerin haracını sahibinin izniyle toplamış ve bu haracı kabz ettikten sonra semen-i ma'lûm ile satmıştır. Bu kişi daha sonra atâdan azledilmiş ve onun yerine başkası tayin edilmiştir. Toplanan haracın kabz edilerek atâ sahibinin mülkü olması hasebiyle me'zun kölenin atâ sahibi adına yaptığı satış caiz midir?

el-Cevab: Ulemamız -Allah onlara rahmet eylesin- şu şekilde açıklamada bulunmuşlardır: Atâ sahibi kabz ettiği haracın maliki olur ve onu satmaya hakkı vardır. Özellikle de haracı kabz ettikten ve toplamak için meşakkat çektikten sonra. Kim bir şeye malik olursa onda satım, hibe gibi malike şer'an izin verilmiş diğer tasarruf şekilleriyle tasarrufta bulunmaya da hak kazanır. Daha sonra oraya atanan kişi bu muameleyi geçersiz kılamaz.

[94-95]

3- Çiftçiler ellerindeki sultani araziyi nesilden nesle aktarılmak suretiyle ekip biçmektedirler. Bu çiftçiler zor durumda kalmışlar ve araziyi karye ehline malum bir bedel karşılığında rehin olarak vermişlerdir. Bu bedeli alırken de köylüye aldıkları bedeli geri ödediklerinde bu araziyi kendilerine geri vermelerini şart koşmuşlardır. Seneler sonra çiftçiler köylüye meblağı geri vermişler köylüler de onlara arazilerini geri vermişler ve arazi eskiden olduğu gibi çiftçilerin eline geçmiştir. Bu olay üzerinden üç sene geçmiştir ve şimdi köylüler bu arazinin kendilerinin olduğunu iddia etmekte ve rehin olarak aldıklarını reddetmektedirler. Yukarıda açıklanan olay sabit olduğunda köylüler bundan vazgeçirilirler mi?

el-Cevab: Evet, bu davalarından zikredildiği gibi kadimiyyet iddialarının bâtıl olması sebebiyle men' edilirler. Çünkü bu yeri onlar köylüye rehin olarak bırakmamışlardır. Eğer bu doğru değilse çiftçilerin kendi tercihleriyle araziyi terk eylemeleri sebebiyle

kıdemiyyet iddiaları batıl olur. Fakat böyle olmamıştır. Yukarıda açıklanan şey köylüler aleyhinde sabit olunca köylüler bu davalarından vazgeçirilirler. Allah-u a'lem

[95]

4- Ziraati dededen babaya geçerek devam ede gelen sultanî arazide ihtilaf vâki' olmuştur. Bazıları araziyi kendi aralarında paylaşmak isterken diğerleri eskiden olduğu şekliyle kıdemi üzere terk edilmesini istemişlerdir. Kadim kıdemi üzere terkedilir mi?

el-Cevab: Kadim kıdemi üzere terk olunur. Ulemamız bunu bu şekilde açıklamıştır. Allah'u a'lem

5- Beytü'l-mala ait bir sultani arazi bir kişinin tımarına verilmiştir. Tımar sahibi bu yeri ekip biçmesi için birkaç dirhem karşılığında bir çiftçiye kiralamıştır. Kiracı bu yeri ekmiştir fakat ektiklerini çekirgeler yemiştir. Kiracı mezkûr icâreye sahip olmaya devam eder mi veya orada mülkü kalmadığı için icâresi biter mi?

el-Cevab: Beytülmâl arazilerine vakıf arazilerine muamele edildiği gibi muamele edilmesi takarrur etmiştir. Arazinin beytülmâl nâzırı dışında birisi tarafından kiraya verilmesi geçersizdir. Çiftçilerin şuan ellerinde bulunan araziler onların kendi mülkleri değildir. Onlar orada sadece muzâri konumundadırlar. Çünkü oranın malikleri inkıtâya uğramıştır. Kemal İbn Hümam'ın açıkladığı şekliyle de muzârînin bu yerde bir vakfa ait evdeki süknâ hakkı menzilesindeki mücerret menfaat hakkından başka bir hakkı yoktur.

Şeyhimiz Hanûti'nin fetâvâsında ehli vakıftan süknâ hakkına sahip bir kimsenin bu yerde başkasını oturtabilmesi ancak âriyet tarikiyle mümkündür. İcâre yoluyla bu kimse bu yerde başkasını oturtamaz. Çünkü âriyet icârenin aksine ödünç alan kişinin misafir mesabesinde olması sebebiyle herhangi bir hak doğurmaz. İcare ise müste'cir için hak doğurmaktadır. Burada icâre şart koşulmamıştır ve onun şart koşulması sahih de değildir.

el-Eşbah ve'n-nezâir'de şöyle ifade edilmektedir: Mu'temed görüşe göre yerin ücreti harâc gibidir. Bir kimse ziraat için bir yeri kiralamışsa ve bir afet gelmiş ve ekilen şeyleri kökünden söküp atmışsa kiracının afetten öncesinin ücretini ödemesi gerekir afetten sonrasınınkini ödemesi gerekmez. Bu icâreye malik olan kimse için böyleyken nasıl olurda icâreye malik olmayan bir kimse için ödeme gereksin. Allah-u a'lem.

6- Bir adamın sipahi elinde sultânî arazisi vardır. Sultan atâ nazırına orayı taksim ettirmiştir. Tahsis edilen kişi elinde alet bulunmaması sebebiyle buranın imâretine güç yetirememiştir. Bunun üzerine atâ nazırı burayı ikinci birine vermiştir. Bu arazi ikinci kişinin elinde on sene kalmıştır. Daha sonra arazi üçüncü bir kişiye verilmiştir onun elinde de bir sene kalmıştır. Bu araziyi ilk elinde bulunduran kişi araziyi geri almak istemektedir. Arazinin üzerinde de dikili ağaç veya bina bulunmamaktadır. Üçüncü kişi bu araziyi sürmüş ve ziraat için hazırlamıştır. Araziyi ilk elinde bulunduran kişi üçüncü kişinin arazinin imâretine yaptığı infaktan sonra burayı alabilir mi?

el-Cevab: Beytülmâlın arazileri ki insanlar bu arazilerde üçte bir, dörtte bir, beşte bir gibi oranlarda ziraatta bulunurlar fakat bu arazilerde mülkiyet sahibi değillerdir. Satma, hibe etme, rehin verme gibi mülkiyet üzerinde câri olan ahkâmla tasarruflarda bulunmaları caiz değildir. Arazi ilk kişiye geri verilmez. Atâ hakkı da men' hakkı da sultan ve naibine aittir. Allah'u a'lem.

[95-96]

7- Beytülmâl'a ait harabe halde bulunan bir kuyu vardır. Bir kişi bu kuyuyu kıymetinin iki katına satın almak istemektedir. Bu kişinin sultanın tayin ettiği beytülmâl nâzırından burayı satın alması caiz midir?

el-Cevab: İbn Nüceym'in Bahr'da sevad ve anveten feth edilen arazilerle ilgili cümlenin şerhinde zikrettiği gibi kuyunun değerinin iki katına satılması caizdir. İbn Nüceym *Bahr*'da *Fethu'l-kadîr*'den naklen şöyle demektedir: Bana sorulan fetvaların biri, Sultan

Eşref Barsbay'ın beytülmâl nâzırı olarak tayin ettiği kişiden tımar arazisinin satın alınmasıyla ilgiliydi. Bu gibi durumlardan Allah-u te'ala'ya sığınırım eğer Müslümanların ihtiyacı varsa caizdir şeklinde cevap verdim. İbn Nüceym'in ifadelerine göre *Fethu'l-kadîr*'de İbn Hümam sanki burada caiz değildir demek istemiştir. Bu görüş yani caiz değildir anlayışı mütekaddimînin kavli üzerine mebnidir. Müteahhirînin kavline gelinci müftâ-bih olan görüş sadece yetim arazisinin bedelinin iki katına satımının caiz olmasıyla sınırlı kalmaz aynı şekilde geride borç bırakarak ölmüş ve ödeyecek kimsesi bulunmayan kimse için de geçerlidir.

Müftâbih görüşe göre İmâm, bir hâcet olmadan da değerinin iki katı ödenerek alınmak istenen bir akarı satabilir. Bu önemli bir meseledir. Bu konuda 758 yılında Mısır naibi Ali Rezzak'ın teftişinde vuku bulan bir tartışma çıkmıştır. Evkafın ve hayratın iptaline götüreceği gerekçesiyle bazıları beytülmâl tarafından yapılan satışların sahih olmadığını iddia etmişlerdir. Zikrettiğimiz gibi bu kabul edilmeyen bir görüştür. *Nehr*'de de bu şekildedir.

Ben Derim ki: İmâm-ı Âzam beytülmâlı yetim malı konumuna indirgemiştir. Yetimin velisinin ve onun vekil kıldığı kişilerin yetime ait akarı iki katı kıymetine satması caizdir. Sahibu'l-bahr'ın konu hakkındaki görüşü de bu şekildedir. Velhâsıl yetim malının maslahatının gözetilmesi gerektiği gibi bu konuda da beytülmâl'ın maslahatının gözetilmesi gerekir. Bu konuda vârid olan şeyler fakih için açık şeylerdir. Allah'u a'lem.

[96]

8- Harâc-ı mukâseme arazileri kendi ülkemizin arazileri gibidir. Vali arazi sahibini oraya bir şeyler dikmesi için her sene belirli bir meblağ haraca bağlasa ve arazi sahibi üzerinden seneler geçse de bu araziye bir şey dikemese ancak oraya arpa ve buğday ekse arazi sahibinin, valinin haraç olarak belirlediği miktarda ödeme yapması gerekir mi? Yoksa bu kişiye harâc-ı mukaseme gerekmez mi?

el-Cevap: Mezkûr akdin fasid olması sebebiyle harâc-ı mukâseme gerekmez. Arazi sahibi iltizam etse bile bu bağlayıcı olmayan bir iltizamdır. Kafi'de şöyle ifade edilmektedir: İmâmın harâc-ı muvazzafı harâc-ı mukasemeye dönüştürmesi caiz değildir. Çünkü bunda akdi bozma vardır ve bu haramdır. Bunun muktezası harâc-ı mukâseme'nin harâcı muvazzafa dönüştürülemeyeceği gerçeğidir. Fakat Şam arazisinde de Mısır arazisinde olduğu gibi olursa yani arazi sahipleri ölürse ve arazi beytülmâla geçerse burayı eken kişi bunun karşılığında dirhem, dinar ya da icâre ücreti olabilecek mallardan müzara'a payı öder ve bu icâre hükümleri bağlayıcı olur. Bu durumda ücret olarak belirlenen miktar gerekli olur. Orada ağaç dikme imkânı olduğu halde araziyi boş bırakma durumu ve ücret gerektirecek diğer durumlarda icâre akdinin hükümleri cari olur.

9- Müzarinin ziraate elverişli olan harâcî arazisinin ziraatini terk etmesinden dolayı haraç gerekir mi?

el-Cevab: O kişi araziyi ekse de ekmese de haracı vermesi gerekir. Allah'u a'lem.

10- Bir adamın elinde ağaçlar vardır. Ağaçların bulunduğu arazide tımar sistemi geçerli olup, bu arazi bir tımar-ı sipâhînin mülkünde bulunmaktadır. Tımar sahibi'nın eşcâr-ı mezkura'dan muayyen bir (kira bedeli) miktar hakkı vardır. Sonrasında ağaçlardan bir kısmı kurumuş ve yok olmuş bir kısmı ise canlı kalmıştır. Tımar sahibi daha önceden de aldığı gibi kuruyan ağaçlarla birlikte tüm ağaçların öşrünü almak istemektedir. Tımar sahibi kuruyan ve geride kalan ağaçların öşrünü eskiden aldığı gibi mi alır yoksa sadece geriye kalan ağaçların öşrünü mü alır, durum nasıl olur? Tımar sahibi isterse arz-ı mezkûreyi araziyi elinde bulunduran kişiden alabilir mi ve tımar sahibi kalan ağaçların memlükü müdür yoksa değil midir?

el-Cevab: Zikredilen arazide ağaçların sayısının kaç olduğuna şer'an itibar edilmeyip vacip olan ücreti misil'dir. Allâme Şeyh Kasım'ın fetâvâsında açıkladığı gibi arazinin rakabesi beytülmâl'a aittir. Tımârî'nin orada vakıf arazisinde olduğu gibi sadece ücret-i misille icâreye verebilme hakkı vardır. Tımar sahibinin araziyi ğâris'in elinden alma hakkı yoktur çünkü ğâris arazide bulunan tohumdan dolayı ücret-i misille elinde olan tarlasına tımar sahibinden daha çok hak sahibidir. Tımar sahibi bunu reddetse bile. Şöyle

ki arazinin rakabesi beytülmâl'a aittir. Oradan çıkan ürün ise orayı mukata'aya veren kişiye aittir. İktâ' sahibinin arazide mülkiyeti olmadığı için ne bu araziyi satması ne de vakfetmesi geçerli olur. Zeytinleri malikinin milkinden çıkarması da caiz olmaz. Allah'u a'lem.

11- Beytülmâla ait bir araziyi bir grup elden ele hayatları boyunca ekip biçmektedirler. Onlardan önce de babaları kadim zamandan beri bu şekilde araziye ellerinde bulundurmuşlardır. Şimdi âta sahibi bir tımari, bu araziyi bu kişilerin elinden almak ve bir başkasına vermek istemektedir. Tımar sahibinin şer'an böyle yapması caiz midir?

el-Cevab: Şer'an tımarînin araziyi bu kişilerin elinden alma hakkı yoktur. Bilakis arazi eskiden beri burayı ekip biçen kimselerin elinde kalır. Ulemanın icmâsıyla tımar sahibinin arazi üzerinde bir mülkiyeti yoktur. Tımar sahibinin arazide sadece haraç hakkı vardır. Tımarın arazide canı kime isterse araziyi ona vermesini gerektirecek bir mülkiyet hakkı yoktur. Meşhur kaide ile amel edilecek olursa "Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması esastır." Allah'u a'lem.

12- Gerçek ismi Muhammed olduğu halde insanların kendisine Muhammedeyn diye çağırdıkları bir kimsenin beraat-i sultânîyye ile tımarı bulunmaktadır. Fakat beratta bu kişinin hakiki ismi olan Muhammed yazmaktadır. Bu durum bu kişinin beratına halel getirir mi?

el-Cevab: Bir halel getirmez. Teaddüd-ü esma şer'an ve örfen câizdir. Ayrıca müsemmâ birdir. İnatçı bir kimse gelse ve bu durumu bahane ederek tımar olarak arazinin bu kişiye verilmemesi konusunda çabalasa bu geçerli değildir. Bu gibi durumlarda tarifte tedbir geçerli olmaz. Çünkü amaç ilimdir, yani o kişiye dair bilgidir. Bu da zahir olduğu üzere iki isimle de hâsıl olur. Allah'u a'lem.

[96-97]

13- Tımarında bulunan köylerdeki mahsuller ve zeytinler çıktıktan sonra ölen bir askerin bu mahsullerde ve zeytinlerde hakkı var mıdır? Tımar sahibi askerin varisleri, bu mahsullerde hak talep edebilirler mi? Yoksa bunlar emin-i beytülmâl'a mı aittir? Ya da bu mallar sultanın kendisini tımar olarak atadığı kişinin mi olur?

el-Cevab: Alimlerimiz siyer kitaplarında sene sonunda ölen atâ sahibinin atâsının yakınlarına verilmesinin müstehab olduğunu söylemişlerdir. Çünkü atâ sahibi o ürünün yetişmesi için yorgunluk ve meşakkat çekmiştir ve ata' sahibinin atâyı alması müstehab olmuştur. *Bahr*'da ve *Şerh-i tenvirü'l-ebsâr*'da şu şekildedir: Yine aynı şekilde *Şerh-i tenvirü'l-ebsâr*'da *Hâşiyetü ahî zâde*'den naklen şöyle geçmektedir: "Atâ sahibi sene sonunda ölürse atâ akrabalarına sarf edilir çünkü meşakkati o çekmiştir. Sahibinden sonra ödemeye en layık olan onun akrabası olduğu için atâ akrabasına sarf edilir. Eğer sene tamam olduktan sonra atâsı çıkmadan önce ölürse sahih olan görüşe göre veresesi o atâya mirasçı olamaz. Çünkü atâya hak kazanmak sıla yoluyladır. Sılalar ise ancak kabz ile tamam olur. Eğer kabzdan önce istihkak sabit olup da bu esnada atâ sahibi ölürse o hak varislerine geçmez. *Beyaniyye'*de de böyle geçmektedir. Allah'u a'lem.

[97]

14- Bir vakıf arazisinin yazlık ve kışlık ürünlerinden ve arazinin üzerinde bulunan zeytin ve diğer ağaçlardan öşür alınmaktadır. Sultan (nasarahullahu teala) bu öşrün malum bir cihete sadaka olarak sarf edilmesini emretmiştir. Bu vakıfta söz sahibi olan kişi arazinin vakıf arazisi olmasını hüccet göstererek öşür vermekten kaçınabilir mi? Öşür vermeyen bu kişiye bir şey gerekir mi?

el-Cevab: Öşür ödemekten kaçınamaz. Alimlerimizin hepsi bu konuda vakıf arazilerinde öşrün gerektiğini kesin bir şekilde açıklamışlardır. Allah'u a'lem.

15- Bir köyde camiye ait bir arazi bulunmaktadır. Eskiden beri bu araziden harâc alınmadığı bilinmektedir. Köyde söz sahibi olan kişi yani sipahi şimdi bu araziden haraç almak isterse bunu yapabilir mi?

el-Cevab: Sipahinin haraç almaya hakkı yoktur çünkü kadim kıdemi üzere terk edilir. Müslümanların hallerinin imkân oldukça salaha haml edilmesi vaciptir. Özellikle de rukû‘ ve sücûd için tahsis edilmiş olan Müslüman mescidlerinin oldukları hal üzere kalmaları asıldır. Kim Allah'ın evlerinde yeni bir şey ihdâs ederse şüphesiz o Allah ve rasulüne karşı savaş açmış, zillete ve alçaklığa düçâr olmuştur.

16- Bir vakfın yöneticisi, o vakfın toprağını eken çiftçilere malum ölçeklerle sabit olmuş buğday, arpa, pamuk vb. yığınları tahmini olarak kantarlarla dağıtmaktadır. Onlar razı olsunlar ya da olmasınlar böyle bir taksim şer‘an caiz midir? Çiftçilerden biri bu taksimle vakfın payının eksildiğini iddia etse yeminiyle birlikte onun sözüne mi yoksa vakıf nazırının sözüne mi itibar edilir?

el-Cevab: Bu şer‘an caiz olmayıp, kesinlikle bâtıldır. Bu düpedüz fâiz olmasından dolayı müzârînin zimmetinde sabit olmaz. Şöyle ki bu satış müzâriînin zimmetinde malum bir bedel karşılığında meçhul bir satıştır. Yığınların miktarı meçhul olmasa bile aynı cinsten olan şeylerin mücâzefeten satışı zaten caiz değildir.

Cabir'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis görülmez mi ki Peygamber (s.a.v.) belirli bir hurma miktarına karşılık miktarı bilinmeyen hurma yığınının satışını yasaklamıştır. Bu hadis, Müslim ve Nesâî tarafından rivayet edilmiştir. Şeriat, bunun gibi taksim ve bölüştürmelerin kilo ile olmasını emreder. Bu gibi meselelerde özellikle de kendisiyle Allaha yaklaşma maksadı olan vakıfta ölçü ve tartısız davranmak dinde ölçüsüz davranmak demektir. Böyle durumlarda Allah'a yaklaşmaktan ziyade ateşe yaklaşılmaktadır.

Başka âlimlerimiz de bu konuda yemin ile birlikte çiftçinin sözünün dikkate alınması gerektiğini söylemişlerdir. Bir seferinde İbn Irtâd, müzarilerin hıyânetinden şikâyetçi olduğunda Hz. Ömer ona: Onların işlerini Allah'a bırak, zannın kimin hiyanette bulunduğu yönünde ağır basarsa ona yemin ettir ve onun işini Allah'a havale et. Şer‘i şerîf bu şekildedir. Kim şeriata karşı gelirse Allah güçlü ve kuvvetli olandır. Hz. Peygamber'in şu hadisi rivayet olunmuştur: Ribânın ehven olanı annesiyle nikâhlanan kimse gibidir. Allah'u a‘lem.

17- İnsanların hisseleri miktarınca ekip biçtikleri bir kasem arazisi yani taksim edilmiş bir arazi vardır. Kassam, bu kişilerin bu arazilerdeki hisselerinin mukabili olarak onlardan tahmin ve varsayımla belirlediği ve fasıl olarak isimlendirilen malum bir miktar talep edebilir mi? Bu miktarın, tahmini olmasından dolayı muzarilerin hisselerine uygun olmayıp kimi zaman fazla kimi zaman ise az olmaktadır. Kassamın özellikle de cebr tarikiyle bu ücreti almaya hakkı var mıdır?

el-Cevab: Bazı kassamların çiftçilerle yaptıkları ve fasl olarak isimlendirdikleri şey şer‘-i şerîfin dışında ve din-i münîften uzak olan bir uygulamadır. Kassamlar cebran ve kahran böyle yapmalarıyla İslam’dan uzaklaştıkça uzaklaşmaktadırlar. Bunu yapan kişi -görüldüğü üzere- müzâriînden hakkından fazlasını alarak onlara zulümde ve haksızlıkta bulunmaktadır. Müslümanlara zarar verdiği için ve âlemlerin rabbi olan Allah’ın emrine ve hakk-ı mübîne karşı haddi aştığı için böyle yapan kimselerin bundan men‘ edilmeleri gerekir.

[97-98]

18- Kassam, bir köydeki çiftçilere arazileri şeriata ve hakka muhalif olan ölçülerde dağıtmaktadır. Kassam tahsilattaki âdeti üzere arazilerin çoğunluğunu çıkan ürünün ¼ ‘ü oranında taksimatta bulunmuştur. Köy halkı bu taksimin kendi kıratları üzere tevzi‘ edilmesine karar vermişlerdir. Şayet ürün taksiminde kırat ve mahsul itibara alınsa onlardan kimseye verilen olmayacaktı. Bunu yapmak caiz mi?

el-Cevab: Arazinin kıratlara göre tevzi edilmesi caiz değildir. Çünkü arazisinin taksimi oranın haracını alan kişi tarafından yapılmıştır. Buranın taksimatını yapan kişi kassamdır ve o da bu arazideki payını gram ya da kırat üzerinden almayacaktır. Para cezası ve dağıtma bu zulümle mahsulden müstahsile nisbetle kalkması mümkün değildir. Yoksa az ziraate çok, çoğa az verme yolu olan zulüm ve haddi aşmakla değil.

[98]

19- Bir adamın mülk arazi statüsünde olan bir köyde zeytin ağaçları vardır. Bu köyde beytülmâla ait olan romani zeytin ağaçları da vardır. Bu kimse eskiden beri kendisine tayin edilen miktarda haraç vermektedir. Ellerinde romani ağaçları olan köy ahalisi bu kişiden de romani zeytin ağaçlarından alındığı gibi haraç alınmasını istemektedirler. Köylünün bu isteği geçerli midir?

el-Cevab: Mülki ağaçlara beytülmâl'ın mülkünde bulunan romani ağaçlar gibi davranılmaz. Birinde vacip olan şey diğerinde vacip değildir. Çünkü beytülmâla ait olan yer imama ve naibine tefviz edilmiştir. İmâm yahut naibi isterlerse beytülmâlın bütçesinden burayı imar ederler ve oradan çıkan ürünü de beytülmâla koyarlar veya isterlerse orayı çıkan üründen hisse karşılığıyla çalıştırabilirler.

Muvazzaf haraç arazisindeki milk üzerine tayin edilen haraç ise Hz. Ömer'in belirlemiş olduğu haraç miktarını geçemez. Fakat beldemizde olduğu gibi harac-ı mukaseme arazilerine tayin edilmiş haraç öşür gibi çıkan ürüne bağlıdır.

Bu ürün sarf yeri açısından harâc-ı muvazzaf, ma'haz yani toplanması açısından öşür gibi olmakla birbirinden ayrılmaktadır. O halde nasıl olurda bu kişiden beytülmâla ait romani'den alındığı gibi öşür alınabilir?

20- Bir askerin tımarında bulunan bir çiftçi bulunduğu köyden başka bir köye gitmiş ve orada senelerce kalmıştır. Nablus'taki harâc-ı mukamese olan arazisi seneler boyunca ekilip biçilmiş fakat bu kişi senelerce harâc-ı mukasemesini vermemiştir. Fakat bu kişi orada fitne çıkarmış ve oranın ahalisine zarar vermiştir. Öyleyse bu kişiden harâc-ı mukaseme alınır mı? Tımarinin bu kişiyi köyden çıkarma hakkı var mıdır?

el-Cevab: Evet bu kişiden harac-ı mukasseme alınır. Çünkü harac-ı mukaseme, çıkan ürüne bağlıdır. Bu kişi ise bu ürünü hapsetmiş yahut tüketmiştir muhakkak tazmin etmesi gerekir. *Tatarhaniyye*'de de *Zahîre*'den naklen açıklandığı gibi sahih olan görüşe göre harac-ı vazife de bu şekildedir. Bu kişinin hem zararlı olması hem de köyde afaki ve

geçici olarak ikamet etmesi sebebiyle mülkiyetinin bulunmamasından dolayı köyden çıkarılabileceği yönünde icmâ vardır. Hz. Ömer kadınları ve erkekleri fitneye düşüren birini Medine asıllı olmasına ve orada arazisi bulunmasına rağmen Medine'den ihraç etmiştir. Bu kişi bile ihraç edilmişse köyde mülkü bulunmayan ve insanlara zarar veren geçici ve afaki kimsenin durumu nasıl olsun? Allah'u- a'lem.

21- Atâ nâzırı sipahi beytülmâla ait bir köyde tasarrufta bulunmaktadır. Sipahinin köylüye ait eskiden kalan ve sonradan dikilen zeytin ağaçlarını söküp atma hakkı var mıdır?

el-Cevab: Böyle bir hakkı yoktur çünkü oranın maliki değildir. Onun için sadece Sultan tarafından tayin edilen bir ücret söz konusudur. Yoksa O, beytülmâl'a zarar verecek bir itlafta bulunamaz. Allah'u a'lem.

22- Müteaddid cihetler üzere yani birçok amaç için vakfedilmiş bir arazi vardır. Bu yeri ekip biçen kimseler bu arazi üzerine zeytin ağacı dikmişlerdir. Vakıfta söz sahibi olan kişilerden birisi zeytin ağaçlarından çıkan ürünü diğer cihetlere sarf etmeyerek sadece bu cihetlerden birine hasredebilir mi?

el-Cevab: Müslümanların icmâsıyla bunu yapamaz. Zeytin ve diğer ağaçların dikiminde bu beldede bilinen uygulamaya göre ağaç dikenler bunu ancak mevkuf, sultânî ya da memlük arazilerden fayda elde etme karşılığında yaparlar. Ödeme de ona göre olur. Yazlık ve kışlık ve diğer ekilen tüm sebze ve mükâtlarda olduğu gibi her cihet buradan hisse almaya hak kazanır. Bu cihetlerden sadece birisinin tahsisi ne şeriatın ne de aklın kabul etmediği bir şeydir. Bu konuda herhangi bir nas ve nakil de yoktur.

[98-99]

23- İki köy siyâse, tabâha, kavesiye, kahveciyye, mübâşera, yazıciyye gibi vergilerin çokluğundan ve şer'de ve kanuni örfte aslı olmayan birçok sayıda zulümden dolayı harap olmuştur. Bu zülmâni vergiler olmasa bile köylünün ¼ oranında vergi vermeye gücü yoktur. Köyün mütevellisi vergiyi ¼'ten 1/5'e düşürmüştür. Mütevelli, köylünün bunun haricinde bu arazileri imar etme imkânı olmadığını gördüğü için

kâdının da onayıyla köylünün ödemeleri gereken miktarı 1/5 olarak tayin etmiş ve bid‘at olan vazâifi de kaldırmıştır. Araziden alınacak vergi oranının düşürülmesinde vakfa dönen bir menfaat vardır. Eğer bu iki köyden ¼ oranında vergi alınmaya devam etseydi iki köy de arazilerini ekip biçemezlerdi. Mütevellinin ve şer‘-i şerîf’in kadısının yaptığı bu şey şeriata muvafık mıdır? Doğru olan böyle yapılmasıdır zira ¼ alınmaya devam edilse çiftçiler arazilerini tamamen ekip biçemeyecek duruma gelirler.

el-Cevab: Alimlerimiz, zulmün ortadan kaldırılmasının vacip takririnin ise haram olduğu görüşündedirler. Hiç şüphesiz, bir araziye kaldıramayacağı miktarda vergi yüklemek ortadan kaldırılması gereken bir zülümdür. Şüphe yok ki Harâc-ı mukaseme güç nisbetine göre olur. O halde ¼’e güç yetirilemiyorsa 1/5 oranında vergi alınır. Bilakis arazinin 1/5’e gücü yetmese vergi 1/5’ten daha da azalttırılır. Bu da arazinin giderinin çok gelirinin az olması sebebiyledir. Öyle ki araziye 1/5 oranında vergi yüklenseydi arazi atıl kalacak ve arazi sahibine bir şey kalmayacak ya da arazi sahibi malından zarar edecekti. Bununla beraber Hz. Ömer’den şu rivayet sahih olarak gelmiştir: Hz. Ömer âmillerine öyle gözüküyor ki sizler araziye arazinin kaldıramayacağı kadar yük yüklediniz demiştir. Amiller ise şöyle cevap vermişlerdir: Hayır, bilakis biz arazinin güç yetirebileceği miktarda vergi bağladık, hatta bu oranı artıracak olsak arazinin buna bile gücü yeter. Sekkaki de açıkça belirtmiştir ki: Arazinin daha fazla vergi vermeye güç yetirdiği durumda bile verginin eksik alınması caizse arazinin buna güç yetiremediği durumda verginin az alınması hayli hayli caizdir. Bu mesele *Bahr*’da zikredilmiştir. O halde mütevellinin yaptığı ve kâdının onay verdiği şeyin şer‘-i şerîf’e uygun olduğu, bundan dolayı da hükmün yürürlüğe konulmasının vacip olduğu zulüm olduğundan dolayı da hükmün bozulmasının haram olduğu ortaya çıkmıştır. Durum budur. Allah’u a‘lem.

[99]

24- Bir vakıf arazisinde mütevelli öşür toplayanlara topladıkları öşür miktarına göre her sene iki kuruş vermektedir. Öşür toplayanlar araziyi kiralayan kişiden ya da müstahkirinin ektiğinden öşür talep etme hakkı var mıdır?

el-Cevab: Bahr'da *Bedâi* ve diğerlerinden naklen şöyle açıklanmıştır: Ebû Hanife'ye göre öşür mû'cire gerekmektedir. İmâm-ı Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre ise öşür müste'cire gerekmektedir. Bu konuda İmâm-ı Ebû Hanife'nin görüşü geçerlidir. Ona göre de müste'cirin'den ve müstahkirin'den öşür alınmaz. Çözüm bu şekildedir. Allah'u a'lem.

25- Bir adamın elinde bir kısmı beytülmâla bir kısmı da vakfa ait olan araziler bulunmaktadır. Bu kişi bu arazileri hisse mukabilinde ekmektedir. Bu kişi bu hisseye sahip olabilir mi ve bu kişinin ölümünden sonra bu arazilerde Allah'u tealanın faraiz hukuku uygulanır mı yoksa uygulanmaz mı? Eğer hayır derseniz ölen müzarinin oğullarından biri bu araziyi ekip biçmek için alsa ve bu arazide bir müddet tasarrufta bulunsa sonra da ölse eşi ve kızları bu araziyi kendi mülkleri gibi kendi aralarında paylaştırıp taksim edebilirler mi? Bu arazide şeriatın feraiz ahkâmı cari olur mu? Yoksa onların bu arazide bir hakları yok mudur?

el-Cevab: Bezzazi'de ve diğer kitaplarda da açıklandığı gibi icmâyla vakıf ve beytülmâl arazilerinde müzarilerin mülkiyeti bulunmamaktadır ve bu araziler miras bırakılmaz. Müzariin eşlerinin de kızlarının da bu arazilerde hiçbir hakları yoktur. Her kim ki bu arazilerde tasarrufta bulunuyorsa onun buradan ancak intifa hakkı bulunmaktadır. Müslümanların icmâsına göre bu araziler, araziyi ekip biçenin rakabesinde bulunmaz. Miras, ölen kişinin geride bıraktığı maldan olur. Bu araziler ise muzarinin geride bıraktığı arazilerden değildir. Allah'u a'lem.

[99-100]

26- Bir köydeki arazilerin yarısı vakıf yarısı da sultânî arazidir. Zulmün ve borçlarının çok olmasından dolayı köy hakkının çoğu burayı terk edip başka Müslüman beldelerine yerleştiler. Bunun üzerinden uzun bir zaman geçmiştir. Bu kişilerin çoluk çocuğu olmuş ve nesilleri çoğalmıştır. Mezkûr arazileri ve vatanlarını bıraktıktan otuz seneden daha fazla süre sonra vakıf nazırı yahut vekili onlara gelmiş ve onları geri

dönmeye ve terk ettikleri mezkûr araziler üzerindeki borçlarını ödemeye zorlamak istemiştir. Şer‘an bu kişiler bu taleple ilzam edilirler mi yoksa edilmezler mi?

el-Cevab: Ulemadan hiç kimse özellikle nazır ve vekilinin köylüyü bu konuda ilzam edebileceğini söylememiştir. Vakıf, bir malın vakıf mülkü olarak habs edilerek onun menfaatinin tasadduk edilmesidir. Kadı kararıyla vakfa konu olan mal vakfedenin mülkünden çıkar ve kimsenin mülkiyetine geçmez. Bunu bildiğin zaman muzari bu yerin vakıf yeri olmasına nisbetle hisse karşılığında çalışan amil mesabesindedir ki o da müste’cire benzer. Alimlerimizin de açıkladığı gibi müste’cire haraç gerekmez. *İs’af*’ta dedi ki: Orayı verirse yani vakıf mütevellisi araziyi müzaraa olarak verirse öşür ve haraç ehl-i vakfın hissesinden verilir. Çünkü o ma’nen icâredir.

Hilal’in *Evkaf* isimli eserinde şöyle geçmektedir: Bu vakıf işini yürüten kimse vakıf arazisini hissesinin yarısına mukabil müzaraa olarak verse ve öşrü de şart koşmasa bu nasıl olur? Dedi ki: Öşür vakıf ehlinin hissesi olan ürünün yarısından verilir.

Talep edilen öşür müzarilerin hissesinden gerekmiyorsa o halkın zorla döndürülmeleri nasıl talep edilebilir? Bu ancak apaçık bir sapıklıktır. Bunun aynısını beytülmâl arazisinde de deriz. Kemal ibn Hümam ve diğer âlimlerin de açıkladığı gibi bu araziler de aynı şekilde müzaraa olarak verilir ve onlardan alınan haraç değil icâre bedelidir. Kemal İbn Hümam’ın açıkça ifade ettiği hususlardan birisi de şudur ki: Araziyi boş bırakmakla harâc-ı mukaseme gerekmez çünkü beytülmâl arazisinde haraç yoktur, ondan alınan icâre bedelidir. Eğer çiftçi araziyi boş bıraksa ve o arazide müste’cir değilse ona birşey gerekmez ve ona cebr uygulanamaz. Müzariinden bir kısmının ziraati terkedip şehirde oturduğu bilinse onlara bir şey gerekmez. Zorbaların onlara izrâr kabilinden yaptıkları haram kapsamına girer. *Bahru’r-raik*’ta böyle açıklanmıştır. Ayrıca *Nehr*’de geçtiği üzere: Çiftçiler ekmese bile onlardan alınan ve fellaha diye isimlendirilen vergi, onların muayyen bir beldede ekip biçmeleri için zorla yaşamaya mecbur edilmeleri hiç şüphesiz haramdır.

Alimler, acziyet, gaybet ve araziden kaçış durumlarında iktisar üzerine icmâ etmişlerdir. Şöyle ki haraci araziler sultan tarafından başkalarına ya müzaraa olarak

verilir ya da araziyi müzaraaten alacak kimse bulmazsa kiraya verilir. Orayı kiralayacak bir kimseyi bulamazsa da araziyi satar ve semen arazi sahibinin olur. Sultan burayı satın alacak birini de bulamazsa müzari'e araziyi imar etmesi için borç verir. Bu görüşün sahibeynin görüşü olduğu söylenmiştir. İmâm-ı Ebû Hanife'nin görüşüne göre ise Sultan burayı ne satabilir ne de kiraya verebilir. Çünkü Ebû Hanife böyle bir hacri kabul etmez. Bu görüşün bütün İmâmların görüşü olduğu da söylenmiştir. İmâmların bununla yetinmeleri müzarinin cebrine engel teşkil etmektedir. Soruda geçen vecihlerden biriyle taarruzda bulunmak ki bu zulüm ve sapıklığı gerektirir, bu hiçbir surette helal değildir. Bütün güç ve kuvvet Ancak Allah'a aittir, dönüş ancak onadır.

[100]

27- Bir haraci araziyi sel basmıştır ve arazinin üzerine taşlar dolmuştur. Buranın erbabı arazinin ıslah edilmesi mümkün olduğu halde burayı ekip biçmemişlerdir. Bu kimseler üzerine harâc-ı muvazzaf gerekli olur mu? Bu sebeple ekip biçmeyi terk etmeleri mazur görülür mü yoksa görülmez mi?

el-Cevab: Evet, bu kişilerin haraç vermeleri gerekir. Islaha imkân olduğu halde araziyi ekip biçmeyi terk etmeleri mazur görülmez. *Haniyye*'de şöyle demiştir: Eğer arazide çalı, ılgın, çam, iğde ya da meyve vermeyen ağaç varsa ve buraya bakan kişinin bu ağaçları sökme ve orayı tarla yapma imkânı varsa da yapmadıysa o kişinin haraç vermesi gerekir. Islah etmesi durumunda haraçta azalmaya gidilir. Harâci arazide ziraat için uygun olmayan çorak bir arazi parçası varsa ve oraya su ulaşmıyorsa -eğer oranın ıslahı mümkün olsaydı oradan haraç alınırdı- eğer ıslahı mümkün olmuyorsa bu ve benzeri yerlerde haraç gerekmez. Allah'u a'lem.

28- Gazze hâkimi seneler boyunca bir arazideki çiftçilerden harâc-ı mukamese almıştır ve daha sonra bu arazinin irsâdi vakfı olduğu ortaya çıkmıştır. Çifçilerden ikinci kez haraç alınır mı veya onlar haraç sorumluluğundan çıkarılırlar mı?

el-Cevab: Tatarhaniyye'de de açıklandığı üzere haraç taahhüdünden çıkarılırlar ve ikinci kez haraç ödemeleri gerekmez. Allah'u a'lem.

29- Haraci arazide bulunan ekine semavi ve arazi afetlerden biri isabet etse bu durum haracı düşürür mü? Aynı şekilde öşür arazisinde bulunan bağa, yoncaya ve benzerlerine afet isabet ederse öşür de haraç gibi düşer mi?

el-Cevab: Metinlerde, şerhlerde ve fetvalarda, ekine sel, yangın ve şiddetli soğuk gibi semavi afetler isabet ettiğinde haraç alınmaz şeklinde açıklanmaktadır. Bezzâzi buna def'i mümkün olmaması cihetiyle çekirgeleri de eklemiştir. Hiç şüphe yoktur ki kurt, fare, maymun ve karınca da bu şekildedir. Ulemamızdan birçoğu maymunun, yırtıcı hayvanların, yılanların ve benzerlerinin men' edilmeleri mümkün olduğu için haracın onlardan düşmeyeceğini ifade etmişlerdir. Zira bu konudaki illet def'e güç yetirememektir. Bu konuda harâc-ı vazife ve mukasseme arasında bir fark yoktur. Öşür, çıkan ürünün kendisine bağlı olduğu için öşürün düşmesi harâc-ı vazife ve mukâsemeye nazaran daha önceliklidir. Bağ, yonca ve benzerleri de ziraat gibidir. Sahih olan görüş budur ve bu görüş doğruya ve adalete daha yakın, zulümden de daha uzak olan görüştür.

Bu konuda ulemamız kisrâların övüldüğü uygulamalardan birisinin, çiftçinin arazisine bir afet isabet ettiğinde afetin yol açtığı zararı beytülmâldan gidermeleri olduğunu söylemişlerdir. Onlar, çiftçilerin kazançta ortak oldukları gibi zararda da ortak olduklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla İmâm çiftçiye bir şey vermediğinde çiftçi de bu gibi durumlarda en azından haraç borcundan kurtulmuş olur.

[100-101]

30- Sultan tarafından irsâdi vakıf olarak tayin edilmiş bir köy arazisi ki onun kasmı (vergi) ¼ olarak belirlenmiştir. Eskisiyle yenisiyle köy halkı vakıf mütevellisinin izniyle orada ağaç dikmişler. Zeytinin taze olduğu bir dönemde vakıf mütevellisi kaybolmuş ve halk zeytinin helâkından korkarak onun izni olmadan zeytini toplamışlar. Fakat şimdi mütevelli, köylüye hisseleri konusunda zulümde bulunuyor ve onların sözünü

doğrulamıyor. Bu konuda söz köylünün sözü müdür ve köylüye mütevellinin yokluğunda zeytini zaruraten topladıkları için bir ceza gerekir mi?

el-Cevab: Bu konuda köylünün görüşü dikkate alınır. Çünkü onların her birisi kendi elindeki konusunda emindir. Mütekellimin sadece sözüyle onların aleyhindeki iddiası sabit olmaz. Mütevelli zeytinin daha fazla olması gerektiğini iddia ederse onun bunu şer'î bir delille ispatlaması gerekir. Eğer şer'î bir delil getirmekten aciz kalırsa ve köylüden yemin talep ederse bunu yapabilir. Çünkü delil iddia edene, yemin de inkâr edenedir. Çünkü insanlara her iddia ettikleri verilseydi insanlar diğer insanların kanları ve malları üzerinde hak iddia ederlerdi. Köylüye mallarını topladıkları ve helak korkusuyla onu korudukları için bir ceza gerekmez. Allah'u a'lem.

[101]

BA'BU'L CİZYE

1- Zimmiler ödeme vakti geldiğinde cizyelerini ödemekten imtina etmişler ve ödememek için inatlaşmışlardır. "*Bizim bekarlarımız evleninceye kadar cizye verme âdeti yoktur, evli olanlarımız ise ¼ kuruş cizye verirler, yaşlılarımıza gelince onlar ise hiç cizye vermezler.*" demişlerdir. Onların bu sözlerine şer'an ittiba edilir mi? Onların bu sözünü geçerli sayan kişi günah işlemiş olur mu? Hakim-i şer'in ve örfün zimmîlerin şer'an ne kadar borçları varsa ödemelerini emretmesi ve ödemekten imtina edenleri tekdir etmesi gerekir mi? Zimmilerin, ehl-i ilmin şeriatta belirttiği miktarda cizye ödemeleri gerekir mi? Şer'an kimlerden cizye alınması gerekiyorsa onlardan cizye alınır mı?

el-Cevab: Onların bu sözleri ne dikkate alınır ne de onların bu sözlerine tabi olunur. Bilakis cizye ödemekten imtina eden herkes bundan vazgeçirilir, azarlanır ve tokatlanır ve bu kimselerden cizye zorla alınır. Zira cizye onların kanlarını kılıçlarımızdan emin kılan, onlarla savaşmamızı ve onları öldürmemizi ve köle edinmemizi engelleyen şeydir. Aziz ve yüce olan Allah şöyle buyurdu: *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve*

âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın." Peygamber sallallahu aleyhi vesellem de şöyle demiştir: "*İnsanlarla Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar savaşmakla emr olundum bunu söylediklerinde Allah-u teâlânın hakkı hariç mallarını ve canlarını benden kurtarmış olurlar*" Sahih'de böyle geçmektedir. Kelime-i şahadet getirmezlerse İmam-ı Ahmed'in, Müslim'in ve Tirmizi'nin uzun bir hadiste rivayet ettiği gibi Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in emriyle onları cizye vermeye davet ederiz. Çünkü savaş, onların Müslüman olmalarıyla birlikte sona erdiği gibi cizye vermeyi kabul etmeleriyle birlikte de sona erer.

Hisan'da geçtiği üzere Ukbe ibn Amir'den şöyle nakledilmiştir: "*Ben dedim ki Ey Allah'ın rasulü Biz öyle kavimlere uğruyoruz ki onlar bizi misafir etmiyorlar ve bizim onlar üzerindeki haklarımızı da vermiyorlar. Biz onlardan haklarımızı alamıyoruz.*" Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur: "*Eğer reddederlerse kerhen de olsa alın.*" *Mesabih*'te bu şekildedir. Bu fetih esnasında sulh gerçekleşmediğinde böyle olur.

Fakirden her sene 12 dirhem alınır. Orta halli kimselerden fakirden alınanın iki katı (24) alınır. Durumu daha da iyi olandan ise orta hallinin iki katı (48) cizye alınır. Cizye, Hz. Ömer radıyallahu anh'ın dirhemiyle alınır. Her 10 dirhem de 7 miskal ağırlığındadır. Miskal ise cahiliyyede de İslam geldikten sonra da şimdi de malumdur değişmez. Yahudi'den, Sâmirîler'den, Hıristiyanlar'dan, Mecusilerden, Arap olmayan putperestlerden cizye alınır. Ebû Hanife'ye göre Sâbiilerden de cizye alınır. Ebû Yusuf ve İmâm-ı Muhammed'e göre ise alınmaz. İster evli olsun ister olmasın buluğa ermiş herkesten cizye alınır. Zimmilerin yaşlılarından da cizye alınır. Yaşlı olmaları yahut evli olmamaları sebebiyle bu kişilerden cizye sakıt olmaz. Puta tapan Arap'tan, mürtedden, sabiden, kadından, köleden, mükatep köleden, kötürümden, körden, fakirden, çalışmayan kişiden, insanlar arasına karışmayan rahipten, abd-i müdebberden ve ibn ümmü veletten ve kör ve felçli gibi olanlardan, iki eli ve iki ayağı kesilmiş olanlardan, fazla yaşlı olanlardan, acizlerden cizye alınmaz.

Cizye, Müslüman olmakla, ölümle ve tekrarla düşer. Rivayetlerin en sahihine göre zimmînin veli tayin ettiği birinden cizyeyi göndererek ödemesi kabul edilmez.

Zimmi cizyesini bizzat kendisi gelerek oturan görevliye kendisi ayakta olarak vermekle mükelleftir. Başka bir rivayette ise cizyeyi alan kişi zimmînin elbisesinden tutarak "*ey zimmî cizyeni ver*" der. *Hidaye*'de bu şekildedir. Çünkü onların cizye vermeleri küçük düşürülmeleri nedeniyledir. Cizye bahsi uzundur, zikrettiğimiz kadarıyla yetinelim. Allah'u a'lem.

[101-102]

2- Arkasında bir tereke bırakmadan ölen zimmînin veresesinden cizye talep edilir mi?

el-Cevab: Verese kendi mallarından ölen zimmînin cizyesini ödemezler. Bu konuda icmâ vardır. Bizim görüşümüze göre zimmînin ölmesiyle birlikte ondan cizye sakıt olmuştur. Ama zimmînin ölmesiyle cizye borcunun sakıt olmadığını söyleyen kimseye gelince onlara göre bu bir insanın borcu gibidir, varislerinin ödemeleri gerekmez. Varislerin ölen zimmînin mallarından ödeme yapmaları gerekir. Bu durumda da zimmînin geriye mal bırakıp bırakmadığı konusunda söz yeminle birlikte varisin sözüdür. Allah'u a'lem.

[102]

3- Üzerinde cizye borcu bulunan engelli bir Hıristiyan'ın eşi veya kardeşi bu borcu ödemekle yükümlü tutulur mu?

el-Cevab: Cizye ancak kimin üzerineyse ondan alınır. Babadan oğlunun veya oğuldan babasının cizyesi talep edilmez. Bu şer'an borçlunun zimmetinde sabit olmuş borç gibidir. Bu borç, borçlu dışında hiç kimseden istenemez. Allah'u a'lem.

BABU'L MÜRTEDDİN

1- Bir bedbaht Allah'ın nebilerinden olan ve kendisinin Kur'an'da Allah'a çok yalvaran ve yumuşak huylu olarak övüldüğü efendimiz İbrahim el-Halil'e lanet etse bu kişiye ne gerekir? Bu kişi sözünden dönse ve tövbe ederek gelse bu kişi üzerinden riddetin gereklerinden olan ölüm kalkar mı? Bu konudaki hüküm nedir?

el-Cevab: Had cezasına çarptırılarak öldürülür, tövbesi mazeret olarak kabul edilmez. *Bezzazi*'de, diğer fetva kitaplarında da geçtiği gibi şöyle demektedir: Allah-u teâla muhafaza buyursun eğer irtidad ederse karısı kendisine haram olur ve Müslüman olduktan sonra nikâh yenilemesi gerekir. Hac farizasını tekrardan yapması gerekir. Kâfir-i aslide olduğu gibi namazlarını ve oruçlarını iade etmesi gerekmez. Tecdid-i nikâhtan önce, kelime-i küfürü söyledikten sonra (eski) karısıyla olan ilişkiden doğan çocuk veledi zinadır. Daha sonra âdeten kelime-i şehadet getirse söylediği şeyden dönmediği müddetçe kelime-i şahadeti caiz olmaz. Çünkü adeten kelime-i şahadet getirmesiyle onun üzerinden küfür kalkmış olmaz. Ona tövbe etmesi ve söylediği şeyden rücu etmesi emredilir ki bundan sonra nikâhını yeniler. Böylece bu kişi üzerinden küfrün ve irtidadın gereği olan ölüm kalkmış olur.

Ancak bir kimse rasulullah sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize veya -salat ve selam onların üzerlerine olsun- peygamberlerden birine küfrederse bu kişi had cezası uygulanılarak öldürülür. Bu kişinin tövbesi kale alınmaz. İster bu kişi yakalandıktan sonra şehadet getirsin isterse tövbe ederek kendisi teslim olsun bu kimse mütezandık gibidir, tövbesi kabul edilmez. Bu kişi üzerinde had cezası vacip olmuştur ve bu ceza tövbeyle düşmez. Bu konuda hiç kimse ihtilaf etmemiştir. Çünkü bu kul hakkının taalluk ettiği bir haktır. İnsanların diğer haklarında olduğu gibi tövbeyle düşmez. Hadd-i kazf gibidir tövbeyle düşmez. Ancak Allah'a küfür edip daha sonra tövbe eden kişinin durumu böyle değildir. Çünkü o Allah hakkıdır. Nebi ise beşerdir, beşere ise Allah'ın ikramda bulundukları dışında cefa ilişmektedir. Allah bu kusurların hepsinden münezzehtir. Ancak irtidat bunun dışındadır. Çünkü manen mürted irtidatta tek başınadır, diğer insanlardan kimsenin hakkı ona taalluk etmez.

Peygamberin beşer olması itibariyle dedik ki peygambere sarhoşken küfrederse affedilmez ve had cezasına çarptırılarak öldürülür. Bu Ebû Bekir es-Sıddık'ın, İmâm-ı

Âzam'ın ve Bedri'nin ve Ehl-i Kûfe'nin mezhebidir. İmâm-ı Malik'in ve ashabının mezhebinde meşhur olan da böyledir. Hattabi şöyle demiştir: Peygambere küfreden Müslümanın öldürülmesi konusunda kimsenin ihtilaf ettiğini bilmiyorum. Sahnun el-Mâliki şöyle demiştir: Alimlerimiz, peygamberimize küfredenin kâfir olduğu ve onun hükmünün ölüm olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Kim bu kişinin azabından ve küfründen şüphe duyarsa o kişi kâfir olur. Allah'u teala şöyle buyurmuştur: "*Hepsi de lânetlenmiş olarak nerede ele geçirilirlerse, yakalanır ve mutlaka öldürülürler.*" Abdullah b. Musa b. Ca'fer, Ali b. Musa'dan o da babasından, o da dedesinden, o da Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den, o da Hüseyin b. Ali'den, o da babasından peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle söylediğini rivayet etmiştir: *"Kim bir peygambere küfrederse onu öldürün, kim ashabıma küfrederse onu dövün.*" Peygamber sallallâhu aleyhi vesellem, kendisine eziyet veren Ka'b ibn. Eşref'in uyarılmadan öldürülmesini emretmiştir. Aynı şekilde Ebi Râfi' el-Yahudi'nin ve aynı şekilde Kâbe'nin örtüsüne yapışan İbn Hatl'ın bile öldürülmesini emretmiştir. Bu meselenin delillerini "*kitabu's-sarim el-meslül ala şatim er-rasul*" kitabından bulabilirsin. *Eşbah*'ta ise şöyledir: Her küfreden kâfirin tövbesi dünyada ve âhirette makbuldür ancak peygambere, şeyhayne veya onlardan birine küfreden, sihir ve zındıklıkta bulunan kimseler hariç. Bu mesele kitaplarda sabit olmuş meşhur bir meseledir, sözü uzatmaya gerek yoktur. Velhâsıl bu konuda bu gibi pervasız bedbaht kimselerin Böyle yüce bir nebi hakkındaki küfür sözleri onların katlini vacip kılar. Onlar tevbe de etseler ve İslamlarını da yenileseler hüküm böyledir. Allah'u a'lem.

[102-103]

2- Bir Müslüman eşeref-i mahlûkat olan Muhammed rasulullah'a çarşı ortasında küfrederek en büyük fıskı işlese bu lanetli bedbaht kişi hakkındaki hüküm nedir? Allah ecrinizi artırsın, bize bu konuda fetva veriniz.

el-Cevab: Bu kişinin hükmü mürtedlerin hükmü gibidir. *Nutef* isimli eserde şu şekilde açıklanmıştır: Rasulullah sallallâhu aleyhi ve selleme küfreden kişinin hükmü mürtedlerin hükmü gibidir ve onlara da mürtedlere muamelede bulunulduğu gibi muamelede bulunulur. Bunu İbn Eflatun da *Mü'înü'l-hükkâm* isimli kitabında şerh-i

Tahâvî'den naklen şu şekilde açıklamıştır: Kim bir nebiye küfreder veya buğuz ederse bu o kişinin irtidadı demek olup bu kişi hakkındaki hüküm mürtedlerin hükmü gibidir. *el-Eşbah ve'n-nezâir*'de şöyle geçmektedir: Her küfreden kâfirin tövbesi dünyada ve âhirette makbuldür ancak peygambere, şeyhayne veya onlardan birine küfreden kimseler hariç.(İlâ âhirihi) *Bezzâzi*'de mürtedle ilgili olarak şöyle geçmektedir: Tövbe etmesi ve küfründen dönmesi sonra da tecdid-i nikâhla emr olunur. Böylece bu kişi üzerinden küfrün ve irtidadın gereği olan ölüm kalkmış olur. Ancak bir kimse rasulullah sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize veya -salat ve selam onların üzerlerine olsun- peygamberlerden birine küfrederse bu kişi had cezası uygulanılarak öldürülür. Bu kişinin tövbesi kale alınmaz. İster bu kişi yakalandıktan sonra şehadet getirsin isterse tövbe ederek kendisi teslim olsun bu kimse mütezandık gibidir, tövbesi kabul edilmez. Bu kişi üzerinde had cezası vacip olmuştur ve bu ceza tövbeyle düşmez. Bu konuda hiç kimse ihtilaf etmemiştir. Çünkü bu kul hakkının taalluk ettiği bir haktır. İnsanların diğer haklarında olduğu gibi tövbeyle düşmez. Hadd-i kazf gibidir tövbeyle düşmez. Ancak Allaha küfür edip daha sonra tövbe eden kişinin durumu böyle değildir. Çünkü o Allah hakkıdır. Nebi ise beşerdir, beşere ise Allah'ın ikramda bulundukları dışında cefa ilişmektedir. Allah bu kusurların hepsinden münezzehtir. Ancak irtidat bunun dışındadır. Çünkü manen mürted irtidatta tek başınadır, diğer insanlardan kimsenin hakkı ona taalluk etmez.

Peygamberin beşer olması itibariyle dedik ki peygambere sarhoşken küfrederse affedilmez ve had cezasına çarptırılarak öldürülür. Bu Ebû Bekir es-Sıddık'ın, İmâm-ı Âzam'ın ve Bedri'nin ve Ehl-i Kûfe'nin mezhebidir. İmâm-ı Malik'in ve ashabının mezhebinde meşhur olan da böyledir. Hattabi şöyle demiştir: Peygambere küfreden Müslümanın öldürülmesi konusunda kimsenin ihtilaf ettiğini bilmiyorum. Sahnun el-Mâliki şöyle demiştir: Alimlerimiz, peygamberimize küfredenin kâfir olduğu ve onun hükmünün ölüm olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Kim bu kişinin azabından ve küfründen şüphe duyarsa o kişi kâfir olur. Allah'u teala şöyle buyurmuştur: "*Hepsi de lânetlenmiş olarak nerede ele geçirilirlerse, yakalanır ve mutlaka öldürülürler.*" Abdullah b. Musa b. Ca'fer, Ali b. Musa'dan o da babasından, o da dedesinden, o da Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den, o da Hüseyin b. Ali'den, o da babasından peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle söylediğini rivayet etmiştir: *"Kim bir peygambere*

küfrederse onu öldürün, kim ashabıma küfrederse onu dövün." Peygamber sallallahu aleyhi vesellem, kendisine eziyet veren Ka'b ibn. Eşref'in uyarılmadan öldürülmesini emretmiştir. Aynı şekilde Ebi Râfi' el-Yahudi'nin ve aynı şekilde Kâbe'nin örtüsüne yapışan İbn Hatl'ın bile öldürülmesini emretmiştir. Bu meselenin delillerini "*kitabu's-sarim el-meslül ala şatim er-rasul*" kitabından bulabilirsin. *Eşbah*'ta ise şöyledir: Her küfreden kâfirin tövbesi dünyada ve âhirette makbuldür ancak peygambere, şeyhayne veya onlardan birine küfreden, sihir ve zındıklıkta bulunan kimseler hariç. Bu mesele kitaplarda sabit olmuş meşhur bir meseledir, sözü uzatmaya gerek yoktur. Velhâsıl bu konuda bu gibi pervasız bedbaht kimselerin Böyle yüce bir nebi hakkındaki küfür sözleri onların katlini vacip kılar. Onlar tevbe de etseler ve İslamlarını da yenileseler hüküm böyledir. Allah'u a'lem.

[103]

3- Zimmi bir Hıristiyan cenâb-ı refi' el-Muhammedi sallallâhu aleyhi ve selleme küfretme cüretinde bulunmuştur. Bu kimseye şer'an ne lazım gelir? Özellikle de Müslümanlara kin gütme, Hıristiyanlığı övme ve Müslümanlığı zemmetme kastı varsa?

el-Cevab: Cezası ölüm olmakla birlikte cezasında mübalağaya gidilir. Alimlerimiz, tazir cezasının katle kadar yükselebileceğini ifade etmişlerdir. Tazir gerektiren suçlar içerisinde Rasulullah sallallâhu aleyhi ve sellem'e küfretmekten daha büyük bir suç ne olabilir! Bir mü'minin nefsi de ancak bu cezaya meyl eder. Müslüman hâkimlerin, din düşmanlarının, mürted keferelerin Müslümanların nebilerine küfrederek onların kalplerini yakan böyle fillere cüret edememeleri için bu kişinin öldürülmesine hükmetmeleri gerekir. Allah subhanehu ve teala müsülümanların ahvalini ıslah eylesin. La havle vela kuvvete illa billahil aliyyil azim el-kebiri'l müteal. Vallahu a'lem.

[103-104]

4- Zahidi'nin *Havi*'sinde naklettiği şu görüş hakkında soruldu: Ticâret amacıyla darul harbe çıkan bir Müslüman hakkında Zâhidi'ye şöyle denildi: O Müslüman: "Kâfirler ve Dâru'l harb, dâru'l islamdan ve Müslümanlardan daha hayırlıdır." dese eğer bu sözüyle dâru'l harpte kazancın daha çok olduğunu kastetmişse bu sözü ona zarar vermez. Fakat bu sözüyle onların dinlerinin daha hayırlı olduğunu kastetmişse küfre düşer. Zahidi dedi ki: Bu kişinin sözünde bundan daha güzel bir vecih daha vardır. Kâfirlerin muamelatta ve ticârette aldatma ve hıyanetlerinin, tüccarlara zulümlerinin az olması, valilerinin tüccarların mallarını para vermeksizin almamaları bakımından Müslümanlardan daha iyidirler. Bu da zahirdir. Bu durumda kâfir olmaz. İla ahiri. Kâfirler niçin muamelatta ve diğer hususlarda Müslümanlardan daha iyidirler özellikle de Müslümanların temelleri takvaya kâfirlerin temelleri ise daha başka şeylere dayandığı halde. Bunun açık bir sebebi veya hikmeti var mıdır?

el-Cevab: Açıktır ki bunun sebebi şeytanın Müslümanlara onları elinden kaçırmaktan korktuğu için çokça ilişmesidir. Böylece şeytanın ilahi iradeye makrun eseri ortaya çıkmıştır. Kâfirlerde ise durum böyle değildir. Şeytan onları elinden kaçırmayacağından emindir. Onlarla uğraşmasına gerek kalmamıştır ve şeytan zaten Allah'ın doğru yoldan saptırdığı o kimselere ilişmeyi ve taarruzu terk etmiştir.

[104]

5- Bir adamdan bir şey istenmiş ve o da "şayet bana nebi sallallâhu aleyhi ve sellem bile gelse bunu yapmam" demiş yahut buna benzer bir şey söylemiştir. Bu kimse kâfir olur mu?

el-Cevab: Hayır olmaz. *Cami'ul fusuleyn*'de ramizen şöyle geçmektedir: Bir kişi ile dünürü arasında bir ihtilaf meydana gelse ve bu kişi *"Rasulullah sallallâhu aleyhi vesellem dahi buna işaret etmiş olsa onun emrine uymam"* dese, kâfir olmaz. Şafii'den Sübkî ve Remlî böyle fetva vermişlerdir. Onların bu konudaki hükümlerinin illeti bu kişinin ta'zim veçhiyle böyle söylemesi ve "lev" kelimesini kullanarak bu suçtan beri olmasıdır.

Şayet peygamberin gelişi ve şefaati takdir edilse bunları kabul etmemesi bu kişiyi kâfir yapmaz. Rasulullah bazı durumlarda şefaat etmiş ve şefaati kabul edilmemiştir. Berira durumunda olduğu gibi. Zira Berira azad olduğu zaman Peygamberimiz ona eşiyle evliliğini sürdürmesini tavsiye etmiştir. Berira Peygamerimize "bu bir emir mi" diye sormuştur. Bunun üzerine Peygamberimiz: "hayır, ben sadece aracılık yapıyorum" demiştir. Berira da benim ona ihtiyacım yok demiştir. İki mezhep de onun küfre düşmediği üzerine icmâ etmiştir. Bu konunun üzerinde icmâ edilen konulardan olduğu anlaşılmaktadır.

[104-105]

6- İlim iddia eden bir kişi nebi sallallâhu aleyhi ve sellem'in bir kadına baktığında ve o kadın hoşuna gittiğinde kadının ister kocası olsun ister olmasın peygamberin sadece bakışlarıyla kadının ona helal olduğunu ve onunla ilişkiye girdiğini söylemektedir. Bu kimse bu söylediklerini avam arasında rasulullahın (salat ve selamın efdali onun üzerine olsun) makamını küçültecek şekilde söylese bu kimse üzerine riddet hükmü terettüb eder mi? Bu kimseye mürtedde muamelede bulunulduğu gibi muamelede bulunulur mu? Bu kimse tövbe ettiğinde tövbesi makbul olur mu?

el-Cevab: Evet bununla mürted olur. Bu kimseye mürtedlerin ahkâmı uygulanır. Öldürülmesi vacip olur. Alimlerimiz kitaplarının çoğunda şöyle açıklamada bulunmuşlardır: Kim rasullullah sallallâhu aleyhi ve sellem'e veya salat ve selam onların üzerine olsun peygamberlerden birine küfrederse yahut onları küçümserse had cezasına çarptırılarak öldürülür. İster o yakalandıktan sonra tövbe etsin isterse kendisi tövbe ederek gelsin onun tövbesi kabul edilmez. Çünkü bu kul hakkının taalluk ettiği bir durumdur, insanların diğer haklarında olduğu gibi tövbeyle düşmez. *Bezzazi*'nin ibaresinde şöyle geçmektedir: Kim bir nebiyyi ayıplarsa kâfir olur. Müfessirler Allah'ın şu sözünü zikretmişlerdir: "Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikâhında tut (onu boşama)"diyordun." Zikredilen iddia sahibinin yalan söylediği şey bundan dolayıdır. Uzun bir sözden sonra Kurtubinin sözü şöyledir: O bu rivayeti sözüne takdim etmiştir.

Ali ibn Hasan'dan rivayet edildiğine göre Allah rasulüne şöyle vahyetmiştir: "Zeyd, Zeyneb'i boşayacak ve sende Allah'ın seni onunla zevce kılmasıyla zeyneple evleneceksin."

Zeyd rasullullaha gelip Zeynebin ahlakından ve ona itaat etmemesinden şikâyet ettiğinde ve zeynebi boşamak istediğini rasulullaha bildirdiğinde Rasulullah s.a.v. onun Zeynebi boşayacağını bildiği halde edeben ve tavsiye amaçlı Zeyd'e: "Bu sözünden dolayı Allah'dan kork ve eşini yanında tut" demiştir. Rasulullah'ın nefsinde gizli tuttuğu şey buydu. Rasullullah'ın Zeyneple evleneceğini bildiği için Zeyd'e talakı emretmesi varid değildir. Rasulullah Mevlası Zeyd'e Zeyneb'i boşamasını emredip sonrada onunla evlenmesinden dolayı insanların kendisi hakkında konuşacakları sözden korktu.

Allah'ın kendisine mübah kıldığı bir şeyde insanlardan çekinmesiyle işlediği kusurdan dolayı Allah'u teala Hz. Peygamberi ihtar etti. Peygamber Zeyd'e onun Zeyneb'i boşayacağını bildiği halde eşini boşama demişti. Böylece Allah, rasulüne her durumda Allah'ın insanlardan daha çok haşyeti, çekinmeyi hak ettiğini bildirdi. Sonra alimlerimiz şöyle demiştir ki bu söz bu ayetin te'vilinde söylenen en güzel sözdür. Bu sözü müfessirlerden tahkik ehli ve rasih alimlerden olan Zühri ve Kadı Bekir b. El-Alâ el-Kuşeyri ve Kadı Ebû Bekir b. El-Arabi ve diğer alimler söylemişlerdir. Sonra dedi ki: Rasulullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in Zeyd'in karısı Zeyneb'e arzu duyduğu yönündeki rivayeti utanmazlar yani aşk fasıkları ortaya atmıştır. Bu ancak Rasulullah'ın ismetinden habersiz cahil bir kimseden yahut Rasulullah s.a.v.'in kutsallığını, saygınlığını küçümseyen bir kimseden sadır olabilir. İlâ âhirihi

Keşşaf'ta bu meselede doğru ve yanlışın ne olduğunu ortaya çıkaran bu konudaki kapalılığı kaldıran şu ibareler geçmektedir: Esbab-ı nüzûl'de şöyledir: Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Yani Allah'ın mübah kıldığı şeyde peygambere bir günah yoktur. Bunda hiçbir kimsenin itirazı da yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Selam onların üzerine olsun Allah Davut ve Süleyman gibi daha önceki peygamberleri de imtihan etmiştir. Bunun tabii bir meyil olmasından dolayı burda bir noksanlık yoktur. İnsanoğlu masum olsun ya da olmasın bu gibi durumlardan kurtulamaz. Nebi sallallâhu

aleyhi ve sellem Zeyd'in karısına baktığında, Zeyd'in onu boşamasını ve onunla kendinin evlenmesini kalbinden geçirdiği konusuna gelince mübah bir konuda haya edilmez. Allahu teala haber vermiştir ki Ona hiçbir zorlama ve hiçbir hünah yoktur, özellikle de şer'an caiz olan meselelerde. Bu aynı zamanda münafıklara bir cevaptı. Zeyd karısını boşadı ve Nebi s.a.v. onunla nişanlandı. Zeyd, Zeyneb'e dedi ki ben seni benden daha hayırlı olan Rasulullahla değiştiriyorum. Zeynep de sevindi ve durum Allah ve rasulüne kalmıştır dedi. Merhaba rasulullah sallalahu aleyhi ve sellem. İlâ âhirihi.

Kısacası Rasulullah s.a.v. Zeyd'den sonra Zeyneb'le nişanlandı ve onunla evlendi. Bir kadına baktığında sadece bakışlarıyla o kadın rasulullaha helal olurdu ve onunla ilişkiye girerdi diyen kişi yalan söylemektedir. Avam arasında rasulullahın (salat ve selamın efdali onun üzerine olsun) makamını küçültecek şekilde böyle konuşan kişinin cezası çarşılarda dolaştırıldıktan sonra öldürülmesidir. A'lâm olan Alimlerimizin de açıkladığı gibi Bizim indimizde bu kişinin tövbesi kabul edilmez.

[105]

7- Bir kimse şeyhülislamdan alınan fetva-i şerîfi bir kişiye vermiş ve o kişi de fetvayı yere atmış, yırtmış ve fetvayla istihza etmiştir. Bu kimseye şer'an ne lazım gelir?

el-Cevab: Alimlerimizden birçoğu bu kişinin kâfir olduğunu söylemişlerdir. *Bahr*'da küfre düşüren şeyler sayılırken şöyle demiştir: Hasmı ona fetvayı getirdiğinde fetvayı yere atmak ilâ âhirihi. Ashâbu'l-fetâvâ demiştir ki: Hasmı bir kişiye İmâmların fetvasını verse o kimsede fetvayı ona geri vererek "çe bezname fetva avarde"[339] dese, hükm-ü şer'i reddettiği için kâfir olmuştur. *Bezzazî*'nin ibaresi şu şekildedir: hiçbir söz söylemese de küfre düşer. Münkir kimse şayet fetva verildiği gibi değildir dese yahut bununla amel edilmez dese tazir uygulanır. Bu *Câmi'ul Fusuleyn*'in ibaresidir. Tereddüt şeriatla istihza murat edilmediği durumdadır. Fakat bu şeriatla ve dinle istihza ile beraberse

[339] Bazname doğan yetiştiriciliğine dair eserleri ifade etmektedir. Bu ifade fetvayla dalga geçilen bir söz olup "ne baznama fetvası getirdi" anlamındadır.

Müslümanların icmâsıyla kâfir olur. Bu konudaki söz uzundur. Hiç şüphesiz açık, yüce ve güzel olan şeriatla istihza eden kimse için cehennem sabittir. Allah-u teala bizi helak edici şeylerden muhafaza buyursun. Bize ve Müslümanlara son nefesimizi salih amellerle verebilmeyi nasip etsin. Allah'u a'lem.

[105-106]

8- Halilu'r-Rahman efendimizin (Salat ve selamın en üstünü nebimize ve onun üzerine olsun) vakıflarında mütevelli olan bir kimse bulunmaktadır. Mütevelli, çiftçilerden bir grupu şer'i bir dayanağı olmadan zulmen tutup hapsetmiştir. Onlar da aşiretlerinden bir grubu vekil tayin ederek sultan tarafından -Allah ona yardım etsin- tayin edilmiş hâkim-i örfe gelmeleri ve ondan borçlu kimseyi de meclis-i şer'e getirmeleri konusunda yardım istediler. O grup geldi ve hâkimden yardım istediler. Hâkim de ona bir adam göndererek onu meclis-i şer'-i şerîf'e davet etti. O da şeriata gitmem dedi ve inatlaştı. Hâkim o kişiye dedi ki: şer'-i şerîfe git. O da galiz bir şekilde büyüklenerek ve şeriati istihfaf ederek: Ben bu davaya şeriatla bakmıyorum dedi. Bu kişinin istihfafı şeriat hâkimleri tarafından makbul bir delille sabit oldu. Şeriattan imtina etti ve zikredilen hâkime büyüklük gösterdi ve onu küçük görerek ona karşı sesini yükselti ve ona Türkçe olarak şöyle dedi: "yabana söyle". Hâkime de meclisinde ve sultan tarafından ona tevdi edilen mahal-li hükümetinde iken bu kişiden bir eziyet dokunmuştur. Şer'-i şerîfi küçümseyerek ona gitmekten imtina ettiği için bu kişiye ne terettüp eder. Ondan sadır olan kötü sözler ve çirkin filler için ne lazım gelir?

el-Cevab: İslam alimlerine ve insanların hidayet rehberlerine göre kim nebi aleyhis-salatü ve sellem'in şeriatıyla istihfaf ederse Müslümanların icmâsıyla mürted olur. O kişi için belirli olan ve metinlerde, şerhlerde ve herhangi bir şerhe ve açıklamaya ihtiyaç duymayan fetvalarda açıkça belirtilen habs, şüpheyi giderme ve tekrar islama dönmemesi durumunda katl gibi din ve şer'-i şerîfi istihfafa müteallık mürted ahkâmı geçerli olur.

Ancak Müslümanlara ve Allah'ın kullarına eziyet vermeye müteallik konulara gelince âlimlerimizin, (Allah rahmet eylesin) birçoğu bu konuda şöyle demişlerdir: Kim bir başkasına sözüyle yahut göz kırpması bile olsa fiiliyle eziyet verirse tazir olunur..

Özellikle, kendisine itaat ve icabet etmekle emr olunduğumuz ve emirlerine karşı gelmek ve onları küçük düşürmekden sakındırıldığımız Hazret-i Sultan'ın tevdi ettiği makamlara karşı sert, kaba sözler sarf etmek, onlara eziyet verecek şekilde küçük düşürücü ifadeler kullanmak taziri hayli hayli gerektirir. Çünkü bu ahkâma halel getirmekte ve fesadu'n-nizama yol açmaktadır. Saygın bir konumu küçük düşürmek, kabih, zemim ve zararlı bir davranıştır. Hâkimler saygın ve ihtişamlı bir konumdadırlar. Yaratılmışa karşı edebi olmayanın yaradana karşı da edebi yoktur. Allah'a karşı edebi olmayan kimse ise günahkârdır. Kim Allah'ı küçük görürse ona ikramda bulunacak kimse yoktur. Allah subhanehu ve teala veliyyü-ttevfik ve doğru olan yola götürendir.

[106]

9- Çiftçilerden bir grup yaralamalarla ve öldürmeyle ilgili cinayete ilişkin bir konuda açık ve mübîn olan şeriata davet edilmişlerdir. Onlar ise biz şeriatla amel etmeyiz biz Araplar'ın ve çiftçilerin deaimi ile amel ederiz demişlerdir. Şer'an bu kimseler üzerine ne gerekir?

el-Cevab: Bu söylediklerini şeriatın hakikatinin olmadığına inandıkları ve şeriatı istihfaf için söylemişlerse Müslümanların icmâsıyla onların küfre girdiklerinde hiçbir şüphe yoktur. Bu kimseler üzerine mürtedlerin ahkâmı cari olur. Fakat ne şeriatın hakikatine inanmadıkları için ne de istihfaf için söylememişlerse onların kâfir olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. *Câmi'ul Fusuleyn*'de şöyle geçmektedir: Bir kimse hasmına şeriatın hükmü şöyledir diye söylese ve hasmı da "men bi resm kar mi konem be şer' ne"[340] dese kâfir olur. Kâfir olmaz diyenler de vardır. Bu sözlerin manası ben âdetle amel ederim şeriatla amel etmemdir. İlk söz dinin asıllarından bir fer'î kısmı teyit etmiştir.

[340] Bu ifade, ben adetle yani örfi hukukla amel ederim, şeriatla değil anlamındadır.

Câmi'ul Fusuleyn'de olduğu gibi mezhebin birçok kitabında da böyledir. Bu zikredilen kişilere ceza vermek onlara tazir uygulamak ve onları küçük düşürmek Müslüman hâkimler üzerine vaciptir. Çünkü Arap çiftçiler şeriatı hafife almışlar ve deaimlerine dönmüşlerdir ve şeriatın tamamen ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Onları cezasız bırakmak, dizginlerini dalalete salıvermek ve özellikle de ihmalin caiz olmadığı bu gibi konularda ihmalkâr davranmak caiz değildir. Ashab-ı kiram, şeriatı korumak ve onu dosdoğru ikâme etmek için kılıçlarıyla savaşmış ve kendi canlarını feda etmişlerdir. Müslümanların ve İslam'ın hâkimlerinin ve diğer yöneticilerin bu gibi önemli, müşkil ve zor konularda hatalara meydan vermemeleri ve kusurları telafi etmeleri vaciptir. Aynı şekilde hâkimlerin bu gibi meseleleri şer'-i Muhammedî'ye götürmede teyakkuz halinde bulunmaları ve şeriatın hüküm getirmediği diğer konuları da sultana bırakmaları gerekir. Kim ki şeriatı reddeder ve dalalette inatlaşırsa ona katil ve kitalle muamele edilmesi gerekir.

Güç ve kuvvet müheymin ve müteâl olan Allah'a mahsustur. Merciimiz ve dönüşümüz ve her durumda itimadımız onadır. Ey semayı tutarak yer yüzene düşmekten alıkoyan Allahım, şeriat semasını da güçlendir ve onun direklerini yükselt ve temellerini sabit kıl. Âmin, Âmin.

[106-107]

10- Bir kimse 1/3'ü kendisine 1/3'de başkasına ait olan bir evde oturmaktadır. Evde oturan kişiye ortağın evi taksim etmek istiyor denilmiştir. Ya onun hissesini ondan kiralarsın ya da adama evini hazır edersin. Adam bunu kabul etmiyorum ve razı olmuyorum demiştir. Hâkim bu kişiye şeriata razı ol dediğinde bu kimse ben bunu kabul etmiyorum demiştir. Müftü ona şeriata muhalefet ettiği için kâfir olduğu ve karısının boş olduğu, tecdid-i iman gerektiği ve karısına öyle tekrar dönebileceği şeklinde cevap vermiştir. Bunu o kişiye yazmış ve tescil etmiştir. Bununla bu kişinin küfrü sabit olur mu?

el-Cevab: Allah'ım sana bir şeyi ortak koşmaktan sana sığınırım. Ben seni biliyorum ve bilmediklerimden dolayı sana istiğfarda bulunuyorum. Sen ğayb olan şeyleri bilirsin. Bil ki âlimlerimiz kitaplarının bu kısımlarında şöyle açıklamada bulunmuşlardır: Kendisine böyle bir mesele arz olunduğunda alimin ehl-i İslam'ı hemen tekfir teşebbüsünde bulunmaması gerekir. Çünkü mükrehin islamının kazâen sahih olması, İslamın her zaman üstün tutulması ve küfrün büyük bir şey olmasından dolayı tekfirden kaçınılır. Bir kimse onu küfre sokan şeyde ısrar etmedikçe imandan çıkmaz. Cami'ul Fusuleyn'de ve Şeyh Zeyneddin İbn. Nüceym'in Bahr isimli kitabı gibi kitapların çoğunda Tahavi ashabından rivayet etmiştir ki: Bir kimse onu küfre sokran şeyde inatlaşmadıkça iman dairesinden çıkmaz. Sonra bir kişinin mürted olduğu yakini olarak bilinirse onun hakkında mürted hükmü verilir. Ama bir kimsenin mürted olup olmadığı konusunda tereddüt edilirse onun hakkında hüküm verilmez. Eğer bir kimsenin Müslüman olduğu sabit olmuş ise şüpheyle bu kişinin Müslümanlığı ortadan kalkmaz. İslam yücedir, alime böyle bir mesele arz olunduğunda ehli islamın tekfirinde acele etmemesi gerekir. Çünkü o mükrehin islamıyla zaten hüküm verebilmektedir.

Ben derim ki: Bunları bu fasılda naklettiğim meselelerde bir denge ortaya koymak için zikrettim. Geride geçen meselelerin bazısında zikredilen kimselerin bu mukaddimeye kıyasa göre kâfir olmadığı halde kâfir olduğu zikredilmiştir. Bunun üzerinde düşün… İlâ âhirihi.

Fetâvâ's-suğra'da şu şekilde geçmektedir: Küfür büyük bir şeydir, bir müminin kâfir olmadığına dair bir rivayet varsa onu kâfir yapmam. İlâ âhirihi.

Fetâva'da şu şekilde geçmektedir: Bir kişiden amden kelime-i küfür sadır olsa fakat bu kimse söylediği sözün küfür olduğuna inanmasa Ashabımızdan bazıları kâfir olmaz demişlerdir Çünkü küfür insanın vicdanından çıkar. Bu vicdan ise küfre itikad etmemiştir. Bazıları da kâfir olacağını söylemişlerdir ki benim nazarımda sahih olan da budur. Çünkü günahını hafife aldı. İlâ âhirihi.

Hülasa isimli eserde şöyle geçmektedir: Sorulan soruda küfrü gerektiren vecihler varsa ve bu vecihlerden biri tekfiri engelliyorsa müftünün Müslüman için iyi zanda

bulunarak tekfirini engelleyen veche yönelmesi gerekir. *Bezzazi*'de buna ilave olarak şöyle demiştir: Ancak kişi kendi iradesiyle dinden çıkarsa bu durum başkadır, bu kişinin söylediği sözde te'vile gitmek fayda vermez. *Tatarhaniyye*'de ise şu şekildedir: İhtimalli sözler kâfir yapmaz. Çünkü küfür suç işlemenin nihai noktasıdır. Cinayette de nihai aşamayı gerektirir. İhtimalle birlikte nihai aşama gerçekleşmez.

Bahr'da dedi ki: Her kim alay ederek ve oyun oynayarak kelime-i küfrü teleffuz eylese âlimlerin hepsine göre kâfir olur. Bu kimsenin itikadına bakılmaz. Kadıhanın da fetvasında açıkladığı gibi âlimlerin hepsi de hatayla yahut ikrah altında kelime-i küfrü söyleyen kişinin kâfir olmayacağını söylemişlerdir. Her kim de bilerek ve kastederek kelime küfrü telaffuz ederse âlimlerin hepsine göre de kâfir olur. Zayıf rivayet bile olsa bir kimse kendi ihtiyarıyla fakat küfür olduğunu bilmeden kelime-i küfrü teleffuz ederse kâfir olur. Bu konuda ihtilaf vardır. Yazılanlardan anlaşıldığı üzere bir Müslümanın sözünü iyiye hamletmek imkân dâhilindeyse veya zayıf bir rivayete dayansa bile onun küfründe ihtilaf varsa bu kimsenin kâfir olduğuna dair fetva verilmez. Geride zikredilen tekfir lafızlarının çoğu tekfirle fetva verilmeyecek kabildendir. Ben de bu kelimelerle fetva vermeme konusunda azm ettim. İlâ âhirihi. Allah'u a'lem.

[107]

11- Seadene, Beni Atiyye, diğer Şam arapları ve Mısır, Hicaz ve diğer bedevi Araplar'dan bazıları karılarını boşuyorlar ve içlerinden bir başkası o kişinin ölümünden sonra veya hayattayken toplu veya tek talakla boşadığı karısıyla evleniyor. Onlar, iddet beklemiyorlar ve bunu helal görüyorlar. Mesela onlardan birisi geride on kız bırakarak ölüyor ve onun amcaoğlu gibi asebelerinden birisi kızları mirastan engelliyor. Hatta kızların kendilerini miras malı olarak kabul ederek bunu helal görüyorlar. Rasulullah sallallâhu aleyhi ve sellemin gönderilişini tasdik ediyorlar fakat yeniden dirilmeyi reddediyorlar. Onlardan birisine Allah subhanehu ve teala onlar öldükten sonra mahlûkata hayat veren ve onları yaptıkları amallerden hesaba çekendir denildiğinde biz bunu bilmeyiz derler. Namaz kılmazlar, zekât da vermezler. Töreleri, dinleri ise yeryüzünde fesat çıkarmak, yol kesmek ve Allahı'n haram kıldığı

canları haksız yere öldürmektir. Bunlar, hürleri satarlar ve şöyle derler: Bu benim çiftçimdir, bunu istediğim gibi satarım ve onda rehin gibi tasarruf ederim. İstediğim tasarrufta bulunabilirim bu helaldir derler. Onların çirkin işlerinden biri de onlardan bir adama bir başkasının karısı kocasına kızmış bir şekilde geldiğinde ve gelen kadınla adam arasında en uzak derecede bir akrabalık bulunsa bile o kadın için bir koyun keser, onu mahalle halkına yedirir ve o kadını kendi karısı gibi kabul ederek onunla ilişkiye girer ve bu kadının ona helal olduğuna inanır. Allah'u tealanın bu kimseler hakkındaki hükmü nedir? Onları bu yaptıklarından birçok kez nehyetmekle, onlara Allah'ın ahkâmına teslim ve tabi olmalarını emretmekle beraber bu onların sadece muhalefetini ve emrinden çıkmalarını artırıyorsa bu kimseler hakkında hâkimin üzerine şer'an gerekli olan şey nedir?

el-Cevab: Hocalarımızın hocası Zahid, takva sahibi alim Şehy Eminü'd-din Muhammed b. Abdü'l-âl el-Hanefi 'ye -Allah ona rahmet eylesin- bu konuda sorulmuştur. O, bu konuyla ilgili verdiği fetvaların cevaplarına da uygun olarak şu şekilde cevap verdi. Her kim haram olduğunu bilerek nebinin dininde bir şeyi helal sayarsa o kâfirdir. Bunlar bundan nehyedilmiş ve defalarca uyarılmış olduklarından onların katli ve kıtali ve mallarını almak helaldir. Sonra onların kadınlarının durumuna bakılır. Eğer onlar mümin ve mükrehe iseler, onlara bir günah yoktur ve onlara ilişilmez. Bu kadınlara dini ahkâm öğretilir. Eğer böyle değillerse savaş esrileri gibi esir alınmaları ve satılmaları caizdir. İnteha.

Yol kesmelerine, adam öldürmelerine ve insanların mallarını almalarına gelince onların cezasını Allahu teala Aziz olan kitabında zikretmiştir. Allah-u te'âla şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve Resûlü'ne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Âhirette de onlara büyük bir azap vardır." Bu kâfir olmalarıyla birlikte onlar hakkında verilen hükümdür. Kâfir oldukları için mutlak olarak öldürülmelerinin helal olduğu bilinir. Onları öldüren kimse sevap işlemiş olur. Onlarla savaşan kimse halis niyetiyle birlikte ehli harble savaşan kimse gibi ecir alır. Çünkü o Allah'u te'âlâ yolunda mücahittir. Allah'u a'lem.

[107-108]

12- Dürzü tâifesi ahmaklık göstererek Peygamberimiz Hz. Muhammed s.a.v.'in nübüvvetinden sonra hâkime tenasüh inancınıda olduklarını söylemişlerdir. Fakat onlar bu inançta oldukları halde Müslümanlar arasında namaz kılarak, oruç tutarak ve diğer şer'i vazifeleri yaparak kendi inançlarını gizlemektedirler. Bu kimselerin küfürlerini sakladıkları ve Müslüman gibi göründükleri herkes tarafından bilindiği halde bunların Müslümanlığı kabul edilir mi ve bu kimselere Müslümanların ahkâmı uygulanır mı? Müslümanlar bu kişilere saldırdıklarında ve onları köle olarak aldıklarında ve bir Müslüman onlardan birini esir olarak satın aldığında bunun hükmü nedir?

el-Cevab: Allame Kemal İbn Hümam *Fethu'l Kadir*'de şu şekilde açıklamıştır: Kim küfrünü içinde saklar ve kendini Müslüman gibi gösterirse bu kimse münafıktır. Bu kimse hakkında verilen hükmün zındıkta olduğu gibi tövbesinin kabul edilmemesi olması gerekir. Çünkü zındığın tövbesini kabul etmememizin sebebi de onun tövbe etmiş gibi görünmesine güvenilmemesidir. O halde zındık küfrünü yani dini itikadının bulunmayışını gizleyen kimsedir. Münafık da küfrünü gizlemede zındık gibidir. Buna göre bu kişinin durumu ya bazı insanların bu (münafık) kişinin gizlediği sırra vakıf olmasıyla ya da bu kişinin güvendiği bir kişiye durumunu açıklamasıyla bilinebilir.

Aslında bu konudaki doğru hüküm, münafık ve zındık olduğu için bu kişinin öldürülmesi ve tövbesinin kabul edilmemesidir. Eğer bu kişi hakkındaki hüküm böyleyse bu kişinin küfrünü gizlemesi gerekir. Bu da bir dine iman etmemekle birlikte İslama iman etmiş gibi görünmesidir. Ya da biz bu münafık kişiyi yakalarsak ve bu kişi de Arapsa onun münafık olduğunu farz edersek bu kişi küfürlerini izhar eden ve tövbe etme isteklerini gösteren diğer kâfirler gibi tövbe edinceye kadar öldürülmez ve tövbesi kabul edilir. *Haniyye*'de şöyle geçmektedir: Bir zındık gelse ve kendisinin zındık olduğunu söylese sonra da tövbe etse bu kişinin tövbesi kabul edilir. Eğer bir zındık yakalansa ve sonra tövbe etse tövbesi kabul edilmez ve öldürülür. İlâ âhirihi.

Esirlerin hükmüne gelince *Haniyye*'de şöyle ifade edilmişdir. Oruç tutan, namaz kılan ve Kur'ân okuyan ve bununla birlikte putlara tapan bir belde ahalisi islama davet edilmiştir. Müslümanlar bu kişilerin üzerine saldırmışlar ve onları esir almışlardır. Müslümanlardan birisi bu esirlerden birini satın almıştır. Dediler ki; Eğer onlar putlara ibadet ettiklerini ikrar etmeseler bile o köle onun mülkü sayılır kadınların ve çocukların satılması caizdir. Büyük erkeklerin satılması ise caiz değildir. Çünkü onlar önce İslama girmişler sonra da putlara tapmışlarsa mürted olmuşlardır. Onların kadınlarının ve çocuklarının istirkak edinilmesi caizdir. Riddet ehlinde caiz olmadığı gibi yetişkin erkeklerinin ise istirkakı caiz değildir. Eğer Müslümanların mülkünde esir ve köle oluşlarını kabul ediyorlarsa onların esir alınmaları ve köle edinilmeleri caizidir. Müslümanlar onlara malik olduklarında onları satmaları caizdir. İlâ âhirihi. Allah'u a'lem.